ئەلیکساندەر خۆدزکۆ

چەنـــد
لێکۆڵینـەوەیەکی فیلۆلۆژی
دەربارەی زمانی کوردی
(دیالێکتی سلێمانی)

نەجاتی عەبدوڵڵا
له فرانسییەوه کردوویه به کوردی،
پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوه

پێداچوونەوەی زمانەوانی و پێشەکی:
فەرهاد شاکەلی

بنکەی ژین
سلێمانی ٢٠٠٥

پێشکەشە :

- یەکەمین مامۆستام،
دایکی زێدە خۆشەویستم
کە فێری زمانی شیرینی کوردی
کردم.
- بە پارچە شیرینەکانی ڕۆحم
"ژووان" و "ژینۆ"
دیاری و پێشکەشە

نەجاتی عەبدوڵڵا

پێشەکی وەرگێڕ

خوێنەری خۆشەویست،

ئەم لێکۆڵینەوە زمانەوانییەی بەردەستتان یەکێکە لە کارە دانسقەکانی زمانزان و دیپلۆمات و ڕۆژهەڵاتناسی گەورەی پۆڵەندی ئەلیکساندەر بۆریـژکۆ خۆدزکۆ کە لە ساڵەکانی ١٨٥٣– ١٨٥٤ بە یاریدەی ئەحمەد پاشای بابان نووسراوە.

ئەم نامیلکەیە[١] **ساڵی ١٨٥٧ لە زنجیرەی پێنجەم** cinquième série**، بەرگی نۆیەم ٩** tom**، ژمارەی مانگی نیسان و ئایاری گۆواری** *Asiatique Journal* **دا بڵاوکراوەتەوە و دەمێکە سرنجی منی ڕاکێشاوە و لە بەر چەند هۆیەك کردنە کوردیم بە پێویست زانی:**

یەکەم: ئەوە یەکەمجارە بە شێوەیەکی ئاوەها زانستی لێکۆڵینەوەییێکی ئاوەها ورد لەبارەی زمانی کوردییەوە بکرێ کە بێگومان سەرکەوتنی ئەم کارە بە پلەی

---

[١] نوسەرێکی فرانسی Jules Laurens لە ڕۆژنامەی *L'Ilustration* ی پاریسی ژمارەی ڕۆژی ٢٥ی فێڤریەی ساڵی ١٨٥٤ لە گوتارێکیدا بە ناوی *Les Kurdes: Notes d'un voyage en Turquie et en Perse* (کوردەکان: چەند سرنجی گەشتێك بۆ تورکیا و ئێران) چەند سەرەقەڵەمێکی لە بارەی خۆدزکۆوە نووسیووە کە لە چەند سەرێکەوە زانیارییەکان بۆ ئێمە گرینگن. لۆرێنس لە گوتارە کورتەکەیدا کە تا دوا رادە دۆستانە و مرۆیانە باسی کورد دەکات و لەبارەی خۆدزکۆوە دەنووسێ: (*بەرێز خۆدزکۆ نوسیاری کتێبێکی رێزمانی تورکی و چەندین کاری وەرگێڕانی ناوازەی ئەدەبی فارسی، ئێستە سەرقاڵی فەرهەنگێکی کوردییە، ئەم کارە تاقانەیەی رۆژهەڵاتناسێکی ئاوەها بەناوبانگ، بایەخێکی دڵنیاکەرەوە بە زمانێك دەدات کە ئێمە بە گشتی وستوومانە هەر تەنها وەك شێوەزارێکی فارسی تیی بڕوانین، کە لەوانەیە ئەمە لە سۆنگەی نەبوونی بەرهەمی نووسراو بێت بەو زمانە)*، بڕوانە سەرچاوەی ناوبراو. ئەم چەند سەرە قەڵەمە چەند راستییەکمان پێدەڵێ: یەکەم لەوانەیە خۆدزکۆ خەریکی ئامادەکردنی فەرهەنگێکی کوردی بووبێت و لە بەر هەر هۆیەك بووبێ تەواوی نەکردبێ یا نووسیویەتی و بڵاونەکراوەتەوە یاوەکو هەر تەنها ژوول لۆرێنس مەبەستی لەم ووتارەی بەردەست بووە، کە بەراستی ئەگەر ئەمە مەبەست بووبێت، ئەمە فەرهەنگ نییە. وەرگێڕ.

یەکەم لە ئەنجامی زمانزانی و شارەزاییی یەکجار زۆری خۆدزکۆ بووە لە زمانە ڕۆژهەڵاتییەکان و بە تایبەتیش لە زمانی فارسیدا، کە ئەمە لەگەڵ کوردیزانیی ئەحمەد پاشا پێکەوە ئەم کارە نایابەی لێ کەوتەوە، کە ئەمڕۆ ١٤٧ ساڵ دوای بڵاوبوونەوەی بە زمانی فرانسیی بۆ یەکەمجار دەکرێتە کوردی.

دووەم: ئەم باسە یەکەمین کتێبێکی چاپکراوە (بە گوێرەی ئەو زانیاریانەی تا ئێستە لەبەردەستدان) کە، پەخشانی نووسراوی کوردیی بە زمانی کوردی تێدا نووسرابێتەوە، کە پێش ئەو نووسین بە زمانی کوردی لە هیچ لایەك چاپ و بڵاونەکراوەتەوە.

سێیەم: میتۆدی کتێبەکە لە ڕووی لێکۆڵینەوە لە زمانی کوردی بۆ خۆی کارێکی بێهاوتایە و ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبێت ئەگەر بڵێم تا ئێستەش کارێکی لەم شێوەیە ئەنجام نەدراوە.

هاوزمانە خۆشەویستەکانم:

لە وەرگێڕانی ئەم کتێبەدا تووشی زۆر ئاڵۆزی و گرفت هاتم کە لە هەموویان گەورەتر ئەوە بوو کە خۆدزکۆ بە میتۆد و شێوازێکی زمانناسیی ئەورووپی زمانی کوردیی شی کردۆتەوە و لەم سۆنگەیەوە کۆمەڵێك ڤۆکابیۆلێر و زاراوەی زمانەوانیی بەکار هێناوە کە کردنە کوردییان کارێکی وا ئاسان نەبوو.

من چەندین جار لە وەرگێڕانی ئەم نامیلکەیە سارد دەبوومەوە و هەر خەریك بوو دەستبەرداریشی ببم، بەڵام خۆشبەختانە هەر خۆم لە خۆمم دەپرسی باشە تۆ بڵێی زمانی کوردی دەرۆستی ئەم وەرگێڕانە نەیەت؟ باشە ئەگەر زمانی کوردی ئاوەها بەرتەسکە با هەر واز لە نووسین بهێنین، باشتر نییە؟ هەر خۆم ورەم دەدایە بەر خۆم و دەمگووت باشە خۆ هەژار، هێمن، مەسعوود مەحەمەد، مەلا شوکور، سەجادی، گیوی موکریانی و خاڵ و زۆری دیکە چەند پێش ئێمە ژیاون و چەندەش کوردییەکەیان لە ئێمە پاراوتر و شیرنتر بووە و هیچ کاتێکیش بۆ وشە دانەماون.

گرفتێکی دیکە ئەوە بوو کە ڕێنووسە کوردییەکەی خۆدزکۆ خوێندنەوەی زۆر سەخت بوو و من لە زۆر جێگەدا بە یارییدەی وەرگێڕاوە فرانسییەکە

کوردییەکەیم راستکردۆتەوە. حەز دەکەم ئەوەش بڵێم کە من لە وەرگێڕانی ئەم کتێبەدا تا پێم کرابێ ویستوومە زمانە کوردییەکەی ئەحمەد پاشا وەکوو خۆی بهێڵمەوە و هیچ دەستکاریەکی نەکەم و لەو جێگایانەشدا کە ناچار بوومە پەنا ببەمە بەر فرانسییەکە پەراوێزم بۆ داناون. هەر لەم روانگەیەوە کۆمەڵێک وشە هەبوون وەک: کرت (کرد)، بەرت (بەرد) دەمکرت (دەمکرد)، پێنسەت (پێنسەد)، نامەرت (نامەرد) و زۆر نموونەی دیکە کە ڕێگەمان بە خۆمان نەدا وشەکان بەوجۆرەی ئەمڕۆ راستبکەینەوە و بە هیچ شێوەیەکیش دەستکاری وشەکانمان نەکردووە، مەبەستیشمان لەمەدا ئەوەبوو دەقەکە بە ئەمانەتەوە وەکوو خۆی بپارێزین و وەکوو کەرەستە بیخەینە بەردەم زانایانی زمان تا لەم ڕێگەیەوە لە ئاستی پەرەسەندن و گۆڕانکارییەکانی زمانی کوردی ئاگادار بن.

خۆدزکۆ لەم کتێبەدا لەپاڵ کوردییەکەدا کە بە ڕێنووسی فارسی نووسیویەتەوە، ترانسکریپسیۆنی لاتینی کوردیەکەشی لەگەڵە، بەڵام چونکو لاتینییەکەی خۆدزکۆ هێندە ناقۆڵایە کە هەر رووی چاپکردنەوەشی نییە، بۆیە ئازایانە وەلام نا کە پێم وایە ئەمە زێتر خزمەتی بابەتەکە دەکات. خاڵێکی دیکە کە زۆر سرنجی ڕاکێشام ئەوەیە کە گەرچی خۆدزکۆ لە پێشەکییەکەیدا لای وایە ئەم لێکۆڵینەوە فیلۆلۆژییە تەنها تەرخانی دیالێکتی سلێمانی کراوە نەک دیالێکتی بابان. بەڵام راستیەکەی ئەوەیە ئەم باسە تەرخانی دیالێکتی بابانەکانی سلێمانییە. بۆ نموونە لە جیاتی (ئەمساڵ) نووسرا وە (ئەمسار)، رۆژهەرات، مندار، مار و مندار و زۆر وشەی دیکە کە ئەمە بە هیچ شێوەیەک ئەمڕۆ لە دیالێکتی سلێمانیدا بەم شێوەیە نییە. لێرەدا بێجێ نییە ئەگەر بپرسین داخۆ دەبێ چ نزیکییەک لە نێوان دیالێکتی بابان و شێوەزاری هەولێردا هەبێت کە هەردووکیان هەموو (ڵ) ێک دەکەنە (ر)، لە کاتێکدا ئەم دووانە لە رووی جوگرافییەوە هێندە وا زۆر لە یەکەوە نزیک نین.

دواجار ماوەتەوە سەر ئەوەی بڵێم پرۆژەی ئەم وەرگێرانە دەگەڕێتەوە بۆ سەروبەندی چوونم بۆ پاریس، هێشتا دەستم بە پرۆژەی وەرگێڕانەکە نەکردبوو وادەی بە کوردی پێداچوونەوەی وەرگێڕانەکەم لە کاک فەرهاد شاکەلی

وەرگرت. کاك فەرهاد دوور لە جیهانی شیعر و ڕۆحە سۆفیگەریە پاکەکەی خۆی خۆشبەختانە یەکێکیشە لەو کەمە کوردیزانە بە سەلیقە و وەدەستەبژێرانەی کە ئەگەر بشێ دەکرێ بڵێم قووتابییەکی زۆر زیرەکی مامۆستا مەسعوود محەمەدە لەهونەری کوردی نووسیندا. کاك فەرهاد لە رووی زمانەوانییەوە دێر بە دێر بەم وەرگێڕانە کوردیەکەدا چووەتەوە و تێبینیگەلێکی زۆری بۆ نووسیم و گەلێك هەڵە و پەڵەشی بۆ راستکردمە و دوایش وتارێکی زانستیانەی لەسەر وەرگێڕاوە کوردییەکە نووسی کە کردمانە پێشقەرەوڵی کتێبەکە. من لە وەرگێڕانی ئەم نامیلکەیەدا تا توانیبێتم ڕۆحە کوردییەکەی ئەحمەد پاشا و میتۆدە زانستییەکەی خۆدزکۆم پاراستووە و کاك فەرهادیش بە هەمان هەناسە لەسەر ڕاستکردنەوەی تێکستە کوردیەکان کاریکردووە. ئەم نامیلکەیە ئەگەر بەهەق بووایە دەبوو ناوی ئەحمەد پاشای بابان– یش لە گەڵ ناوی خۆدزکۆ بنووسرایە.

گرینگی ئەم گوتارەی خۆدزکۆ بۆ ئێمە هەر تەنیا لایەنە زمانەوانییەکەی ناگرێتەوە کە بە هیوام زمانناسانی کورد بە ووردی خوێندنەوەیەکی دیکەی بۆ بکەن، بەڵکە دەکرێ ئەم گوتارە لە زۆر رووەوە کاری دیکەی لەسەر بکرێ و کەرەسەیەکی چاکە بۆ زمانەوان، سۆسیۆلۆگ، مێژوونووسانی ئەدەب و زۆر لایەنی دیکەی کلتووری کوردی کە بە هەق شایانی چەندین نامەی زانستییە بۆ کەسانێك بیانەوێ وەکوو مەتریال کاری لەسەر بکەن. هەر لەم ڕوانگەیەوەی کە وەدەستکەوتنی ئەم گوتارە لە کوردستاندا ڕەنگە هێندە ئاسان نەبێت بۆیە وامان بە باش زانی سەرجەمی لاپەرەی تێکستی پەخشانەکانی دوایی گوتارەکە کە بە قەڵەمی ئەحمەد پاشا نووسراون بکەینە پاشبەندی کتێبەکە هەم بۆ نیشاندانی وەك کەرەسەیەکی پەخشانی کوردی کە بە قەڵەمی ئەحمەد پاشا خۆی نووسراون کە واپێدەچێ تا ئێستەکە یەکەمین و کۆنترین کەرەسەی نوسینی چاپکراوی کوردی بن و هەم بۆ شارەزابوون لە جۆری کوردیی نووسینی ١٤٧ ساڵ بەر لە ئێستە و نیشاندانی سەرەتایەکانی نووسین بە ئەلفبێ عەرەبیی–کوردی کە ئەمڕۆ نووسین بەم ئەلفبێیە گەیشتۆتە ئاستێکی

زۆر بەرزی کوردیی نوسین و زۆر جوانیش لە گەڵ فۆنەتیکەکانی کوردی خۆی گونجاندووە.*

خوێنەری خۆشەویست،

لەگەڵ وەرگێڕانی ئەم نامیلکەیەدا من پێم باش بوو سەرچڵێك لە بارەی ژیانی خۆدزکۆ و ئەحمەد پاشای بابانەوە بنووسم، سەرگوزشتەی ئەحمەد پاشای بابان ئەو چەند سەرەقەڵەمانەن کە لێرە و لەوێ لە ڕێگەی گەرۆکی فرانسی یۆژین فلاندن و چەند سەرچاوەیەکی دیکەی ئەملا و ئەولا وەچنگم خستوون و چەند لاپەڕەیەکم لێ ڕەش کردوونەتەوە زۆر بە هیوام ببێتە بناغەیەك بۆ زۆر کاری دیکە لە بارەی ئەحمەد پاشای بابانەوە کە شایەد ڕۆژێك لە ئەرشیفخانەکانی تورکیا و یەمەن بڕێك زانیاریمان لەوبارەیەوە وەگیر بکەوێ.

دواجار ماوەتە سەر ئەوەی بڵێم لە دوا لاپەرەی گۆواری *Journal Asiatique* کە گوتارەکەی خۆدزکۆی تێدا بڵاو کراوەتەوە نووسراوە (پاشماوەی لە ژمارەیەکی دادێ بڵاودەبێتەوە). ئەمە واتە ئەم باسە تەواو نەبووە. من هەر بۆ بە شوێنداچوونی ئەم گوتارە هەموو ژمارەکانی دوایی گۆوارەکەم بەسەرکردنەوە، کەچی داخەکەم لە هیچ ژمارەیەکدا درێژەی ئەم گوتارەم بەرچاونەکەوت، هیوادارم درێژەی ئەم گوتارە مابێت و رۆژێك لە ئەرشیڤی خۆدزکۆدا بدۆزرێتەوە.

دوا وشە پێم خۆشە لەم دەرفەتەدا سوپاسی زۆری بنکەی ژین بکەم بۆ خەمخۆری و دەستڕەنگینیان بۆ لە چاپدانی ئەم کتێبە و بە تایبەتیش سوپاسی زۆرم بۆ کاك رەفیق ساڵح و کاکە سدیق ساڵح کە سێبەری دڵسۆزی و

---

* نووسینی کوردی بەم ئەلفبێ یەی ئێستە ئێمە پێی دەنووسین گەیشتۆتە ئاستێکی بەرز و لە هەموو ئەلفبێیەکانی دیکە جوانتر دەنگەکانی کوردی دەردەبڕێ. بەداخەوە ئەمڕۆ هەر بە نیازی سیاسی هەن دەیانەوێ بە خووتووخۆڕایی ئەلفبێی لاتینی بەسەر زمانی کوردی بسەپێنن کە ئەمە بەڕاستی هەقە زۆر بە توندی بەری لێبگیرێ. لە رووی زمانەوانییەوە ئەلفبێی لاتینی قەت ناتوانێ دەنگەکانی کوردی بەو شێوەیە دەرببڕێ کە کورد خۆی گۆیان دەکات. ئەم دیاردەیەی بە لاتینی نووسینە ئەگەر بەمشێوەیە بڕوات زمانی کوردی لە ریشەوە هەڵدەکێشێ و دواجاریش نە دەبینە ئەوروپی و سەرباریش لە کولتووری ناوچەکەش دادەبڕێین.

پەرۆشـیان بـۆ لـە چـاپدانی ئـەم کتێبـە سـنووری بـۆ نـەبوو، لـە دڵـەوە سوپاسگوزاریانم و بە هیوام خودا نموونەیان هەر زۆربکات.

نەجاتی عەبدوڵڵا
Nanterre- ٢٨-٠٩-٢٠٠٤

زمانی پاشا و زمانی ڕەعیەت

چەند سەرنجێکی زمانەوانی لەسەر زمانی کوردی

(دیالێکتی سلێمانی)

بەپێی زانیارییەکانی ئەحمەد پاشای بابان و خۆدزکۆ

فەرهاد شاکەلی

وا پێ دەچێت زۆر دەمێك نییە خوێنەری کورد بەم وتارەی خۆدزکۆی زانیوە، دەنا دەبوو هەر زوو تەرجەمەی کوردی بکرایە، یان هەر نەبێ لە وتارێکدا لەسەر ناوەڕۆك و بایەخی شتێك بنووسرایە. من خۆم وا بزانم یەکەمین جار لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەیەکی مامۆستا مەسعوود محەمەدەوە (١٩١٩–٢٠٠٢) زانیم کە وتارێکی ئاوەها لەسەر زمانی کوردی نووسراوە[٢]. هێندەیش من ئاگادار بم هەتا ئێستا نووسەری دیکەی کورد باسی نەکردووە. مامۆستا مەسعوود محەمەدیش ئەگەرچی بە شێوەیەکی زۆر زانستییانە لە لێکۆڵینەوەکەی خۆیدا (چەپکێك لە گوڵزاری نالی) سوودی لە زانیارییەکانی ناو وتارەکەی خۆدزکۆ وەرگرتووە، بەڵام باسی ئەوە ناکات ئەو وتارەی لە کوێ بەر چاو کەوتووە. مامۆستا بێجگە لەو زانیارییەی پێوەندی بە ژیانی نالییەوە هەیە، ئەوەیشی جەخت کردووە کە نالی کتێبێکی لەبارەی ڕێزمانی عەرەبییەوە هەبووە. ساڵانێك دواتریش لە کتێبەکەی د.ن. مەکنزیدا (*Kurdish Dialect Studies*) ئەو کورتە سەرنجەم بینی کە لە سەر ئەم وتارە نووسیویەتی.[٣]

---

[٢] **محەمەد، مەسعوود: چەپکێك لە گوڵزاری نالی، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری [ی] کورد، بەغدا، ١٩٧٦.**

[٣] MacKenzie, D. N. : *Kurdish Dialect Studies*, Oxford University Press, London ١٩٦١.

لەم بیست و ئەوەندە ساڵەی ڕابوردوودا من کۆمەڵێ وتار و سەرچاوەی گرنگی زانستیم لەسەر زمانی کوردی و بابەتەکانی دیکەی سەر بە کوردەواری کۆ کردوونەوە (فۆتۆکۆپیم کردوون)، کە ڕەنگە تێکڕای بگاتە سێهەزار لاپەڕەیەك. بابەتەکانی لای من لە پلەی یەکەمدا بە زمانی ئینگلیزین. بەڵام هەمیشە ئەوەم لە دڵدا بوو کە وتارەکەی خۆدزکۆیشم دەست بکەوتایە، ئەگەرچی من زمانی فرانسی ناخوێنمەوە. کە هەشت نۆ ساڵێك لەمەوبەر کاك نەجاتی عەبدوڵڵا هات بۆ پاریس بۆ خوێندن و پێوەندیی پێوە کردم، هەر زوو هەستم کرد ئەم پیاوە لە زۆربەی (ئەوانی دیکە) جیاوازە. لە هەلێکدا داوام لێ کرد وتارەکەی خۆدزکۆم بۆ کۆپی بکات و دواتریش دام بە گوێیدا کە هەوڵێ بدات بیکاتە کوردی. وتی دەیکەم، بە مەرجێ تۆیش لە ڕووی زمانەوانییەوە پێیدا بچیتەوە. هەر زوویش ڕێك کەوتین.

خۆشبەختانە کاك نەجات لەو لاوانەیە کە بواری زانستی و بواری تۆژینەوەی خوی دەناسێت و دەزانێ خۆی بە چییەوە خەریك بکات. ئەو بە ڕادەی یەکەم خۆی بۆ مێژوو، ئەویش مێژووی کوردستان، تەرخان کردووە. لەبەر ئەوە کە ئەو ئێستا هاتووە ئەم وتارەی کردووە بە کوردی، ئەرکێکی نائاسان و بگرە ناخۆشیشی خستووەتە ئەستۆی خوی. وەك ئەوەیە داوا لە من بکرێ وتارێك لەسەر کشتوکاڵی کوردستان بکەمە کوردی، کە نایکەم. لەگەڵ ئەوەیشدا ئەنجامی کارەکەی هیی ئەوەیە کە پەسن بدرێت و بەرز بنرخێنرێت.

لێرەدا مەسەلە هەر ئەوە نییە تێکستێك لە فرانسییەوە بکرێتە کوردی. ئاڵۆزییەکە لە پێش هەموو شتێکدا لەوەوە دەست پێ دەکات کە بابەتی وتارەکە زمانەوانییە و پێویستی بە کۆمەڵێ تێرم (زاراوە) هەیە کە هێشتا لە زمانی کوردیدا جێگەی خۆیان نەگرتووە. لە سەردەمی ئەمڕۆدا هەموو زانستەکان زاراوەی خۆیان هەیە و کە تۆ زاراوەی زانستێکی تایبەتت نەزانی، نایشتوانی لەو بوارەدا قسە بکەیت و بنووسیت. کۆسپی دووەم ئەو تێکست و ڕستە و دەستەواژە کوردییانەن کە لە وتارەکەدا بە کار هاتوون و سەرلەبەریشیان کەسێك ئامادەی کردوون و نووسیونی، ئەگەرچی خوێندەوارە بەڵام، نە

زمانەوانە و نە نووسەر، بەڵکە سیاسەتمەدار و دەستەڵاتدارێکی سەردەمی خۆیەتی، مەبەستم ئەحمەد پاشای بابانە، کەئاگادەر (Informant)ی خۆدزکۆی نووسەری وتارەکەیە.

ئەلیکساندەر خۆدزکۆ، بە پێچەوانەی پاشاوە، زمانەوانە (لینگویست یا فیلۆلۆگیست) و کۆمەڵێ زمانی ڕۆژهەلاتی و ڕۆژاوایش دەزانێت. ئەو ئەگەرچی یەك وشەیە کوردیی نەزانیوە، بەلام لەبەر ئەوەی شارەزای پێکهاتەی زمانە، بە تایبەتی زمانانی ئێرانی، توانیویەتی زانیارییەکانی پاشای کوردی بابان لە چوارچێوەی زانستی زمانەوانیدا جێ بکاتەوە و بنەمای زانستییان لێوە هەڵێنجێ. لەگەڵ ئەوەیشدا وەك زانایەکی ڕاستەقینە خۆنزمگرانە پێ لەوە دەنێ کە شارەزای کوردی نییە و کارەکەی ناتەواویی تێدایە و بۆ کەسانی لە خۆی زاناتری بە جێ دەهێڵێت.

بایەخی ئەم گوتارەی خۆدزکۆ هەر ئەوە نییە کە وێنەیەکی ئەو سەردەمەی دیالێکتێکی زمانی کوردیمان پێشان دەدات و لە ڕووی مێژووی زمان و ڕێزمانەوە کۆمەڵێ زانیاریمان دەداتێ کە بۆ تێگەیشتنی ئەمڕۆی زمانی کوردی گرنکن. ئەم لایەنەمان هەر بە خوێندنەوەی وتارەکە بۆ دەردەکەوێت. بەلام ئەمە تاکە وتار نییە لەم بوارەدا، چونکە پێش ئەم، چەند ڕۆژهەلاتناسێکی دیکەیش لەسەر زمانی کوردییان نووسیوە، ئەگەرچی ئەوان لەسەر دیالێکتەکانی تریان نووسیوە، بە تایبەت دیالێکتەکانی کرمانجیی باکوور، و ئەم لەسەر بەشەدیالێکتی بابان (یا سلێمانی) کاری کردووە. بایەخی وتارەکە، لە پاڵ مێژووی ڕێزماندا، ئەوەیە کە بە هۆی تێکستەکانەوە، کە وا دیارە خۆدزکۆ هەمیشە پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە ئەحمەد پاشا بە نووسین بیداتێ، کۆمەڵێ وشە و دەربڕینمان بۆ ماوەتەوە کە هەندێکیان ئەمڕۆ، لەو بەشە دیالێکتەدا، هەر نەماون. بێجگە لەمانەیش لێرە و لەوێی وتارەکەدا هەندێ زانیاریی لاوەکیمان دەست دەکەون کە بۆ مێژووی ئەدەبی و سیاسی و کۆمەلایەتیی کوردستان، بەتایبەت کوردستانی خواروو، گرنگن. هەر بۆ نموونە دەبینین ئەو تۆزە زانیارییەی لەسەر (نالی)ی شاعیر چەندە کەڵکی هەبووە بۆ ئەو

لێکۆڵینەوە نایاب و دەگمەنەی کاتی خۆی مامۆستا مەسعوود محەمەد بڵاوی کردەوە.

خۆدزکۆ لە کات و سەردەمێکدا خەریکی ئامادەکردنی ئەم نووسینە بووە کە لە زۆر جێگەی دیکەی ئەوروپاپیش، زانایان و ڕۆژهەڵاتناسەکان هەوڵی ناسینی کورد و وڵاتەکەیان و زمانەکەیانیان داوە. خۆیشی لە پێشەکییەکەیدا ئەمە باس دەکات. دیارە ئەو کاتە ڕۆژهەڵاتناسەکانی ڕووسیا زۆر چالاك بوون و بە هۆی نزیکییەوە لە دەوڵەتی عوسمانییەوە دەرفەتی باشیان هەبووە لەسەر کورد لێکۆڵینەوە ئەنجام بدەن. هاندەری ئەو کارەیشیان هەر تەنیا خواستی زانستی یا کورددۆستی نەبووە، بەڵکە بەرژەوەندییە سیاسی و عەسکەری و ئابوورییەکانی ئیمپراتۆرییەتی قەیسەریی ڕووسیایش ئەوەی پێویست بووە. ڕۆژهەڵاتناسانی ڕۆژاوایش هەر زوو کەوتنە خۆیان و چوونە ناوچەکانی کوردستان و دەستیان بە لێکۆڵینەوە کرد. ئەمانیش نوێنەری ناڕەسمیی بەرژەوەندیی کۆڵۆنیالیستانەی وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژاوا بوون. هاوکات لەگەڵ ئەمان و پێش ئەمانیش میسیۆنێرەکان لە کوردستان بوون و لە پاڵ کاری بە ناو (زانستیدا) خەریکی بڵاوکردنەوەی دینی مەسیحییەت بوون و ڕێگەیشیان بۆ کۆڵۆنیالیستەکان خۆش دەکرد. من بەرهەمی دیکەی خۆدزکۆم بەرچاو نەکەوتووە، بەڵام بەپێی قسەکانی پێشەکیی ئەم وتارە وا هەست دەکەم تا ڕادەیەك کوردی خۆش ویستبێت و هەوڵی دابێت بەرگرییەك لە زمانی کوردی بکات. لەناو ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسەکاندا جاروبار وا هەڵکەوتووە کە کەسێکیان بڕێك هاودەردیی لە گەڵ کورددا هەبووە و شێوەی هەستێکی بەزەییئامێزی لا دروست بووە و دوو قسەی چاکیشی کردووە کە بە کەڵکی کورد بێت. ئەم هاودەردییە و ئەم هەڵوێستی جاروبار دۆستایەتییە هەرگیز ئەو ڕاستییە ناشێرێتەوە کە ئەوان بەشێك بوونە لە هەڵمەتی داگیرکارانەی کۆڵۆنیالیستان (و دواتر ئیمپەریالیستان) و بە کارە زانستییەکانیان ڕێگەی ناسینی ڕۆژهەڵاتیان بۆ دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری و عەسکەریی ڕۆژاوا خۆش کردووە.

چەند تێبینییەك لەسەر تێكستە كوردییەكە و بنەما ڕێزمانییەكان

یەك: ڕێزمان (و فۆنۆلۆگی)

<> لەمێ: ئاوەڵكارێكە بە مەعنای (لێرە) بە كار هێنراوە. كە ئێمە بیر لەوە بكەینەوە (لەوێ) واتە (لە ئەو جێگەیە)، كەواتە (لەمێ) یش واتە (لە ئەم جێگەیە). من وای بۆ دەچم (ێ)ی هەردوو وشەكە شێوەی سواو یا كورتكراوەی (جێ) بێت.، واتە (لە ئەو جێ) سوابێت و بووبێتە (لە ئەوێ \لەوێ)، هەروەهایش (لە ئەم جێ \ لە ئەمێ \لەمێ). شایانی باسە كە لە هەندێ بەشی ناوچەی گەرمیان ئێستاكەیش زۆر بە ئاسایی (لەمێ) لە باتیی (لێرە) بە كار دەبرێت. دیارە لە سەردەمی دەستەڵاتی بابانەكاندا (لەمێ) بە كار هێنراوە. شاعیری گەورەی كورد (نالی)، كە خۆی هاودەمی ئەحمەد پاشای بابان بووە، وشەكەی لە شیعرێكدا بە كار بردووە، كە دەڵێ:

به كوێری دوور لە (نووری) مایەوە (نالی) لەمێ، یا ڕەب!
فویووضی تۆزی ڕێگەی كوحلی چاوی ئەشكباری بێ [٤]

بەڵام شاعیری گەورەی كورد (مەحوی)یش، كە نزیكەی سیساڵ دوای نالی لە دایك بووە و لە دەیەی یەكەمی سەدەی بیستەمدا كۆچی كردووە، ئەویش وشەكەی بە كار هێناوە و لە شیعرێكدا دەڵێ:

وەكوو ڕۆژ ئەو مەهە لەو دوورە دەركەوت
لەمێوە ئەشك و ئاهی ئێمە سەركەوت[٥]

---

[٤] مودەڕیس، مەلا عەبدولكەریم و فاتح عبد الكریم: دیوانی نالی، لە چاپكراوەكانی كۆڕی زانیاری [ی] كورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل٦٣٧.

[٥] مودەڕیس، مەلا عەبدولكەریم و فاتح عبد الكریم: دیوانی مەحوی، لە چاپكراوەكانی كۆڕی زانیاری [ی] كورد، بەغدا ١٩٧٧، ل:٨٧.

<> کن: به مەعنای (لا) یا (تەنیشت، نزیك). لە زۆر ناوچەی کوردستاندا بە کار دەبرێت بەڵام لە سلێمانی، کەرکوك و گەرمیان نەماوە. لە کرمانجیی ژووروودا بە شێوەی (نك) دەگوترێت و لە گەڵ وشەی دیکەی وەك (جەم، ڕەخ، دەڤ) هاوواتایە. دەبێ لە سەردەمی بابانەکاندا و تا سەرەتای سەدەی بیستەمیش بەکارهێنانی لەو ناوچانەیشدا ئاسایی بووبێت. (نالی) دەڵێ:

لە کن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من

لە کن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ [6]

مەحوی دەڵێ:

کە من دڵ پڕ کەدەرم و لێڵە عەیشم

لە کن من بەس بکەن باسی صەفا، بەس [7]

شێخ ڕەزای تاڵەبانی (ی کەرکووکی) دەڵێ

تف لە کوز دایکی لەلای خۆی کوڕی هێناوەتە دەر

گوو بە ڕیش بابی لە کن خۆی ئەمیش ئەولادی هەیە

.....

من لە کەرکووکەوە دێنێتە کن ئەم قەحپەژنە

لە گەڵم خەسمە فەلەك نییەتی بێدادی هەیە[8]

<> لە....دە: ئەحمەد پاشا لە قسەکانیدا لە دوای پریپۆزیسیۆنی (لە)وە، پۆستپۆزیسیۆنی (دە)ی بە کار هێناوە. خۆدزکۆیش ئەوە جەخت دەکات کە

---

[6] مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم و فاتح عبد الکریم: دیوانی نالی، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری [ی] کورد، بەغدا ١٩٧٦، ل ٣٨٢.

[7] مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم و فاتح عبد الکریم: دیوانی مەحوی، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری [ی] کورد، بەغدا ١٩٧٧، ل: ١٤٦، هەروەها لاپەڕەکانی ٢٢٣، ١٥٢، ١٢٥.

[8] مستەفا، شوکور: دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٠، لاپەڕە.٩٧، ٩٨. بەڵام لێرەدا دەبێ ڕەچاوی ئەوە بکەین کە شێخ ڕەزا وشەکەی وەك جۆرە ڕەوانبێژییەك (Rhetoric) بە کار بردووە، چونکە ئەو باسی (مام غەفوور)ی دەکات و مامیشی (کۆیی) بووە و لە کۆیە، ئەوسایش و ئێستایش، بەکارهێنانی ئاساییە.

پۆستپۆزیسیۆنی (دە) بە دوای (لە)دا دێت. باوەڕ ناکەم مەسەلەکە ئەوە بێت پاشا وشەکەی خراپ گۆ کردبێت، چونکە لە هەموو جێگەیەکدا ئەمە دووبارە دەبێتەوە و هەروەها ئەوەیش دەزانین کە پاشا زۆربەی ڕستەکانی بە نووسینیش داوە بە خۆدزکۆ. لە کوردیی ئەمڕۆدا پۆستپۆزیسیۆنی (دا) جێگەی (دە)ی گرتووەتەوە. سەرنجڕاکێش ئەوەیە ئەم بارە لە کوردیی ژوورودا ڕێك بە پێچەوانەوە ڕووی داوە. لە تێکستە کلاسیکییەکانی کرمانجیدا (مەلای جەزیری، خانی) پۆستپۆزیسیۆنی (دا) بە کار هێنراوە. لە ڕۆژنامەکانی (کوردستان ١٨٩٨) و (ژین ١٩١٩-١٩١٨)یشدا دیسان بە زۆری هەر (دا) دەنووسرێت، کەچی لە دەرچوونی مانگنامەی (هاوار، ١٩٣٣)ەوە لە کرمانجیدا تا ڕادەیەکی زۆر (دە) جێگەی (دا)ی گرتۆتەوە. کوردیزانانی کوردستانی موکریان زۆر جەخت لەسەر ئەوە دکەن کە ئەو پریپۆزیسیۆنەی بۆ دۆخی لۆکاتیڤ (Locative) بە کار دەبرێت (دە)یە نەك (لە)، بەلاّم لە سلێمانی (هەروەهایش بەشی زۆری کوردستانی باشوور و ڕۆژهەلاّت) پۆستپۆزیسیۆنی (لە) بە کار دەبرێت. لە کرمانجیی سەروودا (د:di) دەگوترێت و دەنووسرێت.

◇ یەك: ڕاناوی هەردوولایی (Reciprocal pronoun)، لە زمانی ئەمڕۆدا زیاتر بە شێوەی (یەکتر، یەکتری، یەکدی) بە کار دەبرێت، ئەگەرچی لە هەندێ ناوچە (بۆ نموونە گەرمیان) هێشتایش (یەك) لە کاردایە؛ (تۆ منت خۆشدەوێ، منیش تۆم خۆش دەوێ ، ئێمە یەکمان/ یەکترمان/ یەکتریمان/ یەکدیمان خۆش دەوێ). ئەحمەد پاشا (یەك)ی بە کار بردووە (یەك بە یەك دەرێن و یەك بانگ دەکەن...).

◇ دۆخی (ئۆبلیك): لە کۆمەڵێك زماندا هەبوونی دۆخی ئۆبلیك{ چەماوە} (کاسووسی ئۆبلیك) دیاردەیەکی ئاساییە. لە ئەمڕۆی زمانی کوردیدا دۆخی ئۆبلیك لە بەشی کرمانجیی سەروودا بە تەواوی پێڕۆ دەکرێت. هەبوونی ئۆبلیك لە کرمانجیدا بە یەکگرتنی دوو هۆ دروست دەبێت: گێنوس و دۆخەکانی ناکارا. لە ڕاستیدا لە کرمانجیدا ناو (Substantive) لە دوو دۆخی کارا و بانگکردن (Vocative) بەولاوە، هەموو دۆخەکانی دیکە بە ئۆبلیك دادەنرێت.

من لە ئەنجامی کارکردنێکی چڕوپڕدا لەسەر کرمانجیی باکوور، گەیشتوومەتە ئەو باوەڕەی دۆخی ئۆبلیک لە کرمانجیی باکووریشدا تا ڕادەیەک لاواز بووە، بەڵام ئەمە تەنیا زایەندی نێر (Masculine) دەگرێتەوە، دەنا کە ناوی مێ (Feminine) دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆ، ناڕاستەوخۆ یا ئیزافە، دیسان هەر بە شێوەی ئۆبلیک گەردان دەکرێت. وا دیارە دۆخی ئۆبلیک لە دیالێکتەکانی خوارووی زمانی کوردییشدا لە سەردەمێکدا هەبووبێت، بەڵام لە ماوەی سەد ساڵی ڕابوردوودا وردە وردە ون بووە. ئەم لەناوچوونەی دۆخی ئۆبلیک ئەنجامێکی ڕاستەوخۆی لەناوچوونی، یا کزبوونی ڕۆڵی، گێنوسە لە کوردیی خوارووداا. لە بەشەدیالێکتی موکریانیدا شوێنەوارێکی کەمی ئۆبلیک ماوە، بەڵام لەبەر ئەوەی ڕۆڵی گێنوس لەوێیش نەماوە، بەکارهێنانی ئەو دۆخە بەپێی بنەمایەکی ڕێکوپێکی زمانەوانی بە کار ناهێنرێت. مامۆستا هێمن (١٩٨٦-١٩٢١) پێی وا بوو ئەو شێوە بەکارهێنانە دەبێ بە تەواوی وازی لێ بهێنرێت.

لە تێکستەکانی خۆدزکۆدا دۆخی ئۆبلیک بە شێوەیەکی سیستەماتیک دەردەکەوێت. ئەمە ئەوە پێشان دەدات لەو سەردەمەدا دۆخی ئۆبلیک هەبووە، چونکە ئەحمەد پاشا لە هەموو قسە و ڕستەکانیدا پێڕۆیی کردووە. لەم ڕووەوە من دوو سەرنجم لا دروست بوون: <یەک>: ئۆبلیک لە قسەکانی پاشادا هیچ پێوەندییەکی بە زایەند (گێنوس)ەوە نییە.، <دوو>: دۆخی ئۆبلیک هەر دۆخی بەرکاری ڕاستەوخۆ (Accusative) یە، نەک دۆخەکانی دیکەی وەک بەرکاری ناڕاستەوخۆ (Dative) یا (Ablative) و (Genitive). خۆدزکۆ لە ڕوونکردنەوەی ئەم باسەدا تەنیا بەوە خۆی پەڕاندووەتەوە کە (دۆخی بەرکارێتی acusatif لە ڕێگەی (ی) کۆتایی دروست دەبێ..) (بنەمای ٩ لە بەشی-ناو-). ئەم باسە هەڵدەگرێ قسەی زۆرتری لەسەر بکرێت.

<> پاشگر (سوفیکس)ی (-ەوە): خۆدزکۆ لە کاتی گەردانکردنی هەندێ کرداردا لەوە سەری سووڕ ماوە کە دەبێ (کردەوە، بکەوە، دەکەیەوە) لە کوێوە هاتبێتن و بنەمای دروستبوونیان چی بێت. ڕاستییەکەی ئەم پاشگرە ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ و گەورەی بینیوە و دەبینێ بۆ دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی.

بەشێك لە کردار و ناوە کوردییەکان بە پێوەلکاندنی پاشگری (–ەوە) واتایەکی تازە وەردەگرن. تەنانەت ئەمڕۆیش ئێمە دەتوانین بۆ دروستکردنی وشە و چەمکی تازە سوود لەم پاشگرە وەربگرین.

<> پێشگری دە (ئە)ی کردار: هێندەی من ئاگادار بم لە هەموو زمانی کوردیدا تەنیا شێوەی قسەکردنی ناوچەکانی سلێمانی، گەرمیان و سنە و ئاخێوەرانی بەشە دیالێکتی (فەیلی)ن کە لە بنەمای بەکارهێنانی (دە) لایان داوە، دەنا هەموو زاراواکانی دیکەی کوردی پێشگری کرداری (دە، د، ت) بە کار دەبەن. مامۆستا تۆفیق وەهبی (١٩٨٤–١٨٩٤) بەم پێشگرە دەڵێ (پیتەقاڵبی)، د. ن. مەکنزی پێی دەڵێ (Modal affixes)، یان هەر تەنیا پێشگر (Prefix).

لە بەشەدیالێکتی سلێمانیدا ئەم بەکارهێنانی (ئە) یە دیاردەیەکی تازەیە و پێم وایە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا پەیدا بووە، چونکە شاعیر و نووسەرانی کلاسیکی سەدەی نۆزدەیەم هەموو (دە)یان بە کار هێناوە. تۆفیق وەهبی دەڵێ لەبەر ئەوەی سەعید صدقی لە حەفتاکانی سەدەی نۆزدەمدا چووەتە بەر خوێندن لە مزگەوتەکانی سلێمانیدا، تەنانەت لەو ڕێزمانەیشدا کە ساڵی (١٩٢٨) بلاوی کردووەتەوە هەمیشە (دە)ی بە کار هانیوە و دەبێ (ئە)ی بە گۆڕینێکی عامی زانیبێ[9]. نالی، سالم و مەحوی لە شیعرەکانیاندا (دە)یان بە کار بردووە. مەولانا خالیدی شارەزووریی نەقشبەندی (١٨٢٧–١٧٧٩) لە عەقیدەنامەکەی خۆیدا (دە)ی بە کار هێناوە[10]. هەروەهایش شێخ حوسەینی قازی (١٨٦٨–١٧٩٠). مامۆستا وەهبی پێی وایە (ئە) لەژێر تاوی بەشەدیالێکتی ئەردەڵان و جافیی شارەزووریدا هاتووەتە ناو زمانی قسەکردنی شاری سلێمانییەوە. لە زمانی ئەدەبیی ستانداردی کوردیدا لە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی بیستەمەوە (دە) وەك پێشگری کردار، بۆ بنیاتنانی کرداری

[9] وەهبی، تۆفیق: ئەسڵی پیتەقاڵبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری [ی] کورد، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، ١٩٧٣، ل:٣٤–٩.

[10] مەلا کەریم، محەمەد: عەقیدەی کوردیی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری [ی] کورد، بەرگی هەشتەم، ١٩٨١، ل: ٢٢٢–١٩٩.

ڕانەبوردووی سادەی ئاگادەر و ڕابوردووی نارەبەق (بەپێی دەربڕینی مامۆستا وەهبی!) جێگەی گرتووە و تا ڕادەیەکی باش چەسپیوە و بەنزیکەوە هەموو نووسەرانی کورد بە کاری دەهێنن. بەڵام لە زمانی ڕۆژانەی قسەکردندا دیارە خەڵکی گەرمیان (بە کەرکووکیشەوە) و سلێمانی و ئەردەڵان هێشتا هەر (ئە) دەڵێن.

<> ئەز: ڕاناوی کەسی یەکەمی تاك لە دۆخی کارابیدا هەندێ جار (ئەز) بە کار هێنراوە. لەم بارەیەوە پێشتریش شت نووسراوە. ڕەگوڕیشەی (ئەز) لە زمانی کوردی و زمانە ئێرانییەکاندا زۆر کۆنە. لە فارسیی کۆندا (فارسی باستانی Old Persian) بە شێوەی (ئەدەم) و لە ئاڤێستادا بە شێوەی (ئەزم) هاتووە. لە فۆلکلۆری کوردیدا پەندێك هەیە دەڵێ (ئەگەر زانیت ئەزم، ئەگەر نەتزانی دزم). (ئەز) لە چەند شیعری نالیدا هەیە.

لە کرمانجیی سەروودا بنەماکانی بەکارهێنانی (ئەز و من) زۆر ڕێکوپێکن و جێی خۆیان گرتووە. هەندێ لە نووسەرانی کوردی باشوور و ڕۆژهەڵات لەم ساڵانەی دواییدا دەیانەوێ (ئەز) بخەنە ناو نووسینەکانیانەوە. بەڵام زۆر بە شێوەیەکی هەڵە و نەزانانە ئەم کارە دەکەن. بنەمای ڕێزمانیی ئەم دوو ڕاناوە دەکرێ بەم جۆرە کورت بکرێتەوە: کرداری ڕانەبوردوو، تێپەڕ بێت یا تێنەپەڕ، ڕاناوی بکەری (ئەز) دەبێت: ئەز دەنووسم، دەڵێم، دەبینم= ئەز دەچم، دێم، دەخەوم... بۆ کردارەکانی ڕێژەی ڕابوردوو، تەنیا کرداری تێنەپەڕ (ئەز) وەردەگریت: ئەز هاتم، چووم، ڕاوەستام، خەوتم..هتد، بەڵام : من نووسیم (نڤیسی)، وتم (گۆت)، خواردم (خوار)، پرسیم (پرسی)...هتد. هەروەها کاتێ ڕاناوی کەسی یەکەمی تاك لە دۆخی (ئۆبلیك)دا دێت، دەبێ (من) بێت نەك (ئەز): ماڵی من، براکەی من، بۆ من، لە منەوە، لە مندا، ئەو من دەناسێت...هتد. مامۆستا تۆفیق وەهبی پێی وایە لە دەستدانی (ئەز) لە کوردیی خوارووددا هەڵەیەکی گەورە بووە و لەژێر کارکردی ئەردەڵانی–جافیدا ڕووی داوە.(ئەمە غەڵەتێکی گەورە بوو لە چاو سرشتی ئەسڵی زمانی کوردیدا. دیارە زمانەکەمان

دەمێکی زۆر نییە کە (ئەز)ی فەرامۆش کردووە. میستەر ڕیچ لە ساڵی ۱۸۲۰ دا لە سلێمانی گۆرانییێکی بیستووە کە تێیدا ڕستەی– ئەز دەناڵم– هەبووە) [۱۱]

<> ڵ > ر: یەکێك لە نیشانە هەرە دیار و جیاوازیدانەرەکانی نێوان بەشەدیالێکتەکانی ناوچەی سۆران و بابان، لە ڕووی فۆنەتیکییەوە، ڕەنگە ئەو دوو فۆنێمەی ڵ= ر بێت. بەشێکی زۆری ئەو وشانەی لە ناوچەی بابان فۆنێمی (ڵ)یان تێدایە، لە سۆران (ڵ) ەکە بە (ر) بێژ دەکرێت.

لە تێکستەکانی ئەحمەد پاشای باباندا، ئەم فۆنێمە بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش بەپێی فۆنەتیکی ناوچەی سۆران بێژ کراوە، واتە زۆربەی ئەو وشانەی ئەمڕۆ لەسلێمانی و گەرمیان و موکریان و بەشەدیالێکتەکانی کوردیی نێوەڕاست (بێجگە لە سۆران) فۆنێمی (ڵ)یان تێدایە، ئەو بە شێوەی (ر) بێژی کردوون: بڵێ>بڕێ، خەڵووز>خەرووز، ئەمساڵ>ئەمسار، هەڵامەت>هەرامەت، کوتاڵ>کوتار، پەشتەماڵ>پەشتەمار، لەگەڵ>لەگەر، ساڵێك>سارەك، ماڵەوە>مارەوە، حاڵ>حار، حاسڵ>حاسر. ڕاستییەکەی ئەگەر ئەمە تەنیا یەك دوو جار ڕووی بدایە، وامان دادەنا کە خۆدزکۆ لە گواستنەوەدا هەڵەی کردبێت، بەڵام لەبەر ئەوەی لە بەشی هەرە زۆری تێکستەکەدا ئەمە دووبارە و چەند بارە دەبێتەوە، دەگەینە ئەو باوەڕەی کە پاشا هەر وا قسەی کردووە. بەڵام پرسیارێکی گرنگ ئەمەیە: ئایا ئەمە جیاوازیی نێوان زمانی پاشا و ڕەعییەتە؟ ئایا خەڵکی شارەکەیش ئەو کاتە هەر وا قسەیان کرووە، یا ئەمە تەنیا شێوەی ئاخاوتنی پاشایە؟ من خۆم گوێم لێ بووە کەسێکی سەر بە بنەماڵەی بابان (نەوەی ئەمڕۆ) کە قسەی کردووە هەندێ جار ئەو فۆنێمی (ڵ)–ەی گۆڕیوە و کردوویەتی بە (ر). ئەگەر باشم لە بیر مابێت، بەتایبەت بۆ (لەگەڵ) دەیگوت (لەگەر). مەکەنزی لە کتێبەکەی خۆیدا سەرنجێکی لەم بارەیەوە نووسیوە، دەڵێ: ئەوەی کە (پاشا) زۆر جار، بەڵام هەمیشە نا، (ڵ) وەك (ر) بێژ دەکات،

---

[۱۱] وەهبی: هەر ئەو سەرچاوەیە.

دەکریٚ وا لیٚك بدریٚتەوە کە تایبەتیٚتییەکی ئەریستۆکراتییانەیە. یان شیٚوەیەکی ناسلیٚمانییانەیە، کە زەحمەتە شیٚوەیەکی کۆنی زاراوەکە بیٚت[١٢].

<> د >ت: لە دوو جیٚگەدا دەنگی (د) گۆڕاوە و کراوە بە (ت): کرد (کرت)، نامەرد (نامەرت). لەوەیە ئەمە هەر هەڵەیەکی ئاسایی بیٚت کە پاشا لە کاتی نووسیندا کردبیٚتی، یا خۆدزکۆ بەهەڵە گواستوویەتییەوە.

<> بەشیٚك لەو بنەما ڕیٚزمانییانەی خۆدزکۆ لە وتارەکەیدا پیٚشکەشی کردوون، لەگەڵ ڕاستییەکانی زمانی کوردیدا ناگونجیٚن. ڕەنگە ئیٚمە بتوانین لەم لایەنە بگەین و وای پاساو بدەین کە کابرا زمانەکەی نەزانیوە و کارەکەی لە جیٚگەی قسەپیٚکردنی زمانەکە، کوردستان، ئەنجام نەداوە. بەڵام هەندیٚ لە ئەنجامگرییەکانیشی هیٚندە نازانستییانەن کە بۆ کەسیٚکی شارەزای زمانەوانی ناکریٚ بکەویٚتە هەڵەی لەو جۆرەوە (نوختەی ١٦ و ٢٣ و ٣٥ی بەشی ناو). هەڵەیەکی زۆر ئاشکرای خۆدزکۆ بەکارهیٚنانی، یا تیٚکەڵکردنی، تیٚرمە ڕیٚزمانییەکانە. ئەو لە گەلیٚ جیٚگەی وتارەکەیدا کە دیٚت کرداری فەرمان/ ئەمر (Imperative) باس دەکات، نموونەکانی هیی فەرمان نین، بەڵکو هیی ڕانەبردووی خوازیارین (Present subjunctive)، کە مامۆستا وەهبی ناوی دەنیٚ (موزاریعی پەیڕەوی). ئەم دوو ڕیٚژەیەی کردار دوو شتی جیاوازن. باوەڕ ناکەم خۆدزکۆ نەیتوانیبیٚت پاشا حاڵی بکات، بە تورکی و بە فارسی، و لیٚی بپرسیٚت کە کورد ئەم کردارە چۆن دەڵیٚن و چۆنی بە کار دەهیٚنن. هەروەك دەبیٚ پاشایش توانیبیٚتی بە ئاسانی بۆی ڕوون بکاتەوە. هەڵەکردن بە تایبەت لەم نوختەیەدا سەیر دیٚتە پیٚش چاو، لەبەر هۆیەکی ئاسان؛ ڕیٚژەکانی دیکەی کردار دەکریٚ بۆ شەش کەس گەردان بکریٚن، بەڵام فەرمان تەنیا بۆ دوو کەس گەردان دەکریٚت: کەسی دووەمی تاك و کەسی دووەمی کۆ.

[١٢] MacKenzie, op. cit, P; xix

دوو: وشە و دەستەواژە

<> بیدمشك: ئەحمەد پاشا لە جێگەیەكدا باسی خواردنەوەی شەربەتی (بیدمشك) دەكات، كە وا پێ دەچێت ئەو سەردەمە خواردنەوەیەكی باو بووبێت و لە كەبابخانە و چێشتخانەكان لە گەڵ نان و خۆراكدا دانرابێت. دیارە وشەكە بەو شێوەیەی پاشا نووسیویەتی فارسییە. فارس پێ دەڵێ (بیدمێشك =بیدمشك). گیوی موكریانی پێی دەڵێ (بێ مشك> بیرمشك) و وای لێك دەداتەوە: دارێكە وە دارەبی دەچێ، ئارەقی گوڵە بۆنخۆشەكانی دەگیرێ وە لەویش شەربەتی دروست دەكەن[١٣]. مامۆستا هەژاریش پێی دەڵێ (بیمیشك) و لە ڕوونكردنەوەدا دەڵێ: جۆرێ بییە گوڵی سپی و بۆنخۆش دەكا[١٤].

<> جموشگەه: پاشا ئەم وشەیەی بەرانبەر (جمگە یا جومگە)ی ئەمڕۆی كوردی بە كار بردووە. شایانی سەرنجدانە كە وا پێ دەچێ لە (جنبشگە یا جنبشگاە)ی فارسییەوە هاتبێت و ئەم هەموو گۆڕانەی بەسەردا هاتبێت، ئەگەرچی لە فارسیی ئەمڕۆدا وشەیەكی وەها هەر نییە. (جنبشگە) واتە جێگەی سووڕانەوە و بزووتن. دیارە جمگە یا جومگەیش ئەو جێگەیەیە كە دوو ئێسك (ئێسقان) بە یەك دەگەن و بە هۆی پارچەیەك كرتێنكەوە كە دەكەوێتە نێوانیان دەتوانن بسووڕێنەوە و ببزوون.

<> دیوانخانە: شێوەی باوی لە كوردیی ئەمڕۆدا (دیوەخان)ە. شێوەی دیكەیشی هەیە وەك (دیوان، دیواخان، دیواخانە، دیوەخانە).

<> گزنگ: بەڕاستی من پێم وا بوو ئەم وشەیە لە زمانی كوردیدا نوێیە و ڕەنگە ئەم چل پەنجا ساڵەی دوایی پەیدا بووبێت.

<> داخستن: بە مەعنای پانكردنەوە، بڵاوكردنەوە و دانانی شتێك لە سەر زەوی (سفرە، حەسیر، دۆشەك، قاڵی و هتد). ئەمڕۆ زیاتر دەگوترێ (ڕاخستن). لە ناوچەی گەرمیان تا سی ساڵ لەمەوبەر هەر دەگوترا (داخستن) نەك (ڕاخستن). نازانم ئێستایش وا دەڵێن یا نە. پێشگری (دا) كە یەكێكە لەو

---

[١٣] موكریانی، گیو: كوردستان، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر ١٩٩٩.

[١٤] هەژار: هەنبانەبۆرینە، فرهنگ كردی–فارسی، سروش، تهران ١٣٦٩.

پێشگرانەی بە هاوکاریی کردارێکی سادە، کرداری لێکدراو (Compound verb) دروست دەکات، بە ڕادەی یەکەم بزووتنەوەیەك دەگەیێنیٚ لە سەرەوە بۆ خوارەوە، لە بەرزییەوە بو نزمی.

<> چشت: لە کوردیی ئەمڕۆدا بە زۆری دەگوتریٚ (شت). هەر ئەم شێوەیەیش بۆتە بەشێك لە تێرمی (شتومەك) کە لە ناوچەی سۆران کورت کراوەتەوە و بووەتە (شمەك). لە ناوچەی گەرمیان جاران دەگوترا (چت). لە بادینانی و کرمانجیدا دەگوتریٚ (تشت).

<> یەملك (یەملیك): وشەیەکی تورکییە بە مەعنای (نان، خۆراك، خواردن، شێو، شیو، چێشت).

<> سفرە، بریانی، پلاٚو: کۆمەڵە تێرمێکی گرنگن لە بواری نانخواردن و میوانداری و کەیف و ڕابواردن و سەیراندا.

<> چاوەش (یا چاووش): شمشێربەدەست، پاسەوان، نامەبەر، مۆسیقاژەنی کۆشکی پاشا. لەم تێکستەدا هەر لە باتیی خزمەتکار بە کار هاتووە.

<> کیلەرچی (وشەیەکی تورکیی عوسمانییە): کیلەر یا کیلار، ئەنبار، عەمار یا عەمبار: جێی هەڵگرتن و پاراستنی خواردەمەنی و ئازووخە. کیلەرچی: خزمەتکار، نۆکەر، بەلاٚم زیاتر بۆ سەرۆکی خزمەتکارانی کۆشك دەگوتریٚ، بەتایبەت ئەوەی کە بەرپرسی ئامادەکردنی خوان و خواردنەوەیە.

<> دراو: وا باوە کە دەبیٚ لە (دراخما)ی یۆنانییەوە، و لە ڕێگەی زمانی عەرەبییەوە، هاتبێتە ناو زمانی کوردییەوە (دراخما>درهەم>درەم>دراو یا دراڤ). وشەی درهەم لە قورئانی پیرۆزدا هەیە: (وشروه بثمن بخس دراهم معدودة وکانوا فیه من الزاهدین) سوورەتی یوسف، ئایەتی بیستەم.

<> مانهەڵگرتن: لە کوردیی ئەمڕۆییدا دەڵێین (مانگرتن) و ئەمەیش چەمکێکی زیاتر سیاسیی هەیە کە بەرانبەر (اضراب)ی عەرەبی و (Strike)ی ئەورووپایی بە کار دەهێنرێت. وا پیٚ دەچێت لە سەردەمی بابانەکاندا وترابیٚ (مانهەڵگرتن)، کە دەکریٚ لەگەڵ (ڕقهەڵگرتن) بەراورد بکرێت. لە ناوچەی گەرمیان کاتی خۆی وشەکە تەنیا بۆ ئاژەڵ دەگوترا نەك بۆ مرۆڤ؛ بۆ نموونە دەیانگوت: ئەو ولاٚخە

مـانی گرتـووه. ئاوەڵواتایـەکی (مـانگرتن) هـەر لـە گـەرمیان (سـینکردن) بـوو، دەگوترا: وڵاخەکە سینی کردووە. لەم تێکستەی ئەحمەد پاشایشدا وشەکە لە باسی بەرازدا بە کار هاتووه.

<> وشەی سەیر: لە تێکستەکەی خۆدزکۆدا (کە لە ڕاستیدا قسە و نووسینی ئەحمەد پاشای بابانە) هەندێ وشەی سەیر و واتانەدار هەن کە نازانم لە کوێوە هـاتوون و لـە ڕووی ئێتیمۆلۆگییـەوە ڕەگوڕیـشەیان دەگاتـە کـوێ. دوور نییـە خۆدزکۆ لە نووسـینەوە و گواسـتنەوەی تێکستەکەدا هەڵـەی کردبێـت، چونکە دەیان هەڵەی دیکەیش هەن. پاشا لە جێی (ئاسک) دەڵـێ (ڕەنـی) کە ، هێندەی من ئاگادار بم، خزمایەتیی لەگەڵ هیچ زمانێکدا نییە. د.ن. مەکنزی- یش هـەر ئەم وشەیەی پێ سەیر بووە. وشەیەکی سەیری دیکە (داغبێ)یە کە مەبەست، بـە قسەی پاشـا و خۆدزکـۆ، چۆلەکەیە. مـن بـە دووری نـازانم ئەحمـەد پاشـا (دەعبا)ی وتبێ (یا نووسیبێ) و خۆدزکۆ بە هەڵە تۆماری کردبێت.

سێ: هەندێ زانیاریی لاوەکی، بەڵام گرنگ

<> مامۆستا مەسعوود محەمەد لە لێکۆڵینەوەکەی خۆیدا لەسەر نالی، وای بۆ دەچێت کـە ئەحمـەد خـان (یـا پاشـا) تـەنیا سـاڵی ١٨٥٣ لـە پـاریس بووبێـت. ڕاسـتییەکەی ئەوەیـە کـە خۆدزکـۆ دەڵـێ لـەو سـاڵەدا هاتۆتـە پـاریس، بـەڵام لـە جێگەیـەکی دیکـەی هـەر ئـەو وتـارەدا بـە ڕوونـی ئـەوە دەڵـێ کـە هـەتا کۆتـاییی مانگەکانی ساڵی ١٨٥٤ پێکەوە کاریان لەسەر ڕێزمانی کوردی کردووە. دواتر باسی ئەوە دەکات کە پاشا بانگ کراوەتەوە بۆ ئەستەموول. کەواتە پاشا بە لای کەمـەوە تـا کۆتـاییی سـاڵی ١٨٥٤ لـە پـاریس بـووە و ئەگـەر زۆریـش بـە پەلـە چووبێتەوە بۆ ئەستەموول، ئەوا دەبێ لە سەرەتای ساڵی ١٨٥٥ دا گەڕابێتـەوە. بۆ پیاوێکی وەکوو پاشا کە زۆریش نەخۆش بووە، ئەقڵگیر نییـە هـەر وا بـە پەلـە ملـی ڕێ بگرێـت و پـاریس بـە جـێ بهێڵێـت. ئـەم زانیارییـە دەبێتـە پاڵپـشتێکی گەورەتر بۆ تیۆرییەکەی مامۆستا مەسعوود کە نالی لە ١٨٥٥دا نەمردووە و ئەو ڕەفاقـەت و هاوڕێتییـە چـەند سـاڵەیەی لەگـەڵ ئەحمـەد پاشـادا لـە ئەسـتەمبووڵ

هەیبووە دەکەوێتە دوای ئەو ساڵە، واتە دوای ئەوەی پاشا لە پاریسەوە گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەمبووڵ و (نالی)یش لە شامەوە چووە بو لای بۆ ئەوێ. لەم وتارەی خۆدزکۆدا دوو دەنگوباسمان لەبارەی نالییەوە بۆ تۆمار کراون، بێجگە لە ناساندنێکی کورت. دەنگوباسی یەکەمیان ئەوەیە کە ئەحمەد پاشا بە خۆدزکۆ دەڵێ: مەلا خزر، کە زیاتر بە ناوە ئەدەبییەکەی وەك نەعلی ئەفەندی ناسراوە، لە سووریایە، لە شام. دەنگوباسی دووەمیش ئەوەیە کە نالی پێشتر ڕێزمانێکی عەرەبیی تەرجەمەی کوردی کردووە. ئەم دوو دەنگوباسە لەبەر ئەوە گرنگن چونکە نە پێداهەڵدان و نرخاندنن و نە خەیاڵ، بەڵکە ڕاستەقینەی لەو بابەتەن کە بناغەی ماددییان هەیە؛ پاشا دەزانێت کە مەلا خزری نالی لەو کاتەدا لە سووریایە و لەوێ دەژی، هەروەها باسی کتێبێك دەکات کە کردوویەتی بە کوردی و دەبێ پاشا خۆی چاوی بەو کتێبە تەرجەمەکراوە کەوتبێت. چونکە دەڵێ پێشتر ئەو کارەی کردووە، واتە پێش ئەوەی ئەم بێت بۆ پاریس. ئەگەر پاشا لە قسەکەی خۆی دڵنیا نەبووایە دەیگوت بیستوومە کتێبێکی وای هەیە، یان دەیگوت خەریکە کتێبێکی وا ئامادە دەکات. هەرچی ناساندنەکەیە بە ڕادەی یەکەم هەڵوێستی ڕێز و شانازیی پاشایە بۆ نالی، نەك ڕاستەقینەی ماددی. ئەم ناساندنەیش دوو بەشە: یەکەمیان ئەوەیە کە نالی زانایەکی بەناوبانگە، دووەمیش ئەوەیە کە خۆی بۆ دیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردی تەرخان کردووە. سەرباری ئەوانەیش پاشا بەڵێنی بە خۆدزکۆ داوە کە بە نالیی بناسێنێت، واتە کارێك بکات خۆدزکۆ و نالی دەستیان، یا دەنگیان، بە یەکتری بگات، بۆ ئەوەی لەبارەی زمانی کوردییەوە هاوکاری بکەن. دیارە لەمەیشدا پاشا هەم ڕیالیستانە بیری کردووەتەوە و هەمیش خۆنزمگرانە، چونکە زانیویەتی ئەو هەموو زانیارییەی بۆ کارەکەی خۆدزکۆ پێویستن ئەم دەڕۆستیان نایەت و پێی هەڵناسووڕێت، لەبەر ئەوە وای بە چاك زانیوە بە کەسێکی بناسێنێت کە لە خۆی شارەزاترە و لەم بوارەدا دەستڕۆیشتووە. خاڵێکی سەرنجڕاکێش، بۆ من، ئەوەیە کە لە قسەکانی پاشا و خۆدزکۆیشدا نالی وەك شاعیر باس نەکراوە، بەڵکە وەك زانا و زمانەوان و فیلۆلۆگیست و وەرگێڕ.

تەنانــەت لــە دوا بەشــی لێکۆڵینەوەکــەدا خۆدزکــۆ هەنــدێ شــیعری بــڵاو کردووەتــەوە، کــە هیــی باباتــاهیری هەمــەدانین، کەچــی شــیعری نــالیی بــڵاو نەکردووەتەوە و باسیشی ناکات. هیچ گومان لەوەدا نییە کە پاشا دەیزانی نالی شاعیرە و شاعیرێکی گەورەیشە، چونکە ئێمە دەزانین بە هۆی مردنی سلێمان پاشای بابان و هاتنە سەر تەختی هەر ئەم ئەحمەد پاشایە خۆیەوە، نالی شیعرێکی جوان و بەرزی نووسیوە:

تا فەلەك دەورەی نەدا – سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو

کەوکەبەی میهری موبارەك تەلعەتی پەیدا نەبوو.

ئەو شیعرەیشی نەوتبایە، دیسان پاشا هەر دەیزانی نالی شاعیرێکی گەورەیە، چونکە ناوبانگی نالی ئەو کاتە زۆر لە سنووری میرنشینیی بابان بەولاوەتریش ڕۆیشتبوو. ئەوجا خۆدزکۆیەك هێندە بە پەرۆشەوە بووبێت کار لەسەر زمان و ئەدەبی کوردی بکات، بۆچی داوای لە پاشا نەکردووە هەندێ لە شیعرەکانی نالیی بۆ بنووسێتەوە، یا تەنانەت یارمەتیی بدات بۆ ئەوەی بیانکاتە فرانسی؟ خۆدزکۆ وەك زانایەکی ئەوروپایی بێگومان ئەم داوایەی لە پاشا دەکرد ئەگەر بیزانیایە نالی شاعیرێکی گەورەیشە. کەواتە، من هیچ بە دووری نازانم کە ئەحمەد پاشا باسی شاعیرێتیی نالیی لای خۆدزکۆ نەکردبێت. کە باسیشی نەکردووە، دەبێ لە دڵی خۆیدا بڕیارێکی وا گرنگی دابێت، دەنا چۆنە لە ماوەی ئەو یەك ساڵ و چەند مانگەدا کە پێکەوە کاریان کردووە و پاشا لە پاریس ژیاوە، تاکە جارێك لە دەمی دەرنەچووە بە خۆدزکۆ بڵێ کە نالی نەك هەر زمانزانە، بەڵکە شاعیرێکی گەورەی کوردیشە. تەنانەت کە بەڵێنی ئەوە دەدات بە یەکیان بناسێنێت، بەو نیازە دەیکات کە نالی لە بارەی زمانی کوردییەوە کۆمەکی خۆدزکۆ بکات. کە بەڵێنی ئەوەیش دەدات دیوانی شیعری کوردیی بۆ پەیدا بکات (مەجمووعە، ئانتۆلۆگی)، باسی شیعرەکانی ئەحمەدی خانی دەکات (لەبەر هۆیەك کە من تێی نەگەیشتم، پاشا بە دابل یا دابەل ناوی دەبات) و باســی مــەموزینی بــۆ دەکــات. پاشــا کــە باســی نــالی دەکــات دەڵــێ (نــاوە ئەدەبییەکــەی) نەعلییــە، بــەڵام کــە باســی شــێخ ئەحمــەدی دەکــات دەڵێــت

(تەخەللوص)ی دابلە. ئەوەی شارەزای شیعری ڕۆژهەڵاتیی فارسی و کوردی و عوسمانی بێت دەزانێت وشەی (تەخەللوص) تەنیا بۆ ناوی شاعیران بە کار هێنراوە. تۆ کە وتت مەلا فلانکەس تەخەللوسی فلانە، ئیدی ئێمە دەزانین ئەو زاتە شاعیرە.

ئەحمەد پاشا بە خۆدزکۆی نەگوتووە کە نالی شاعیرێکی گەورەی کوردە، بەڵام دەیەوێ کارێکی وا بکات خۆدزکۆ بتوانێت پێوەندیی پێوە بکات، بەشکەم نالی بۆ لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی هاوکاریی بکات و یارمەتیی بدات. باشە خۆ دەبێ پاشا ئەوەی لە بەرچاو گرتبێت کە ئەگەر سبەینێ نالی و خۆدزکۆ چاویان بە یەکدی کەوت یا نامەیان بۆ یەکتر نووسی، ئەم ڕازە ئاشکرا دەبێت و ئەودەم هەم نالی و هەم خۆدزکۆیش دڵیان لێی دەڕەنجێت. ئایا دەکرێ وای دابنێین کە پاشا، لەبەر هەر هۆیەك بێت، لە نالی دڵگران بووە؟ بۆ نموونە لەبەر ئەوەی نالی پێش ڕووخانی ئەمارەتی بابان سلێمانیی بە جێ هێشتووە. ئەمە نابێتە بەڵگەیەکی بەهێز بۆ ئەوەی پاشا باسی شاعیرێتیی نالیی نەکردبێت. پرسیارێکی دیکە ئەوەیە ئایە دەکرێ پاشا شاعیرێتی و شاعیربوونی پێ شتێکی ئەوەندە گرنگ نەبووبێت کە شایانی باسکردن بێت؟ ئەمەیش زۆر جێی باوەڕ نییە. هەر نەبێ پاشا لەوە گەیشتووە کە زانایەکی وەك خۆدزکۆ عەودالی ئەوەیە شیعری کوردیی دەست بکەوێت، ئیتر بۆ دەبێ شاعیرێتیی نالیی لێ بشێرێتەوە؟ ئیستا کە ئەم وتارە دەنووسم، من هیچ بەڵگەیەکی مەنتیقیی وام بە بیردا نایەت بڕێك ڕووناکایی بهاوێژێتە سەر باسەکە. لەبەر ئەوە بە پێشکەشکردنی ئەو پرسیار و گومانانە، جارێ، ئەم پەنجەرەیە دادەخەم. پاشای بابان کە باسی نالی بۆ خۆدزکۆ دەکات پێی دەڵێ کە نالی کتێبێکی لەسەر ڕێزمانی عەرەبی تەرجەمەی کوردی کردووە. ئەم دەنگوباسە لەلایەن پاشاوە هیچ گومانی تێدا نییە. مامۆستا مەسعوود محەمەد لە کتێبەکەی خۆیدا بە جەختەوە باسی ئەوە دەکات کە کتێبێکی وا هەبووە و واپێ دەچێت لە مزگەوتەکاندا خوێنرابێت. مامۆستا دەڵێ مەلا محەمەدی مەلا ئیبراهیم (دلاوەر)

باسی ئەم سیپارە (نامیلکە)یەی کردووە و تەنانەت بەیتێکی لێ لە بەر بووە، کە ئاوا بووە:

گۆشتی قەلەو حوققە بە چواردە پارە
وەقتێ گوتت حوققە ضەمیر دیارە[15].

خۆدزکۆ دەڵێ پاشا بەڵێنی داوەتێ کە کۆمەڵە شیعرێکی شێخ ئەحمەد (ی خانی)ی بۆ پەیدا بکات. ڕاستییەکەی نە پاشا و نە خۆدزکۆ ناوی (خانی)یان نەهێناوە، بەڵام هیچ گومان لەوەدا نییە کە مەبەستیان خانیی شاعیری گەورەی کورد و خاوەنی داستانی نەتەوایەتیی کورد مەموزینە. پاشا وەك (شێخ ئەحمەدی) ناوی بردووە و ئەوەیشی وتووە کە لە جەزیرە لە دایك بووە، هاوسەردەمی شاعیر و سۆفیی گەورە جامی بووە و پۆیەمێکی هەیە ناوی (مەموزین)ە. لەم سێ قسەیە تەنیا باسی مەموزینەکەیان ڕاستە، دەنا خانی (١٧٠٧-١٦٥١) لە بایەزید لە دایك بووە و زۆر دوای جامی (کە ساڵی ١٤٩٢ مردووە) لە دایك بووە و ژیاوە. بە دووریشی نازانم پاشا لەنێوان خانی و مەلای جەزیریدا (کە هەردووکیان ناویان شێخ ئەحمەدە) باسەکەی لێ تێك چووبێت، چونکە زۆرتر ناوی جەزیری لەکەڵ جامیدا دەبرێت، ئەگەرچی لای هەردوویان، جەزیری و خانی، باسی جامی کراوە. نازانم پاشا ئەم ناسناوی (دابل یا دابەل)ەی لە کوێوە هێناوە؟ چونکە هێندەی من ئاگادار بم، نە خانی و نە جەزیری ناسناو و تەخللوسی وایان نەبووە. هەروەهایش نایەت بە بیرمدا شاعیرێکی دیکە هەبێت تەخەللوسی دابل بووبێت. با ئەم نهێنییەیش بچێتە سەر ئەوانی پێشتر.

خۆدزکۆ کۆمەڵێ دەنگوباسی لەبارەی چالاکیی کوردناسەکانەوە بڵاو کردووەتەوە، کە وا پێ دەچێت پێوەندیی لەگەڵ زۆربەیاندا هەبووبێت و ئاگاداری کارەکانیان بووبێت. ئەمەیش لە دنیای تۆژینەوەی ئەکادێمیدا نائاسایی نییە. لەناو هەواڵەکاندا یەکێکیان زیاتر سەرنجی ڕاکێشام. دەڵێ لە ژێر چاودێریی پرۆفێسۆر فۆن دۆرندا خەریکی وەرگێڕانێکی کوردیی

---

[15] محەمەد، مەسعوود: چەپکێك.........ل: شەستودوو.

گوڵستانن. بێگومـان کـە دەڵـێ گوڵستان مەبەسـتی گوڵستانی شـێخ سـەعدیی شـیرازییە (١٢٩٢-١١٨٤). ئەوانـەی خـەریکی ئـەو کـارەن، کـێن؟ دیـار نییـە. هـەروەها ئەوەیشم لا نـاڕوون مایـەوە، ئایـا پێشتر گوڵستان تەرجەمـەی کـوردی کراوە و (ئەو کەسانە) خەریکن بۆ چاپ ئامادەی دەکـەن؟ یا هـەر ئـەو کەسانە خۆیانن کە دەیکەنە کوردی؟ من زیاتر بۆ ئەوە دەچم کە تەرجەمەکە پێشتر کراوە و یـەکێك، یـان هەنـدێك، لـە کوردناسـەکان خەریکـە/ خـەریکن بـۆ چـاپ ئامادەی دەکـەن. م. ڕۆدێنکـۆ لـە کتێبێکـی خۆیـدا لەسـەر دەستنووسـە کوردییـەکانی لێنینگراد باسی دەستنووسی (گلستان شیخ سعدی بە زبان کردی) دەکات، کە لێرخ لەگەڵ کۆمەڵێ تێکستی کوردیدا بڵاوی کردووەتەوە. ئەو تێکستە لای من هەیـە و هێناومەتـە سـەر ڕێنووسـی سـتانداردی کـوردی و چـەند جـارێکیش وەك کۆرسی خوێندنی تێکستی کلاسیکی، خوێندکارانی بەشی کوردیی زانستگەی ئۆپسالا خوێندوویانە.

لەناو ئەو ڕستە و تێکستانەدا کە خۆدزکۆ تێکهەڵکێشی وتارەکەی خۆی کـردوون، ڕسـتەیەك زۆر سـەرنجی ڕاکێشام، نـەك لـە ڕووی زمانـەوانی و شـێوەی داڕشـتنیەوە، بەڵکـە لـەو ڕووەوە کـە پێوەنـدیی بـە ژیـانی فەرهـەنگیی ئـەو سـەردەمەوە هەیـە. ڕسـتەکە ئەمەیـە: منـدارەکی کـە کتێبێکـی دڕی. ئایـا لـەو سەردەمەدا کتێب ئەوەندە زۆر هـەبووە کـە منداڵ دەسـتی پـێ بگـات و بیـدڕێت؟ باوەڕ ناکەم لە کوردستاندا وا بووبێت، چونکە کتێبی چاپکراو لـە کوردستاندا ڕەنگە لە (قورئان) بەولاوە هیچ کتێبێکی دیکە نەبووبێت. ئەو کتێبانـەیش کـە دەسـتنووس بـوون و بـەرگیان تـێ گـیراوە و مـەلا و فـەقێ و ڕووناکبیران خوێندوویانن و خوێندوویاننەوە، ئەوەندە بەنرخ و ڕێزلێگیراو بوونـە کـە ناکرێ وا بـە ئاسانی کەوتبێتنـە بـەر دەسـتی منداڵ تـا بتـوانێ بیانـدڕێت. مـن وای بـۆ دەچم خۆدزکۆ خۆی ڕستەکەی داڕشتووە و داوای لە پاشا کـردووە بـۆی بکاتـە کوردی.

خۆدزکۆ دوا بەشی وتارەکەی تـەرخان کـردووە بـۆ شیعری کـوردی و لـە پـاڵ گلەییکردنـدا لـەوەی دابـل (خـانی؟) زۆر وشـەی عـەرەبیی بـە کـار هێنـاوە، دوو

نموونــەی لــە دووبەیتییــەکانی باباتــاهیری هەمــەدانی (عوریــان)ی بــڵاو کردووەتەوە. هەردووویان پڕن لە هەڵە و زۆر بێ سەروبەرن. دووبەیتیی یەکەمیان دەبێ بەم جۆرە بێت:

الاله کوهساران هفتەای بی

بنوشه جوکناران هفتەای بی

منادی می کرم شهرو بشهرو

وفای گـلعذاران هفتەای بی [16]

دووبەیتیی دووەم تێکەڵ و پێکەڵییەکی وایە کە بە ئاسانی (هەر نەبێ بۆ من و لەم کاتەدا) چار ناکرێ.

خۆدزکۆ لە وتارەکەیدا دەڵێ شاری سلێمانی لە ساڵی ١٧١٤ بنیات نراوە. ئەوەی تا ئێستا زانراوە و بۆتە ڕاستییەکی چەسپیو ئەوەیە کە سلێمانی لە ساڵی ١٧٨٤ دا بنیات نراوە. ئەوجا ئایا خۆدزکۆ ئەم قسەیە لە خۆیەوە دەکات، یا ئەویش یەکێکە لەو زانیارییانەی لە ئەحمەد پاشای وەرگرتووە؟ ئەمەیش ڕوون نییە. پاشا لە تێکستێکدا باسی ژیانی پاشایەتی دەکات. ڕەنگە ئەمە تێکەڵییەك بێت لە ئەزموونی ڕابوردووی خۆی. هیی ئەو سەردەمەی کە پاشا بووە و هەندێکیش خەیاڵ و فانتازی کە ئەگەر پاشا بێت چی دەکات و چۆن دەژی. لەناو ئەو ڕابواردنە خۆش و گرنگانەدا کە دەیانگێڕێتەوە باسی لە خەنە (حەنا) گرتنی پێی و لە خەنە (دیسان حەنا) و وسمەگرتنی ڕدێنی (ڕیشی) دەکات. وا پێ دەچێ ئەم ڕەنگکردنی پێ و ڕیشە لەو سەردەمەدا لەناو پیاوانیشدا باو بووبێت. دەنا دەزانم لەناو ژناندا هەر هەبووە و ئێستایش ماوە. لە گەرمیان ئەو پیاوانەی کاری سەختیان بە دەست دەکرد (بۆ نموونە دروێنە، قوڕکاری، داربڕین...هتد) ناولەپیان دەگرتە خەنە، بەو نیازەی کە ببێتە هۆی پتەوبوون و بەهێزبوونی پێستی دەستیان، بۆ ئەوەی بەرگەی کارکردن بگرێت. خەنە لە عەرەبیدا بە شێوەی (حەنناء) دەگوترێ و لە فارسیدا (حەنا)یە. وادیارە ئەو کاتە لە سلێمانی شێوەی فارسیی وشەکە باو بووە. نازانم وشەی (خەنە) لە

---

[16] همدانی، باباطاهر: اسپیدەباز، اقبال، بهار ١٣٧١، ص٤٤.

کەیەوە پەیدا بووە. نالی لە شیعرێکدا هەر ئەو شێوە فارسییەی وشەکەی بە کار بردووە:

وەرە بنوارە دوودەستی حەناییم

حەناییی چی؟ هەموو خۆ خوێنە قوربان !

هەر لەو تێکستەدا پاشا باسی ئەوە دەکات کە پیاوەکان یا ڕاوکەرەکان (فۆتە)یان بە سەرەوە بووە. فۆتە (بە عەرەبی فوطة) بە پارچەپەڕۆیەك دەگوترێ کە دەکرێتە پشتێن یا دەبەسترێ بە سەرەوە، یا وەك دەستماڵ و خاولی بە کار دەبرێت. فەرهەنگی (المنجد) دەڵێ گوتراوە وشەکە لە بنچدا سندییە و گوتراویشە تورکییە. بەڵام فەرهەنگی (Redhouse)ی تورکی – ئینگلیزی دەڵێ وشەکە عەرەبییە. پێم وایە ئەمڕۆ لە خوارووی کوردستان وشەکە نەماوە و تەنیا لەبەر ئەوەی ژنی عەرەبی عیراقی فۆتە دەبەستن بە سەرەوە. ڕەنگە هەندێ کەس بزانن فۆتە چییە.

خۆدزکۆ وتارەکەی بەوە تەواو دەکات کە لە ژمارەیەکی داهاتوودا بەشێکی تری نووسینەکەی بڵاو دەکاتەوە، بەڵام، بە داخەوە وا دیارە، لەبەر هەر هۆیەك بێت، نەیتوانیوە ئەم بەڵێنەی بباتە سەر. ڕەنگە لەبەر ئەوە بووبێت دەستی نەگەیشتبێتە کەسێك کە کوردی زمانی زگماکی بووبێت، ئەحمەد پاشا، نالی یا هەر کەسێکی دیکە. نووسەر وتارەکەی ساڵی ١٨٥٧ بڵاوکردۆتەوە، واتە بە لای کەمەوە دوو ساڵ دوای ئەوەی ئەحمەد پاشا پاریسی بە جێ هێشتووە و گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەمبووڵ.

بەداخەوە ئێمە لە بارەی ژیان و مردنی ئەحمەد پاشاوە زۆر کەم دەزانین. ڕەنگە هێشتا ئەو یەکێك بێت لەوانەی بەختێکی باشی هەبووە و سەری پاریسی داوە و ڕۆژهەڵاتناسێك چاوی پێی کەوتووە و هەندێ زانیاریی لەبارەوە تۆمار کردووە و هەندێ زانیاریی لێ وەرگرتووە. من بە دووری نازانم لە ئەرشیڤەکانی وەزارەتی دەرەوەی فرانسادا بەڵگەنامە لەسەر ئەحمەد پاشا هەبێت، چونکە بێگومان ئەو بە شێوەیەکی ڕەسمی هاتووە و ڤیزای وەرگرتووە و سەری نەخۆشخانەی داوە و ماڵی گرتووە و زۆر لایەنی دیکەی ژیانی ڕۆژانەیش کە

ئەگەر هەموویشی نەبێت، ئەوا هەندێکی پێویستی بەوە بووە بە نامەی ڕەسمی بکرێت. بریا کەسێك هەبێت هەندێ کات بۆ ئەو ئەرکەیش تەرخان بکات.

ئەنجامگری

ئەلیکساندەر خۆدزکۆ وەك زانایەك و ڕۆژهەڵاتناسێك هەوڵێکی زۆر چاکی داوە بۆ ئەوەی زانیارییەکی باشی لەسەر زمانی کوردی دەست بکەوێت و لە چواچێوەی کارێکی زانستیدا ڕێکیان بخات و پێشکەشیان بکات. ئەویش وەك هەموو ڕۆژهەڵاتناسەکان و کوردناسەکان ڕەنگە مەبەستێك یا کۆمەڵە مەبەستێکی هەبووبێت. بەڵام لە چەند جێگەی وتارەکەیدا وا هەست دەکەیت جۆرە دڵسۆزییەکی بۆ کورد هەیە و حەز دەکات بەرگری لە خۆیان و زمانەکەیان بکات. هەرچۆنێك بێت، ئەنجامی ئەو هەوڵ و کۆششانەی خۆدزکۆ کارێکی زانستییە کە بێگومان بۆ ئەمڕۆی لێکۆڵەرەوە و توێژەرەوەی کورد نرخی خۆی هەیە. لە ڕووی زانستی و مێتۆدی کارەوە دەکرێ هەندێ ڕەخنەمان لە کارەکەی هەبێت، چونکە کۆمەڵێ هەڵەی تێدایە. بەشێك لە هەڵەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەحمەد پاشا کە زانیارییە زمانەوانییەکانی داوەتێ و تێکستەکانی بۆ ئامادە کردووە، بەڵام بەشێکیش هەڵەی خۆدزکۆ خۆیەتی. من کە دەڵێم هەڵەی هەیە، کارەکەی ئەو لەگەڵ کاری زانایان و ڕۆژهەڵاتناسانی دیکە بەراورد دەکەم، ئەگەرنا زۆر چاك ئاگاداری ئەوەم کە تەنانەت ئەمڕۆیش، لەو کوردستانەی خۆماندا دەیان کتێبی ڕێزمانی کوردی دەنووسرێن کە فریان بەسەر زانست و بەسەر زمانەوانی و بەسەر کوردییەوە نییە.

ئەحمەد پاشا سەردارێکی لێکەوتووی کورد و میرێکی بابان بووە، کە ڕۆژگار پشتی تێ کردووە و لە ئاوارەییدا ژیاوە، چ لە ئەستەمبووڵ و چ لە پاریس. سەرباری ئەوەیش نەخۆش و لەشبەبار بووە. ئەوجا لەنا و ئەو جۆرە ژیانەدا کە هاتووە هاوکاریی خۆدزکۆی کردووە و هانی داوە کاری زیاتر بکات، بەڵێنی داوە خەڵکی شارەزای بۆ پەیدا بکات، بەڵێنی داوە کەشکۆڵ و نموونەی شیعری کوردیی بۆ پەیدا بکات، ئەرکێکی ڕاپەڕاندووە کە بەڕاستی لە توانستی فیزیکی

و عـەقڵیی ئـەو بـە دەر بـووە. ئـەم دوو پیـاوە بـەم کارەیـان خزمـەتێکی زۆری زانستیان کردووە و بەرهەمێکی بەنرخیان بۆ بە جێ هێشتووین.

ئەم لێکۆڵینەوەیـە لـە پـاڵ ڕانـانێکی زانـستییانەی ڕێزمـانی کوردیـدا، کۆمـەڵێ دەنگوباسی سیاسی، فەرهەنگی و کومەڵایەتیشی بۆ پاراستووین کە بۆ ئەمڕۆ نرخێکی زۆریان هەیە. ئەگەر ڕۆژێك بمانەوێ مێژووی زمانی کوردی و مێـژووی ڕێزمانی کوردی بنووسین، بێگومان کەرەستە و بابەتی وەك ئەم وتارەی خۆدزکۆ دەبنـە بەشـێکی بنـچینەیی و کـەڵکێکی زۆریـان دەبـێ بـۆ گەیـشتن بـە ئـەنجامی زانستی و ڕاست.

سۆڵلەنتونا، سوێد، مانگی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٥

سەرچڵێك لە ژیانی

ئەلیکساندەر خۆدزکۆ

شاعیر و دیپلۆمات و زمانەوانی پۆڵەندی

(١٨٠٤- ١٨٩١)

ئەلیکساندەر بۆریژکۆ خۆدزکۆ[17] لە ٣٠ ی ئابی ١٨٠٤ لە Krzywicze ی پۆڵەندا لە دایکبووە. شاعیر و دیپلۆماتی پۆڵەندی یەکەمین ئەورووپییە کە لە فۆلکلۆری فارسیی کۆڵیوەتەوە. لە ساڵەکانی ١٨٢٠-١٨٢٣ لە زانکۆی Wilno/Vilna ی ناوەندی ڕۆژهەڵاتناسیی زمان و ئەدەب لە پۆڵەندا خوێندوویەتی، دواتر ساڵی ١٨٢٣ لەبەر ئەندامبوونی لە کۆمەڵەیەکی نهێنیی خوێندکارە نیشتمانپەروەرەکانی پۆڵۆنیا دا کە داوای سەربەخۆیی دەکرد، دەگیرێ.

ساڵەکانی ١٨٢٤-١٨٣٠ لە سان پێترەسبوورگ زمانەکانی (عەرەبی، فارسی و تورکی) دەخوێنێ و دواتر وەکوو دیپلۆماتێکی ڕووسیا ڕەوانەی ئێران دەکرێ، لە ئێران وەکوو وەرگێڕ لە گەڵ میسیۆنی ڕووسی لە تەورێز و تاران و هەروەها لە کۆنسڵخانەی رووسیا لە ڕەشت کار دەکات و تا ساڵی ١٨٤١ هەر لە ئێران دەمێنێتەوە و دواتریش لە یۆنان و ئیتالیا کار دەکات. لە ساڵی ١٨٤٢ خۆی دەگەیەنێتە ناو کۆمیونێتە پۆڵۆنیە ئاوارەکانی پاریس و لەوێ دەکەوێتە ژێر تاسیری شاعیری ڕۆمانتیك Adam Mickiewciz (١٧٩٨-١٨٥٥).

ساڵی ١٨٤٤ خۆدزکۆ واز لە کاروباری دیپلۆماتی ڕووسیا دەهێنێ و ساڵی ١٨٤٧ لە گەڵ Helena Jundzill لە سویسرە زەماوەند دەکات. ساڵی دواتر لە زانکۆی کۆلیژ دو فرانس Collège de France کورسیی زمانی فارسی و لە کتێبخانەی شاهانەش پۆستی تورکی وەردەگرێ. لە نێوان ساڵانی ١٨٥٢ تا ١٨٥٥ لە وەزارەتی هەندەرانی فرانسا وەکوو پسپۆری کاروباری ڕۆژهەڵات کاری کردووە ، کە هەر لەو ماوەیەدا بووە توانیویەتی ڤیزە بۆ ئەحمەد پاشای بابان وەربگرێ و داوەتی فرانسای بکات.

---

[17] Chodzko, Alexander Borejko

لە ساڵی ١٨٥٦ لە ئەنستیتۆی زمانە ڕۆژهەڵاتییەکان لە پاریس داوای لێ دەکەن زمانی فارسی بڵێتەوە، بەڵام دوایی پۆستەکە بە Charles Schefer دەبەخشن. چەند ساڵێك دواتر خۆدزکۆ وەکوو موحازیر Chargé de cours لە زانکۆی کۆلیج دو فرانس دەرسی گوتۆتەوە و تا ساڵی ١٨٨٣ لەوێ کاری کردووە. خۆدزکۆ زۆر بە زمان و ئەدەبیاتی فارسی کاریگەر بووە بە تایبەتیش بە شانۆی فارسی و ساڵی ١٨٤٤-٤٥ کتێبی (شانۆنامە ئێرانییەکان : هەڵبژاردەیەك لە تازیەنامەکان *Le théatre en Perse : choix de tèazimès*) نووسیوە و هەروەها کۆمەڵێك شانۆنامەی فارسیشی کردۆتە فرانسی لەوانە:

١- سەری ئیمام حوسێن (١٨٤٥) *La tête de l'imam Hussein*

٢- جەنگی شەهادەت (١٨٥٢) *Djungui chehâdet*

و کۆمەلێك کاری دیکە.

هەروەها لە بواری زمانەوانی و فیلۆلۆژیی زمانەکانی رۆژهەڵات کۆمەڵێك بەرهەمی نایابی هەیە لەوانە:

١- *Grammaire Persane ou principe de l'iranien moderne*، Paris, ١٨٥٢, ١٨٨٣.

٢- *Le drogman turc* ،Paris١٨٥٤.

٣- *Etudes philologiques sur la langue kurde (dialecte de* cinqième série, tom ٩, ، In *Journal* Asiatique، pp. ٢٩٧-٣٥٦*)* ١٨٥٧.

جگە لە مانە خۆدزکۆ خاوەنی کۆمەڵێك گوتارو لێکۆڵینەوەی دیکەی زانستییە لە بارەی ڕۆژهەڵاتەوە.

خۆدزکۆ ڕۆژی ١٩ ی دیسامبەری ١٨٩١ لە Noisy-le-Sec لە نزیك پاریس بۆ دوایین جار چاوی لێك نا.

سەرچاوە:

Jean CALMARD, *Chodzko*, In Encyclopedia Iranica, Vol V .Ed. Mazda publishers, California, ١٩٩٢, pp. ٥٠٢-٥٠٤

له ستایشی ئەحمەد پاشا دا

تا فەلەک دەوری نەدا – صەد کەوکەبی ئاوا نەبوو–
کەوکەبەی میهری موبارەک طەلعەتی پەیدانەبوو
تا نەگریا ئاسمان و تەم ولاتی دانەگرت،
گولْ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وانەبوو
تا چەمەن پیرا لە سەر, ئەصلی درەختی لانەدا،
فەرعی تازە، خورەم و بەرز و بوڵەند بالاَ نەبوو
تا (سولەیمانان) نەبوونە صەدری تەختی ئاخیرەت،
(ئەحمەدی موختار) ی ئێمە شاهی تەخت ئارا نەبوو
قیصصە بێ پەردە و کینایەت خۆشە: شاهی من کەوا
عادیلێ بوو قەت عەدیلی ئەو لە دونیادا نەبوو
بۆ نشینگەی مورغی رۆحی ئەو کە عالی فیطرەتە
جیگەیی خۆشتر لە رەوضەی (جنة الماوي) نەبوو
وەک قیاسێکی کە موثبەت بێ، نەتیجەی بێتە جێ
حەمد و لیللا شەه کە عالی جابوو، خالی جا نەبوو
شاهی جەم جاوا (نالیا) (تاریخ جم)* تەئریخیە
دا نەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبوو.

دیوانی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، پیاچوونەوەی محمدی مەلا کەریم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦، لا: ٣٧٠-٣٧٤.

---

* تاریخی جم دەکاتە ساڵی ١٢٥٤، واتە سولێمان پاشا لە ١٢٥٤ کۆچی دوایی کردووە و لەم ساڵەشدا ئەحمەد پاشا دەسەلاتی ئەمارەتی بابانی بەدەست گرتووە، نالی ئەم شیعرەی بە بۆنەی دەستبەکاربوونی ئەحمەد پاشا نوسیوە وەك پاشای سلێمانی.

ئەحمەد پاشای بابان :

پاشای شمشێر و دادپەروەری

بەداخـەوە تـا ئێسـتە هـیچ سەرگوزشـتەیەکی ئەحمـەد پاشـای بابـان لەبەردەستدا نییە و هیچ شتێکی ئاواش لە بارەی مێژووی ژیانی ئەم پاشایەی بابان نەنوسراوەتەوە کە بە هەق شایستەی چەندین کتێب و لێکۆڵینەوەیە. ئەحمەد پاشا نازانرێ لە چ ساڵێکدا لە دایکبووە، بەڵام بە مەزەنە پێدەچێ لە دەیەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم لە دایکبووبێت. کوڕی سلێمان پاشای کوڕی ئەورەحمان پاشایە. دوای مردنی سلێمان پاشا ساڵی ١٨٣٨ ، کوڕە گەورەکەی ئەحمـەد پاشا بـوو بـە حـاکمی سـلێمانی. ئەحمـەد پاشـا لـە نـاو هـەموو سەرچاوەکان بە پیاوێکی زەبر بەدەست، جەسوور، دڵرەق و پاشای شمشێر باسی دەکەن و لە هەمان کاتیشدا وەسپی دادپەروەری و حەزی زۆری بۆ ڕێکخستنی وڵات و پێکەوەنانی سوپایەکی مۆدێرنی لێدەگێرنەوە. فلیکس جۆنز Felix Jones کە لە ماوەی ساڵەکانی ١٨٤٤ لەگەڵ وەفدی ئینگلیزی کۆمسیۆنی دیاریکردنی سنووری تورکی –ئێرانی بوو رایەکی نایابی لە بارەی ئەحمەد پاشا نووسیووە و دەڵێ هەر یەك ساڵ دوای بە دەسەڵات گەیشتنی توانی (هێزێکی سەربازی بەرچاو لەسەر شێوەی تاکتیکی ئەورووپایی ڕێکبخات و ڕایانبهێنێ، ئەم هێزە لە کاتی ئێستەیدا نزیکەی ٨٠٠ جەنگاوەر دەبێت[١٨]. ئەحمەد پاشا تا ساڵی ١٨٤٠ حاکمیەتی ئەمارەتی بابانی بە دەستەوەبووە و لەو ساڵە بەدواوە لێخراوە و بانگکراوەتەوە بەغدا و مەحمود

---

[١٨] Edmonds, C, J, *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq* ١٩١٩-١٩٢٥, Ed. Oxford University Press, London, ١٩٥٧, p. ٥٥.

پاشای مامی له جێگەدا لە تورکیا هێنراوەتەوە و کراوە بە حاکمی سلێمانی[19]. هێندە نابات لە کۆتایی هەمان ساڵدا بە فەرمانی والی بەغدا مەحموود پاشا لێدەخرێ و سوپای والی بەغدا، مەحموود پاشا ناچار دەکات سلێمانی بەجێبهێلێ و دواتر ئەحمەد پاشا بە فەرمانی والی بەغدا دووبارە بۆ دووەمینجار دەکرێتەوە حاکمی سلێمانی و تا خاکە لێوەی ١٨٤٢ هەر لە دەسەڵات دەمێنێتەوە. دوایی بۆ سێیەم جار لە کۆتایی ئایاری ١٨٤٢ تا حوزەیرانی ساڵی ١٨٤٦ هەر حاکمی سلێمانی بووە و دوای ئەوە ئیدی لە سلێمانی دەرپەڕێندراوە و جارێکی دیکە ڕێگەی پێنەدراوە سلێمانی ببینێتەوە. ئەحمەد پاشا لە دەورانی دەسەڵاتی خۆیدا مەکتەبەی بابان و بەردی بناغەی گەڕەکی چوارباغی لە سلێمانی داناوە.

گەڕیدەی فرانسی یۆژین فلاندن Eugène Flandin ساڵی ١٨٤١ سەری سلێمانی داوە و ئەحمەد پاشای بینیووە ئەم چەند لاپەڕەیە دەگێڕێتەوە : ((... لەگەڵ گەیشتنمان بۆ سلێمانی ئەو نامە ڕاسپاردەیەی کە پێمان بوو بۆ ئەحمەد پاشامان نارد، بە فەرمانی پاشا لەناو ماڵێکی زۆر گەورە دابەزین کە لە هەموو لایەکەوە ڕووخاو بوو، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا لە ناو شارەکە باشترینیان بوو کە پێشکەشی ئێمەی کردبوو. هێشتا تازە لەو دیوەخانە دانیشتبووین کە ڕووێکی پان و پۆڕی کراوەی هەبوو و هیچ دەرگە و پەنجەرەیەکی پێوە نەبوو، ئەفسەرێکی پاشا هات و سەردانی کردین، ئەو لە لای خۆیەوە بۆ ئەوە هاتبوو ئاتاجەکانی ئێمە دەستەبەر بکات و خزمەتمان بکات و لە خزمەتی ئێمەدا بێت. هەر زوو دواتر کەسێکی دیکەی بەدوا دا هات کە ئەرکی ئەوەی پێسپێردرابوو پێنج تومان کە نزیکەی ٦٠ فرەنك دەبوو بماندانێ تا لە خەرجی خۆمان سەرفی بکەین. ئەم میواندارییە بە دڵنیاییەوە زۆر بەخشندانە بوو، بە تایبەت لە چاو باری نەهامەتی وڵات، ٦٠ فرەنك پارەیەکی زۆر بوو لە بەرامبەر نرخی هەموو شتێکی ئەم وڵاتە. بەڵام ئێمە نەمانتوانی ئەم پارەیە قەبووڵ بکەین زۆر بە چاکی

---

[19] بڕوانە :محەمەد حەمە باقی، میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران لە بەڵگەنامەی قاجاری دا ١٧٩٩–١٨٤٧، دەزگای ئاراس، کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٢ ، لا: ١٢١.

ئەوەندەی پێمانكرا پۆزشتمان هێنایەوە بۆ ئەوەی پاشا دڵی بریندار نەبێت و بە نێردراوەكە وەڵاممان لێگێڕایەوە كە ئەگەر پاشا هەر دەیەوێ پێویستیەكانمان دەستەبەر بكات ئەوا ئازووقەیەك كە ئەو بیەوێ بیخاتە بەردەستمان قەبووڵی دەكەین. بە دەستبڵاوییێكی زۆرەوە هەموو شتێك كە بۆ ئێمە و خەڵكی ئێمە و كاروانەكە پێویست بوو بۆیان هێنایین.

ئێوارە ویستمان بچین سوپاسی ئەحمەد پاشا بكەین بۆ ئەو پێشوازیلێكردنەی، بینیمان پاشا لەناو (تا) دا تەواو پەرێشان بوو، لە ناوەڕاستی ئۆردووەكەی لەگەڵ نەزانیەكی منداڵانەی رۆژهەڵاتیانە كاتی خۆی بۆ ڕاییكردنی سەربازەكانی بەسەر دەبرد و بۆ بەهرە وەرگرتنی سەربازەكانی هەموو زانستێكی سەربازی خستبووە بەردەستیان ((...)) لە لایەكی دیكەوە پاشا وای نیشاندەدا كە زۆر شەڕكارە و بیروڕایەكی بەرزی لە بارەی گرینگی هێزەكەیەوە هەیە و زۆری حەز لە هونەری جەنگاوەرییە و حەزدەكات سوپایەكەی لەسەر شێوەی ئەوروپیانە پەروەردە بكات. لە كۆنستانتینۆپلەوە چەند قووتابیەكی هێنابوو كە زۆری لەسەر راوەستابوو و هیوایەكی زۆری لەسەر هەڵچنیبوون. لەناو ئەم قووتابیانە یەكێكیان جێگەی بڕوای پادشا بوو، یەكێك لە هاوخەباتكارەكانی خۆی بوو. كوردێك كە لە ناو سوپای پاشای میسر خزمەتی كردبوو. ئەحمەد بەگ ویستی بیڕورایەك لە بارەی لێهاتوویی سوپا بچكۆڵەكەی بداتە ئێمە، ((....)) بڕیاریدا چەند مانۆڕێك بكەن، كە دەبێ بڵێم بە وردییەوە جێبەجێكران، بۆ ئێمە دوور بوو لەوەی چاوەڕێمان دەكرد. خانەخوێیەكەمان زۆر شانازی بەو ستایشانە دەكرد كە ئێمە لە بارەی شایستەیی سوپاكەیەوە پێمان دەگووت. جا ئەگەر ئەو قسانەی ئێمە بڕێك ڕاستیشیان تێدا بووبێت، دەبێ ئەوە بگوترێ كە نەوازش و مەرایی بەشێكی چاكیان لەم قسانەدا هەبوو، بە جۆرێك رێنوێنی و چەكسازی ئەم سوپا نیزامیە لە ئاستێكی ئاوەها بەرز دا نەبوو كە قسەكانی ئێمە ڕاستگۆیانە بن. بەڵام پاشا وەكوو خۆی شتەكانی قەبووڵ دەكرد و بە نەوازشەوە بە ئێمەی گووت: ((ئەوانە قوتابی قووتابییە فرانسییەكانن كە دەبێ ئەفسەرەكانی پەروەردە

بکەن)). هەرچی سوارەکانی بوون، ئەوانە سوارەی نا نیزامی بون و ئەو خۆپێشکەشکارانە بوون کە چەکێکی گەورەی ڕمیان هەڵگرتبوو کە بۆ شەڕ لەگەڵ لەشکری نیزامی زۆر ترسناك بوون. ئەوەی لە هەموو شتێك پاشا زێتر شانازی پێوەدەکرد تۆپەکانی بوون کە تەنها حەوت تۆپی[20] هەبوون و لە حاڵەتێکی زۆر خراپدا بوون، بەڵام لەبەر چاوی پاشا و هەروەك لەبەرچاوی کوردەکان شتێکی نایاب بوون.((...)) ئەحمەد پاشا گەنجێکی خورت بوو، ڕێزێکی گەورەی هەبوو لای کوردەکان، بە دادپەروەری و دڵڕەقی ناسرابوو. خۆشبەختانە بۆ گەرۆکەکان ئەحمەد پاشا بوو بوو بە تۆقێنەری پیاو خراپان و بە هیچ شێوەیەك نەیدەبەخشین و ناویشیان نابوو پاشای شمشێر[21].

**

ئەحمەد پاشا لە ماوەی دەسەڵاتی خۆیدا و بە تایبەت لە سەروبەندی کۆبوونەوەی کۆمسیۆنی چوارینەی دیاریکردنی سنووری عوسمانی-ئێرانی فشاری زۆری دەخستە سەر هۆزە کوردیەکانی سەر سنوور تا ملکەچبوونی خۆیان بۆ دەوڵەتی عوسمانی رابگەیەنن. دەوڵەتی ئێران تەواو لە ئەحمەد پاشا بێزاربوون و بۆ پەرپەچدانەوەی دەستدرێژییەکانی ئەحمەد پاشا بۆ ناو خاکی ئێران، دەوڵەت هێزەکانی خۆیان لە زەهاوەوە بەرەو خانەقی تاودا و بەرپرسیارێتی ئەم پشێویەشیان خستە ئەستۆی ئەحمەد پاشاوە. بەمشێوەیە دەوڵەتی ئێران یەکبینە داوای لە والی بەغدا دەکرد تا ئەحمەد پاشا لێبخات، بەڵام وەختایەك لە مەدا سەرنەکەوت ساڵی ١٨٤١سەرۆك وەزیرانی ئێران لە ڕێگەی بالوێزی ئێران لە کۆنستانتینۆپل نامایەك پێشکەش بە ڕەفعەت پاشا

---

[20] خاوەنی کرۆنیکی (سیر الاکراد) لە بارەی سوپای ئەحمەد پاشاوە بە بەراورد لەگەڵ زانیاریەکانی یۆژین فلاندن و خۆدزکۆ زیاد لە پێویستی بەسەرناوە و دەنووسێ (سوپایەکی چوار هەزار سەربازی نیزامی، ٢٨ تۆپیشی هەبوون و وێرای دە هەزار سوارەی بابان و جاف، بڕوانە: عبدالقادر بن رستم بابانی، *سیر الاکراد در تاریخ و جغرافیای کردستان*، بکوشش: محمد رئوف توکلی، تهران، ١٣٧٧, ص: ١٦٠.

[21] Eugène Flandin, *Voyage en Perse pendant les années ١٨٤٠ et ١٨٤١*, Paris, ١٨٥١, tome I, p. ٤٨٧-٤٨٩.

دەكات و بە گەرمی داوا دەكات ئەحمەد پاشا لێبێخەن.[٢٢] لەم نامەیەدا دەولەتی ئێران باسی دەستدرێژییەكانی ئەحمەد پاشا دەكات بۆ ناو سنووری ئێران[٢٣].

خاكەلێوەی ساڵی ١٨٤٢والی بەغدا، نەجیب پاشا (١٨٤٢-١٨٤٧) بینی گۆشەگیركردنی ئەحمەد پاشا كێشە و هەرای سەر سنوور هێمن دەكاتەوە و لە هەمان كاتیشدا رێگە خۆشكەرە بۆ لەناوبردنی دەسەڵاتدارێتی بابان و بەستنەوەی راستەوخۆی بە ئەستەمبووڵ. لەم سۆنگەیەوە بە بیانووی ئەوەی ئەحمەد پاشا دەستدرێژی كردۆتە سەر زەوی و زارەكانی دەرەوەی سنووری میرنشینی بابان و ئێرانیش یەكبینە ناڕەزایی لە دژی ئەحمەد پاشا دەردەبڕی و داوای لێخستنی دەكرد. بەمشێوەیە لە ئاداری ١٨٤٢ دووبارە لێخرایەوە بەڵام وەك ئەوەی ئێران دەیخواست، مەحموود پاشای لە جێگەدا دابنرێتەوە، والی بەغدا ئەمەی نەكرد بەلكە عەبدوڵلا پاشای برای لە جێگەدا دانا و خۆیشی بۆ بەغدا بانگكردەوە. دەرباری ئێران بە توندی فشاری دەخستە سەر بابیعالی تا مەحموود پاشا بكەنەوە حاكمی سلێمانی و بۆ جاری دووەم مەحەمەد شای ئێران پێوەندی بە بابیعالییەوە كرد تا مەحمود پاشا بكەن بە والی سلێمانی. دواتر ئەمری بە والی ئەردەلان، رەزاقولیخان كرد ئەگەر وەڵامێكی پۆزەتیڤیان لە بابیعالییەوە بە دەستنەگەیشت ئەوا بە هاوەڵی مەحموود پاشا هێرش بكاتە ناو خاكی عوسمانی[٢٤] و مەحموود پاشا بگەڕێنێتەوە بۆ پۆستی حوكمڕانی سلێمانی. دوای بێهیوابوونی محەمەد شا لە گێرانەوەی مەحموود پاشا بۆ سلێمانی فەرمانی بە والی ئەردەلان دا تا لەگەڵ مەحموود پاشا هێرشبكەنە

---

[٢٢] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی FO.٨٨١/١٠٠٢٤, Enclosure I in n° ١٠, In (Extracts from correspondence relative to the Turco-Persian boundary negotiations) part I, ١٨٤٣-١٨٤, p. ٥٧.

[٢٣] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی FO.٨٨١/١٠٠٢٤, Enclosure ٢ in N° ١٠. (Extract from Note from Persian Prime Minister to Grand Vizier relative to Suleimanieh, dated July ٢٠ (about), ١٨٤١

[٢٤] عباس اقبال اشتیاني، میرزا تقي خان امیر کبیر، بة اهتمام ایرج افشار، انتشارات توس، ١٣٦٣-١٩٨٤، لا: ٢٩.

سەر سلێمانی و ڕۆژی ٦ ی ئایاری ١٨٤٢ دوای ئەوەی بەشێکی هێزەکەی مەحموود پاشا دزە دەکەنە ناو شاری سلێمانی و زیانێکی زۆر لە ناو شارەکە دەدەن بە دەست هێزەکانی عەبدوڵڵا پاشا تێکدەشکێن. هێرشی والی ئەردەلان و مەحموود پاشا بۆ سەر سلێمانی هەرا و گرژییەکی زۆری نایەوە بەوەی ئێران هێرشی کردۆتە سەر خاکی عوسمانی.

دوای ئەم سەرکەوتنەی هێزەکانی عەبدوڵلا پاشا بەسەر هێزەکانی والی ئەردەلان و مەحموود پاشا، والی بەغدا، ئەحمەد پاشا، کە تا ئەوکات لە بەغدا گلدرابۆوە دەکاتەوە بە والی سلێمانی و بەمشێوەیە لە ئایاری ١٨٤٢ تا کۆتایی حوزەیرانی ١٨٤٦ هەر حاکمی سلێمانی بووە و حوکمرانی کۆیە و حەریریشی دەخەنە بەردەست. ساڵی ١٨٤٦، عەبدوڵڵا پاشای برای یاخی دەبێت و لە سلێمانییەوە ڕادەکاتە بەغدا بۆ لای والی بەغدا و دواجار لە کۆتایی حوزەیرانی ساڵی ١٨٤٦، لە ژێر فشاری لەشکری والی بەغدا و عەبدوڵلا پاشای برای، والی بەغدا بە خۆی و لەشکرێکی ٣٠٠٠ کەسییەوە چۆتە سەر ئەحمەد پاشا و لە نزیک کۆیە ئەحمەد پاشا تێکشکاوە، سوپای والی بە یاریدەی سوپای عەبدوڵڵا پاشا بەرەو سلێمانی هەڵدەکشێن و ئەحمەد پاشا ناچار دەکەن پەنا بباتە بەر ئێران[٢٥] و لە پاداشتی ئەم هاوکارییەی لە گەڵ والی بەغدا، عەبدوڵڵا پاشا لە شوێنی ئەحمەد پاشا کرا بە حاکمی سلێمانی و ئەحمەد پاشا بە هەزار خێزان و پیاوانی بابانەوە هەڵاتە مەریوان و چەند ڕۆژێك لە دوو فەرسەخی سنە بارگەی لێهەڵدا و دواتر لە کۆشکی ڕەزا قولیخانی والی سنە میوان بوو. ئەحمەد پاشا، عبالرحمن خەزنەداری ناردە تاران بەڵام لە بەر ئەوەی ئێران لە سەروبەندی چارەسەرکردنی کێشەکانی سنووردا بوو لە گەڵ عوسمانی وەڵامیان لێگێڕایەوە کە ئەمساڵ با لە وڵاتدا بە ئارامی دابنیشێ. ئەحمەد پاشا هەر لە بیری داگیرکردنەوەی سلێمانیدا بوو و هێرشی کردە سەر سلێمانی بەڵام

---

[٢٥] FO: ١٩٥/٢٣٧, Rawlinson to Addington, N° ٤, June ٢٦, ١٨٤٦

(ئەم سەرچاوەیە لە : دکتور عبدالعزیز سلیمان نوار، دور العراق العثماني في حرب القرم، المجله التاریخیه المصریه، المجلد الثالث عشر، القاهره، ١٩٦٧، ص: ٢٢٩ ڕاگوێزراوەتەوە).

سەرکەوتوو نەبوو، عەبدوڵڵا بەگی برای بەوی زانی و بە دوو هەزار سەرباز و سێ هەزار سوارەوە بۆ بەرەنگاری ئەحمەد پاشا چوو و هەردوو سوپا لە ناو خاکی زەهاو تێکگیر بوون و سوپای ئەحمەد پاشا شکا و بە پەنجا سوارەوە ڕێگەی کرماشانی گرتە بەر. لە ڕێگەی گەرۆس–ساین قەلا چووە شەمدینان و ماوەی پێنج مانگ لە تەکیەی شێخ تەها مایەوە. بەمشێوەیە ئەحمەد پاشا هەر خەریکی گەڕانەوەی خۆی بوو بۆ حوکمڕانی سلێمانی. گەرچی کونسلی بریتانی لە بەغدا، هێنری راولنسۆن Henry Rawlinson دەیەویست ئەحمەد پاشا وەکو کارتێك دژ بە عوسمانی بەکاربهێنێ و یەکبینە هانی حکومەتەکەی خۆی و عوسمانی دەدا ئەحمەد پاشا وەکوو حاکمی سلێمانی بهێڵنەوە. بەڵام دەوڵەتی عوسمانی هێرشەکانی ئەحمەد پاشای بۆ سەر سلێمانی بە دەستدرێژی ئێرانی دەناسی و بە کارێکی دوژمنکارانەی ترسناکی دەناسی بۆ تێك و پێکدانی ئارامی سەر سنوورەکان، بەڵام کونسلی گشتی راولنسۆن هەمیشە لە لای حکومەتی بریتانییەوە پشتیوانی لە ئەحمەد پاشا دەکرد، دواجار دوای ئەوەی راولنسۆن بێهومێد بوو لەوەی ئەحمەد پاشا بە شەڕ بگاتەوە سلێمانی پێشنیاری بۆ ئەحمەد پاشا کرد خۆی بچێتە ئەستەمووڵ و دڵسۆزی خۆی بۆ سولتان رابگەیەنێ و داوای بەخشین و گەڕانەوەی بکات بۆ سلێمانی. بەڵام ئیمپراتۆریای عوسمانی دەمێك بوو بڕیاری بەستنەوەی کوردستانیان دابوو بە حکومەتی ناوەندی و دواجاریش ڕێککەوتنامەی دووەمی ئەرزەرۆم (٣١ ی ئایاری١٨٤٧) هەموو دەرگەیەکی پشتیوانیی ئێرانی لە میرەکانی بابان بەست و نەك هەر ئەمە بەڵکو وازیشیان لە داواکردنی لیوای سلێمانی هێنا. ئەحمەد پاشا تا ساڵی ١٨٥٣ هەر لە ئەستەمووڵ بە دوورخراوەیی مابۆوە و بە قسەی خاوەنی کرۆنیکی (سیر الأکراد) ئەحمەد پاشا مانگانە سەد تومانی هەبووە.[٢٦] هەر لەم ساڵە واتە ساڵی ١٨٥٣ لە سایەی داوەتی ئەلیکساندەر خۆدزکۆ لە ڕێگەی زەریاوە بە کەشتی هەڵمی

---

[٢٦] عبدالقادر بن رستم بابانی ،سیر الاکراد در تاریخ و جغرافیای کردستان، بکوشش: محمد رئوف توکلی, تهران، ١٣٧٧, ص: ١٦٧.

سەفەری پاریس دەكات و تا دوایین مانگەكانی ساڵی ١٨٥٤ هەر لە پاریس لە لای خۆدزكۆ دەمێنێتەوە.[٢٧] بە گوێرەی زانیارییەكانی مامۆستا جەمال بابان گوایە قسەی وا هەیە و وا بڵاوبۆتەوە كەوا ئەحمەد پاشا لە پاریس ژنێكی فرانسی هێناوە بە ناوی (لافرنتیە)[٢٨] . لە سەرو بەندی جەنگی قرم ئەحمەد پاشا لە ئەستەموولەوە داوای لێدەكرێ بگەرێتەوە وڵات كە من پێم وایە ئەمە هەر لە سۆنگەی ئەو جەنگە بووە، بەڵام نووسیاری كتێبی (سیر الاكراد در تاریخ و جغرافیای كردستان), عبدالقادر بن رستم بابانی دەنوسێ گوایە ئەحمەد پاشا جێگەی سەرنجی حكومەتی فرانسی بووە و ناو و شۆرەتی ڕۆیشتووە و ڕۆژنامەكان لە سەریان نووسیووە و وەختایەكیش ئەم ڕۆژنامانە گەیشتونەتەوە ئەستەمبوول جێگەی ڕەزامەندی بەرپرسیارانی دەوڵەتی ڕۆم بووە و بانگیان كردۆتەوە[٢٩]. ساڵی ١٨٥٥ دەیكەنە والی یەمەن تا ساڵی ١٨٦٣ هەر والی یەمەن بووە. ئەم گریمانەی مامۆستا مەسعوود محەمەد گوایە هاورێتیەكەی ئەستەمبوولی نێوان نالی و ئەحمەد پاشا هی ماوەی دوای گەڕانەوەی ئەحمەد پاشا بووە لە پاریس و كاك فەرهاد شاكەلی-یش پێ لە سەر ئەم گریمانەیە دادەگرێ، پێم وایە ئەمە گریمانەیەكی زۆر بێهێزە . هەرچەندە لێكدانەوەكانی منیش هەر لە خانەی گریمانەدان، بەڵام لەگەڵ ئەوشدا بایی ئەوەندە دەبن خەتێكی كاڵ بە سەر گومان و گریمانەكانی مامۆستا مەسعوود محەمەد دا

---

[٢٧] بڕوانە p . ٢٩٨ *Journal Asiatique* هەرچەند خۆدزكۆ باسی ئەوە ناكات ئەحمەد پاشا لە چ مانگێكی ساڵی ١٨٥٣ گەیشتۆتە پاریس، بەڵام بە هەموو بارێكدا لە دوو ساڵ كەمتر لە پاریس ماوەتەوە و سەفەرەكەشی لە سایەی بانگهێشت و ڤیزەی خۆدزكۆ بووە كە ئەوكات لە وەزارەتی كاروباری دەرەوەی فرەنسا كاریكردووە. نەوشیروان مستەفا ئەمین لە كتێبەكەی خۆی نووسیوویە: ئەحمەد پاشا لە ئەستەموولْ ماوەیەك دەس بەسەر بوە. ئیزنی لە دەوڵەت خواستووە و چوە بۆ پاریس. دوو ساڵێ لەوێ ماوەتەوە, بڕوانە: ***میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی ڕۆم و عەجەم دا***، كوردستان، ١٩٨٨، ل.١٦٨

[٢٨] جمال بابان، بابان فی التاریخ و مشاهیر البابانیین، بغداد، مطبعة الحوادث، ١٩٩٣، ص: ١٢٩.

[٢٩] عبدالقادر بن رستم بابانی ، سیر الاكراد در تاریخ و جغرافیای كردستان، بكوشش: محمد رئوف توكلی، تهران، ١٣٧٧, ص: ١٦٧.

بهێنن. بە گوێرەی لێکدانەوەکانی ئێمە ئەگەر نالی و ئەحمەد پاشا وەك لە برێك لە سەرچاوە کوردییەکاندا هاتووە ماوەیەکی زۆر لە ئەستەمبوولٚ بە یەکەوە بووبن، ئەوا هەردەبیٚ ماوەی ئەم هاورێیەتییە لە نێوان ساڵەکانی: ئاخرو ئۆخری ١٨٤٨ و کۆتایی ١٨٥٢ بێت. چونکە هیچ رێی تێناچێت نالییەکی ئاوا نزیك لە ئەحمەد پاشا لەم هەموو ماوە ئاوارەییدا کە ئەحمەد پاشا تازە لە کوردستان هەڵقەنراوە بۆ ئاوارەیی و نالی پێشتر لە ئاوارەییدا بووە نەچووبێتە لای ئەحمەد پاشا. ئەحمەد پاشا لە پاریس بە دڵنیاییەوە بە خۆدزکۆ دەڵیٚ نالی خەریکی لێکۆڵینەوەیە لە دیالێکتەکانی زمانی کوردی ، واتە پاشا خۆی لە نزیکەوە ئاگاداری کارەکانی نالی بووە، ئەگەر ئەم شارەزایی و دڵنیابوونە لە قسەکردن لە سەر نالی هی پێش سەفەری پاشا نەبیٚ بۆ پاریس ١٨٥٣ ئەوا هیچ رێی تێناچێت هی سەردەمی حوکمڕانی ئەحمەد پاشا بێت. ئەحمەد پاشا لە ١٨٣٨ تا ١٨٤٠ و دوایش لە ١٨٤١ تا خاکەلێوەی ١٨٤٢ لەسەر حوکم بووە و دواجاریش لە ئایاری ١٨٤٢ تا ١٨٤٧ حوکمرانی کردووە. هەموو سەرچاوەکان باسی ئەوە دەکەن ئەحمەد پاشا هەموو کاتی خۆی بۆ مەشقی سەربازەکانی بەسەر بردووە و رێی تێناچێت ئەوەندە کاتی بووبێت و لە گەڵ نالی باسی دیالێکتەکانی زمانی کوردیان کردبێت و ئەم زانیاریانە تا ساڵی ١٨٥٣ هەر لە یادەوەری پاشا بە زیندویی مابنەوە. هەر بۆ پاڵپشتی ئەم ڕایەم دەکریٚ ئەوەش بڵێم وەختایەك ئەحمەد پاشا بۆ ئەستەموولٚ دوورخرایەوە بۆ هاودەمی یەکێك لە میرە نزیکەکانی بابانی لە گەڵ خۆیدا برد ئەویش حسێن بەگی خەندان بوو، واتە باوکی سەعید پاشا و باپیرەی ژێنرال شەریف پاشا. باشە ئەحمەد پاشا لەو هەموو ماوە زۆرەی دوورە وڵاتیدا لە ئەستەموولٚ چۆن دەبیٚ کەسێکی وەکوو نالی لە بیرکردبێت، یان بە پێچەوانەوە نالییەکی سەلت و تەنیا چۆن دەبیٚ سەردانی پاشای نەکردبیٚ. بەڵگەیەکی مەنتیقی دیکەی بەهێز ئەوەیە ئەحمەد پاشا هەر دوای گەڕانەوەی بۆ پاریس کە بە هەموو پێوانەیەك دەبیٚ ئەگەر هەر زۆر زوو بووبێت، لە دوا دواییەکەی ساڵی ١٨٥٤ یاخوود سەرەتای ساڵی ١٨٥٥ گەیشتۆتەوە ئەستەموولٚ و هەمووی

شەش مانگێك زیاتر لە ئەستەمووڵ نەماوەتەوە و کراوە بە والی یەمەن کە واپێدەچێت لە مانگەکانی ناوەڕاستی هەمان ساڵ کرابێتە والی یەمەن ١٨٥٥ و تا ساڵی ١٨٦٣ هەر والی یەمەن بووە.، بۆ والیەك ناشێ والی یەمەن بووبێت و لە ئەستەمووڵیش دانیشتبێ بۆیە من لە سەر بنەمای ئەم فاکتانە پێم وایە هاورێیەتی ئەستەمبوڵی نالی و ئەحمەد پاشا (ئەگەر بەڕاستی ئەحمەد پاشا و نالی ماوەیەکی زۆر پێکەوە لە ئەستەمبووڵ بن) ئەوا هەر دەبێ پێش سەفەری پاشا بووبێت بۆ پاریس.

گریمانەیەکی مەنتیقی دیکە کە ئێستە لە کاتی ئەم نووسینەدا بە مێشکمدا دێت ئەوەیە ڕەنگە دوور نییە و هەر زۆر ئاسایشە نالی دوای گەڕانەوەی ئەحمەد پاشا لە پاریس، دوای ئەوەی پاشا بووە بە والی یەمەن سەردانی یەمەنی کردبێت و چووبێتە یەمەن یان هێندە لە ئەستەمبوول نەمابێتەوە و یەکسەر چووبێتە لای ئەحمەد پاشا لە یەمەن و دەشێ ئەوەی سەرچاوەکان باسی دەکەن زیاتر یەمەن بووبێت نەك ئەستەمبوول. من لە سەر ئەم دەرئەنجامانە دەگەمە ئەو قەناعەتەی کە ئەگەر نالی دوای گەڕانەوەی ئەحمەد پاشا بۆ ئەستەمووڵ سەردانی پاشای کردبێت ئەوا بێگومان لە یەمەن لە گەڵ ئەحمەد پاشای (والی شار) بووە نەك ئەستەمبووڵ. ڕەنگە بێسوود نەبێت ئەگەر لەسەر هەمان گریمانەیە وەك مامۆستا فازیل کەریم ئەحمەد* یش بۆی چووە و منیش پێم وایە لە ڕێگەی شیعرەکانەوە هەست بەوە ناکرێت نالی هەرگیز لە شارێکی گەورەی وەك ئەستەمووڵدا ژیا بێت. هیچ بەڵگەیەکی ڕێ بەدیکەر لە ناو دیوانەکەیدا نییە تۆزێك تارمایی پرسیار و گومان بخاتە سەر ئەوەی نالی ماوەیەکی زۆر لە ئەستەمبووڵ مابێتەوە. هەرچۆنێك بێ جارێ ئەمانە تەنها گریمانەن و تا دەرکەوتنی فاکتەکان دەرگەی ئەم باسە بە کراوەیی دەهێڵینەوە، تا ئەو ڕۆژەی بەڵگەنامە و گەواهی گردەبڕمان دەستدەکەوێ. ئەحمەد پاشا ساڵی ١٨٦٣ کراوە بە والی وان و ساڵی ١٨٦٤ دووبارە

---

* بڕوانە: فازیل کەریم ئەحمەد، *چەپکێکی تر لە گوڵزاری نالی*، ئەنتۆلۆگیا، ئامادەکردن و سەرپەرشتیکردنی خەبات عارف، سوێد، ١٩٩٩، لا: ٨٧

دەیکەنەوە بە والی یەمەن بە پلەی وەزیر. ساڵی ١٨٦٧ بۆتە والی ئەرزەنەرۆم و ساڵی ١٨٧٥کراوە بە والی ئەدەنە و لە کۆتایی هەمان ساڵیشدا کۆچی دوایی کردووە[٣٠].

ئەحمەد پاشا لە دوای خۆی دوو کوڕی بە جێهێشتووە:

١- خەلیل خالد بەگ (ساڵی .... بالوێزی عوسمانی بووە لە تاران و ساڵی ١٨٨٩ کۆچی دوایی کردووە).

٢- مستەفا عزەت پاشا (ئەمیر لیوا).

---

[٣٠] بۆ ئەم چەردە زانیاریانە بنۆڕە: جمال بابان، بابان فی التاریخ و مشاهیر البابانیین، بغداد, مطبعة الحوادث، ١٩٩٣، ص: ١٢٨- ١٢٩. محەمەد ئەمین زەکی وعەبباس عەززاوی-یش بۆ ساڵی مردنەکەی ساڵی ١٨٧٥ یان داناوە کە وا پێدەچێ ساڵی مردنەکەی راستبێت، عەبباس عەزاوی لە کتێبەکەی شارەزووریدا نووسیویە کە ئەحمەد پاشا لە ذی القعدەی ١٢٩٢ مردووە، بەڵام لە ساڵە زایینییەکەی بەرامبەری کە ساڵی ١٨٧٢ بۆ داناوە و واپێدەچێ مامۆستا محەمەد قەرەداغی دایناب هەڵەیە و ناکەوێتە بەرامبەر ساڵی ١٢٩٢ ی کۆچی (بڕوانە: عباس العزاوی، شهرزور-السلیمانیه: اللوا ء و المدینه، راجعه و قدم له و علق علیه: محمد علی القرەداغی، بغداد، ٢٠٠٠، ص: ٢٠٥) بەمپێیە ساڵی ١٢٩٢ ی کۆچی بەرامبەر ١٨٧٥ ی زایینی دەوەستێ و مانگی ذی القعدەی ١٢٩٢ دەکەوێتە نێوان ٧ ی شوبات و ٨ ی ئادار. بۆیە تا رۆژی تەواوی مردنەکەمان دەستدەکەوێ ئەمە سەرداوێکی چاکە بزانین کە ئەحمەد پاشا لە لە نێوان ٧ ی شوبات و ٨ ی ئاداری ساڵی ١٨٧٥ کۆچی دوایی کردووە.

پێشەکی و نووسەر

ئێستە کە لێرە ئەم لێکۆڵینەوانەم دەخەمە بەردەست ڕۆژهەڵاتناسەکان، دەبێ بەر لە هەرچی ددان بەوەدا بنێم کە ئەم لێکۆڵینەوانە هەر بە تەنها هی من نین. پانزە ساڵێك بەر لە ئێستە لە کاتی گەشت و گەڕانەکانم بە ناوچەکانی: خوراسان و ئەلەمووت، هەروەها هەمەدان، گەڕۆس، تەختی سولێمان، مەراغە و کەنارەکانی گۆلی شاهی[31]، ئەو دەروناوچانەی کە هۆزە کوردە هەمەچەشنەکانی تێدا نیشتەجێن و هامشۆی دەکەن، تێبینیگەلێکم لە بارەی زمانەکەیانەوە کۆکردبۆوە.، بەڵام چونکە ئەم تێبینییانە سەرپێیی و بە پەلە و بێ هەڵبژاردن کۆکرابوونەوە نەیاندەتوانی هیچ ئەنجامێکی وایان لێوە شین ببێ، ئەگەر ڕێکەوت ئەم فریادڕەسە چاوەڕواننەکراوەی بۆ نەناردبوومایە. ئەم فریادرەسە هاتنی ئەحمەد خان بوو لە ساڵی ١٨٥٣ بۆ پاریس. ئەحمەد خان لە سلێمانی لە دایك بووە و سەرۆکی پشتاوپشتی هۆزە کوردەکانی بابانە کە لە سنجاقی سلێمانیدا دەژین. ئەحمەد خان چاکە و منەتی ئەوەی بەسەرمەوە هەیە کە هانی دام لێکۆڵینەوەکانم لە بارەی زمانی کوردییەوە تەواو بکەم. ئەحمەد خان وێرای ئەوەی بە دەست نەخۆشییەکی سەختەوە گیرۆدە بوو کە زۆربەی جار پاشای ناچار دەکرد لە ناو نوێن هەڵبستێتەوە، کەچی هەموو ڕێسایەکانی ڕێزمانی کوردی و هەموو ئەو تێکستانەی کراونەتە پاشکۆ و لەگەڵ ئەم کتێبە دەخوێنرێنەوە بەشی زۆری لە لایەن ئەحمەد خان نووسراونەتەوە و چاویان پێدا گێڕدراوەتەوە. کارەکەمان چەند جارێك وازی لێ هێنرا و دوایی تێهەڵدەچووینەوە، دواجار لە کۆتایی مانگەکانی ساڵی ١٨٥٤ کارەکەمان تەواو بوو.

هەڵبەت هەموو ئەم مەتریالە فیلۆلۆژیانە کە بە زارەکی پێم گەیشتوون، سەرەتا نەمدەویست تا نیشانی کەسێکی زۆر شارەزاتری نەدەم لە ئەحمەد

---

[31] ناوی کۆنی زەریاچەی ورمێیە. وەرگێڕ.

خان، که به قسەی خۆی عوسمانلی و فارسییەکەی لە زمانی هۆزەکەی باشتر دەزانیٚ، چاپیان بکەم.

لە سووریا، لە شام زانایەکی بە ناوبانگی کوردی لێیە، مەلا خزر کە چاکتر بە نازناوە ئەدەبییەکەوە نەعلی[٣٢] ئەفەندی Néali Effendi ناسراوە کە بە تایبەتی خۆی بۆ دیالێکتە هەمەچەشنەکانی نیشتمانەکەی (کوردستان) تەرخان کردووە و پێشتریش ڕێزمانێکی عەرەبیی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. ئەحمەد خان کە بە خۆی نەعلی ئەفەندی دەناسیٚ، وادەی پیٚ داوم پێوەندیم لە گەڵ ئەم زانا سەردەستە فیلۆلۆژناسەی نەتەوەکەی بۆ دروست بکات. لە هەمان کاتدا وادەی پیٚ داوم کە کەشکۆڵێك (مەجموعە) یا هەڵبژاردەیەکی شیعری کوردیی، کە لە لایەن شاعیرێکی هاوشاری سەدەی شانزەهەم ، هاوسەردەمی شاعیری فارسی جامی نووسراوەتەوە، بۆ پەیدا بکات. ئەم شاعیرە تەخەللوسی دابل Dabel ە و ناوی تەواوی خۆی شێخ ئەحمەدییە Cheikh Ahmedi . لە میزۆپۆتامیا لە جزیرە لە دایك بووە، نووسەری زۆر بەرهەمە لە وانە پۆیەمێکی خۆشەویستی بە ناوی مەم و زین کە ناوی دوو کەسایەتی دڵدارن کە خۆشەویستییەکەیان بە هەمان شێوەی لەیلا و مەجنوون لای عەرەبەکان یاخود شیرین و فەرهاد لای ئێرانییەکان وایە. هەروەها بە ئالیکاریی ئەحمەد خان پرۆژەی ئەوەم هەبوو کە چاپێکی ڕاستکراوە و چاوپێداگێڕاوەی ڤۆکابیولێرە کوردییەکانی گارزۆنی بڵاوبکەینەوە[٣٣] کە من بۆ ئەحمەد خانم دەخوێندەوە، ئەم خوێندنەوانە زۆریان ماندوو دەکرد، جگە لە دە دوانزە وشەیەك هیچیتری لیٚ حاڵی نەدەبوو، جا یا

---

[٣٢] **خۆدزکۆ لە جیاتی نالی نوسیویە نەعلی، وەرگێڕ.**

[٣٣] **خۆزگە کوردیزانێك یا چەند شارەزایەکی ناوچەی ئامێدی، ئەوانەی شارەزاییەکی تەواویان لە شێوەزاری ئەم ناوچەیە هەیە ئەم پڕۆژە مەزنەی کە خۆدزکۆ نیازی بوو بیکات و نەیتوانی تەواوی بکات، ئەوان تەواویان دەکرد و دووبارە بە ڕێنووسیی کوردی تازە و شەرح و لێکدانەوەی تازەوە، ئەم کتێبە نایابەی گارزۆنی–یان دووبارە چاپدەکردەوە، هەرکەسێك بیەویٚ ئەم کارە پیرۆزە وەئەستۆ بگریٚ، من ئامادەم کۆپییەکی کتێبەکەی پێشکەش بکەم. وەرگێڕ.**

ئەوەتا ڕێنووسە ئیتالییەکەی گارزۆنی بە شێوەیەکی ئاشکرا وشەکانی دیالێکتی ئامێدی Yamadié ی نەنوسیووەتەوە، یا ئەوەتا مامۆستا نەجیبزادەکەم شارەزایی لەم دیالێکتەدا نییە.

لە ناوەڕاستی ئەم لێکۆڵینەوانەدا بووین، کە ئەحمەد خان لە پاریسەوە بۆ کۆنستانتینۆپل داوا کرایەوە، منیش بڕیارم دا ئەم لێکۆڵینەوە فیلۆلۆژیانە بەمشێوە سەرەتایی و ناتەواوە بڵاو بکەمەوە چێترە لەوەی ماوەیەکی زۆر چاوەڕێی فریادرەسی کۆمەگی زانستیانەی دابل یا نەعلی ئەفەندی بم کە لەوانەیە هەرگیز نەیەن. لەم چەند ساڵانەی دواییدا ڕۆژهەڵاتناسە ڕووسەکان زۆر بە گوڕتر لە ناوچەکانی دیکەی ئەوروپا سەرقاڵی ئەدەبی کوردی بوون. ئێمە پێشتر ئاگاداری چەند نموونەیەکی زمانی کوردیین کە لە چاپکراوە سرنجڕاکێشەکەی بەڕێز بێرێزین Bérézine دا بڵاوکراوەتەوە. کرۆنیکی مێژووی کوردی شەرەفخان لە ژێر چاپە و لە ژێر چاوەدێریی زانای پرۆفیسۆر ڤۆن دۆرن Von Dorn خەریکی وەرگێڕاوێکی کوردیی گولستانن[٣٤]. شاگردەکەی دۆرن، بەڕێز لێرخ، دەبێ تا چەند ماوەیەکی کەم بیست و پێنج گۆرانیی نیشتمانی و بڕێکی دیکە لە نموونەی دیالێکتە هەمەچەشنەکانی کوردستان بڵاوبکاتەوە[٣٥] کە بەرهەمی مانەوەیەکی چەند هەوتوویەکن کە بەڕێز لێرخ لە گەڵ زیندانییە کوردەکان ئامادەی کردوون کە لە کاتی دوا جەنگی ڕۆژهەڵات ڕەوانەی رووسیا کراون.[٣٦]

---

[٣٤] ئەم دەستنووسە، بە گوێرەی م. ب. ڕۆدینکۆ ئێستە لە کتێبخانەی (لینێنگراد)سان پێترەسبوورگ لە ژێر کۆدی B٣٩٧٧ پارێزراوە. بڕوانە : (وەسفی کۆمەڵە دەستنووسە کوردییەکانی لێنینگراد)، مۆسکۆ، ١٩٦١، لا: ٣٠

[٣٥] بڕوانە راپۆرتی بەڕێز ڤۆن دۆرن لە ژمارە دووی *Mélanges asiatiques* ڕۆژی ٢٠ ی تەمموزی ١٨٥٦. خۆدزکۆ.

[٣٦] ئەم کارەی گەورە ڕۆژهەڵاتناسی رووس، پ, لیرخ سێ بەرگە کتێبی نایابی لێکەوتەوە بە ناوی (چەند باسێك دەربارەی کوردەکانی ئێران و خالدییەکانی پێشینانی باکووریان) کە ساڵەکانی ١٨٥٦، ١٨٥٧، ١٨٥٨ بە زمانی رووسی لە سان پێترەسبوورگ بڵاوکرانەوە و دواتر تەرجەمەی ئەلمانیش کران و بە سێ بەرگ هەر لە سان پێترەسبوورگ بلاوکرایەوە: Lerch, Peter Ivanovitch, *Forschungen uber die Kurden und Dier Iranisechen*

سەرچیخ دەچم ئەگەر بیرو ڕای بەڕێز Pott قەبووڵ بکەم. کە بە دوای ئەوەدا دەگەڕێ ئەوە بسەلمێنێ کە زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ و خاوەن ڕەسەنی خۆیەتی *sui generis* . پێم وایە ئێمە هێشتا کەرەسە و مەتریالی تەواومان لە بەردەستدا نییە تا دواجار بڕیار لە سەر مەسەلەیەکی ئاوەها گرینگ بدەین و هەموو ئەوەیش کە لەم بارەیەوە زانراوە بەم شێوەیە کورتبکەینەوە:

زمانی کوردی لە دوو توخمی جیاواز پێك هاتووە کە یەکیان لە گەڵ ئەوی دیکەیان جیاوازە. یەکەم : گرامەرەکەی بە شێوەیەکی نزیکەیی هاوشێوەی ئەوەی فارسیی هاوچەرخە و سێ چارەگی وشەکانی ، بە گوێرەی ئەو هۆزەی کە قسەی پێ دەکەن هاوسێ ی ئێران، ئەناتۆلی یا سوریان یا لە فارسی، یا لە تورکی یان لە عەرەبییەوە وەرگیراون. دووەم : نیزیکەی دوو لە سێی ئەو وشانەی کە ماونەتەوە سەر بە زمانێکی نەناسراون و لە ئەنجامدا لە ئیسلام، لە فارسی نوێ و لە تورکی کۆنترە، ئەمە زمانی کوردییە بە مانای ووشەکەوە، و ڕەنگە زمانی نووسینە بزماریەکانی cunéiformes نەینەوا، خوسرەو ئاباد هتد بێت.، چونکە ئەگەر هیچ کەس لاریی لەوە نەبێت کە کوردەکان کاردۆخییەکانی ΚΑΡΔΟγΧΙΟΙ گەزنەفۆن، دانیشتوانی ڕەسەنی ئەو خاکەی کە نووسینە بزماریەکانی تێدا دۆزراوەتەوە، ئایا تا ئەوپەرەکەی شییمانەی ئەوە نەبێ گریمانەی ئەوە بکەین کە ئەو نووسینانە بەو ئامانجە نووسراونەتەوە کە لە لایەن خەڵکی ئەو وولاتەوە بخوێنرێنەوە و تێیان بگەن، بە واتایەکی دیکە بە کوردیی هاوسەردەمی داگیرکردنەکانی ئاشووریەکان نووسرا بێت؟

Nordchaldaen, Abt (٣ Bände), St-Petersbourg, ١٨٥٧–١٨٥٨. کتێبی یەکەم لە بارەی هۆزە کوردییەکان بوو لە ئیمپراتۆریای عوسمانی و ئێرانی، کتێبی دووەم تایبەت بوو بە زمانی کوردی و بەتایبەت هەردوو دیالێکتی کورمانجی و دیالێکتی زازا و کتێبی سێیەمیش باسێکی درێژ و فەرهەنگۆکی هەردوو دیالێکتی بەرگی دوووەم بوو.

بۆ ئەوەی بوارەکانی ئەو دیالێکتەی بووەتە کەرەسەی ئەم لێکۆڵینەوەیە دیاری بکەین، ئەوە تێبیینی دەکەین کە شاری سلێمانی، ناوەندی قەزای سنجاقی هەمان ناو، لە بنچینەدا شارێکی نوێیە. ساڵی ١٧١٤ لە لایەن سولێمان، سەرۆکی کوردە هاوشارییەکانی هۆزی بابان دروستکراوە کە کورەکەی خانە پاشا[٣٧] khalate Pacha کە هەموو ئەو بنەماڵانەی (ئۆجاغ) کە ئێستە پێیان دەڵێن خانە پاشایی لە ناوی ئەوەوە کەوتوونەتەوە. سنجاقی سلێمانی ئێستەکە سەر بە پاشالیکی شارەزوورە و لە کاتی پێویستدا دەتوانێ سوپایەکی دە هەزار سوارچاك و پیادەی سەربازی ئامادە بکات.

دەمەوێ بڵێم سەرچاوەی سەرەکیی ناسینی من بۆ زمانی کوردی، ئەحمەد خان، چوارەم پاشای بنەماڵەی باڵادەستی ئەم ناوچەیەیە کە کوردەکانی فراکسیۆنی هۆزە کوردییەکانی بابان تێیدا لە سنجاق و لە شاری سلێمانیدا دەژین. جا ئەگەر ناوی دیالێکتی بەبە Bébé بە سەر زمانەکەیاندا نابڕم، ئەوە لەبەر ئەوەیە کە هۆزی گەورە و گرانی بابان بە زۆر دەر و ناوچەدا بڵاوبوونەتەوە و پێم وایە بە دیالێکتێك زیاتر قسە دەکەن.، بۆ نموونە، کوردەکانی ڕەشەوەند[٣٨] Richvend، کە لە ئاواییەکانی ئەلمووت و ڕوودباری قەزوین Roudbari kazbine کە من ماوەی چەندین ساڵ پێوەندیم لە گەڵیاندا هەبووە، ئەوانیش هەر سەر بە هۆزی بابانن. هەڵبەت زمانەکەیان کە بە ناوی لولو[٣٩] Lolo وەیە، وشەی وای تێدایە کە ئەحمەد خان هەرگیز ئەوەی بە بیردا نەدەهات لە وڵاتی خۆیدا گوێبیستیان بووبێت، بۆ نموونە وەك : مرۆ (پیاو) homme.، *وەکاکە* و بە هەمان شێوە *ئو بەدەنگ* fusil (دەمانچە).، *گیاویست* (بەرد) pierre.، *دێیلیزی* (ئەسپ) cheval.، *ئو بێداو* (مەر)

---

[٣٧] نووسەر نووسیویە خەڵات پاشا khalate Pacha، پێم وایە مەبەستی خانە پاشا بووبێت. وەرگێڕ.

[٣٨] لقێکن لە هۆزی هەمەوەند. وەرگێڕ.

[٣٩] لولو loulou : بە گوێرەی مەسعوود کەیهان ناوی هۆزێکی تەواو کوردییە و لە زەنگار دا دەژین. بە داخەوە کەیهان هیچ زانیاریی زێتر بە دەستەوە نادات، بڕوانە : مسعود کیهان, *جغرافیای مفصل ایران* (٢) سیاسی, مطبعة مجلس, تهران، ١٣١١، ص. ٥٧

mouton.، ***کورتان*** (**نان**) pain.، ***زووار*** (**کوڕ**) garçon.، ***کەلێمووە*** (**شمشێر**) sabre.، ***ئوبوز پان*** (**مانگا**) boeuf (**بە شێوەیەکی ئەدەبی واتەی لمۆز (قەپۆز)ێکی پانەوەبوو دەگەیەنێ). کەوایە بەردەوام دەبم لەوەی بەم دیالێکتەمان بلێم *دیالێکتی سلێمانی*.**

ئێتیمۆلۆژی Etymologie

لەبارەی ئەلفوبێوە:

کوردە خوێندەوارەکان، بە گشتی ئەوانەی زمانی زگماکی دایکیان بە تەواوی نازانن، لە نامە و نامەکارییان لە گەڵ دەسەڵاتدارەکانیان و لە نێوان خۆیانیشدا، یا بە فارسی، یا بە تورکی یا وەکوو بە عەرەبی دەنووسن. جا ئەگەر جارناجارێکیش ناچار بن هەر بە کوردی بنووسن، ئەوا بە یاریدەی ئەلفوبێی فارسی کوردی دەنووسن. ڕاستییەکەی، هەموو کۆنسۆنە (پیتە بێدەنگەکان) consonne فارسییەکان هاوشێوەن لەگەڵ زمانی کوردی، هەر هیچ نەبێت لەگەڵ ئەوەی تایبەتە بە دیالێکتی سلێمانی، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەم دیالێکتی سلێمانییە زۆر ڤۆیەل voyelles و دیفتۆنگ (بزوێنی دوو لانە) ی diphthongues تێدایە کە مەحالە بە یاریدەی ئەو ئۆرتۆگرافییەی orthographie (ڕێنووس) کە لە زمانی فارسیدا بەکاردەهێنرێ بەرهەم بهێنرێنەوە. بۆ نموونە چۆن بتوانین بە فارسی ئەم دەنگانە یٚ ae، ۆee، ووoo، ئەوâau، ئێوە âouaoue هتد گۆ بکەین، کە زۆر بەرچاو دەکەون و بە دوای یەك دادێن.، بە بێ ئەوەی کۆنسۆنەکان (پیتە بێدەنگەکان) consonnes لەناو ووشە کوردییەکاندا نەبن؟ هەڵبەتوەك چۆن ئەحمەد خان سوودی لە ئۆرتۆگرافی فارسی وەرگرتووە، ئێمەش ووشە کوردییەکان وەك چۆنی نووسیوە دەهێڵینەوە. تەنها ئەوەمان بە هێند هەڵگرتووە کە لە دوای هەر وشەیەکەوە، بایەخە فۆنەتیکییەکەمان بە تیپی فرانسەوی نووسیوەتەوە.

وشە کوردیەکان

I - ناو SUBSTANTIFS

١= لەو دیالێکتە کوردییەی کە ئێستەکە ئێمە لێکۆڵینەوەی لە سەر دەکەین، هیچ باسێکی زایەندی genres تێدا نییە. ناوی بوونەوەرە زیندووەکان بە گوێرەی زایەندی بوونەوەرەکە یا نێرینەیە یا مێینەیە، بە بێ ئەوەی هیچ جۆرە شێوەیەکی ڕێزمانی هەبێت دەستنیشانی بکات. هەموو ناوە بێگیانەکان بێلایەنن، واتە هیچ چەشنە ئیدێیەکی زایەندی پێوە نالکێنن. نموونەکان:

باوق[40] père .، دایك mère.، برا frère.، خوشك soeur.

٢- ناوی کۆ pluriels بە زێدەکردنی تاکبڕگەی monosyllabe (ان) یا (یان)، یا (کان) ، یا (گان) بۆ سەر تاکی کارایی singulier nominatif دروست دەبێ. نموونەکان:

رەنی (رێوی) renard le ، رەنیان renards les .، داغبێ (چۆلەکە) l'oiseau، داغبێیان oiseaux les .، – کورد le Kurde، کوردەکان les Kurdes (کاردۆخییەکانی گەزنەفۆن) .، – سەگ le chien، سەگەکان Les chiens.، – پیاو l'homme، پیاوان les homes.، بەرت[41] la pierre ، بەرتان les pierres.، کچ یا کیژ la fille، کیژان les filles.، – کوڕ le garçon و کوڕەکان les garçons.، – گوێ[42] l'oreille، گوێیان les oreilles. – مەڕ le mouton، مەڕەکان les moutons.

---

[40] خۆدزکۆ لێرەدا لە جیاتی باوك نووسیوویە (باوق) و بە لاتینیەکەش نووسیویە bâouq کەچی بۆ وشەی خوشك نووسیویە khochk واتە بۆ یەکەمیان پیتی (ق) بە q نووسیوە و بۆ دووەمیان بە (ك) k ی نووسیوە. وەرگێر.

[41] خۆدزکۆ لە جیاتی بەرد نووسیویە بەرت و بە لاتینیەکەش نووسیویە bert. وەرگێڕ.

[42] خۆدزکۆ نووسیویە (گوو) و بە گوێرەی ترانسکریپسیۆنی لاتینیەکەش گوێو guéou نووسراوە.. وەرگێر.

٣- دەستنیشانکردنی تایبەتی (کۆ) لە زمانی کوردیدا (ان) ە.، چونکو تێکەڵاوبوونی (ی) و (ك) وادەبیٚ لەبەر خۆشئاوازی euphoniques کە (ك) یەکە تەنها دەبێتە نیشانەی یەکەی پێوانەیی ، کە کەمێك دواتر باسی لێوە دەکەین (بەشی ١٦) .

٤- ئەمەیان نموونەیەکی گەردانکردنە لە کوردیدا.

تاك

Nom. کوڕ garçon ;،

Gén. هی یا ی کوڕ du garçon ;

Dat. بۆ کوڕ au garçon ;

Acc. کوڕی Le garçon ;

Voc. یا کوڕ ô garçon !

Abl. لە کوڕ du garçon ;

Loc. لە کوڕدا dans le garçon.

کۆ

Nom. کوڕەکان les garçons ;،

Gén. هی یا ی کوڕەکان des garçons ;

Dat. بۆ کوڕەکان aux garçons ;

Acc. کوڕەکان Les garçons ;

Voc. یا کوڕەکان ô garçons !

Abl. لە کورەکان des garçons ;

Loc. لە کورەکاندا dans les garçons.

تێبینیەکان لە بارەی گەردانکردنەوە

٥- هەموو ناوەکان بە هەمان شێوە گەردان دەکرێن.

٦- دۆخەکانی ناڕاستەوخۆ (ئۆبلیك) oblique لە هەردوو باردا بە هەمان شێوە دروست دەبن.

٧- دۆخی ئیزافه le génitif به دانانی (ی) *i* ، یا وەکوو (هی) *hi*، له پێش حاڵەتی کارایی nominatif دروست دەبێ. دوای پیته بێدەنگی سەختی ق q ، غ gh ، (ی) I دەگۆرێ بۆ ئا a . نموونەکان:
چاوی پیاو l'oeil de l'homme .، کوڕی دێیان le garçon du village .، پرچ هی بووک (بووک) une boucle des cheveux de la fiancée .،بیرقەی برووسکه l'éclat de l'éclair .، حقه[٤٣]ی مریشك l'oeuf de la poule.

ئەم دۆخی ئیزافەیه génitif ce دەشێ ئەویش به بێ تەواوکەر complément به کاربهێنرێ و ئەمەیان ئەوەیه که له حاڵەتی ئیزافەی فارسیی جیا دەکاتەوە.

٨- دۆخی بەرکاریی نا ڕاستەوخۆ le datif له کاتی به پێشکەوتنی دۆخی کارایی nominatif دروستدەبێ، یا وەکوو به پێش پرێپۆزسیۆنی (له) یا پرێپۆزسیۆنی فارسی (به) *be* دەکەوێتەوە.

٩- دۆخی بەرکارێتی (ئەکیوزاتیف) acussatif هەروەك له زمانی تورکیدا له ڕێگەی (ی) I کۆتایی دروستدەبێ دەبێ که بۆ دۆخی کارایی nominatif ئیزافه دەکرێ. له حاڵەتی (کۆ) دا ئەم (ی) یه دەمووودەست وەپێش دوایەمین برگەی دۆخه کارا nominatif (نۆميناتيف) ەکەی دەکەوێتەوە

١٠- کوردەکان وەکوو فارسەکان زۆربەی کات دۆخی کارایی (نۆميناتيف) nominatif له سەر شێوەی دۆخی بەرکارێتی راستەوخۆ accusatif به کار دەهێنن.

١١- بانگکردن le vocatif هەر وەکوو له زمانی فارسیدا، له ڕێگەی پرێپۆزسیۆنی (یا) دەبێ که دەکەوێته پێش دۆخی کاراییەوە nominatif.

١٢- مەفعول فیه l'ablatif هیچی له دۆخی کارایی nominatif جیاواز نییه تەنها به بوونی پرێپۆزسیۆنی (له) نەبێت.

---

[٤٣] له تێکستەکه نووسراوە (حقه)، به وەرگێرانه فرانسییەکەی وشەکه هێلکەیه. وەرگێر.

١٣- ئاوەڵكاری شوێن le locatif لە دۆخی كارایی پێكدێ كە (لە) ی لە پێشدا دێت و لە هەمان كاتیشدا پۆستپۆزسیۆنی postposition (دە) de ی لە دوا دێت.

II- لە بارەی نیشانەوە (ئامراز) DE L'ARTICLE

١٤- ژمارەی بنچینەیی le numératif cardinal (یَك)، (یٚكی) لە سەر شێوەی نیشانەی یەكەیی article d'unité و برێك جاریش بە واتەی تەواوی وشەكەوە وەكوو نیشانە (ئامراز) دەخرێتە سەر كۆتایی وشە نۆميناتيفەكان nominatifs نموونەكان :

پیاوەك یا پیاوێكی un homme ،. رەنێك (رێوییەكی) un renard ،. ژنێك une femme،. et aussi la femme

١٥- نیشانەكانی یەكەیی Les articles d'unité هەر بە (كۆ) دەمێننەوە، نموونەكان : كوڕەكان les garçons ،. كوردەكان les kurdes.

١٦- ناوە كۆتایی هاتووەكان بە (ك) نیشانەی یەكەییەكانیان article d'unité بە یاریدەی (یٚ) دروستدەكەن، نموونە :

مریشك poule ، مریشكیٚ une poule.

III- ئاوەڵناو ADJECTIFS

١٨- هەر وەك لە زمانی فارسیدا، ئاوەڵناوە كوردییەكان بە شوێن ناودا دێن و رێككەوتنی رێزمانی accord grammatical بە یاریدەی ئیزافەكان *izafets* دەبێت، نموونەكان :

داری ئونیشك[٤٤] l'arbre sec،. شەوی تاریك la nuit obscure،. كێوێكی بەرز une montagne haute ،. پیاوێكی چت[٤٥] un homme stupide.

---

[٤٤] خۆدزكۆ نووسیویە ئونیشك كە بە گوێرەی فرانسییەكە وشەكە (وشك) ە. وەرگێڕ.

[٤٥] خۆدزكۆ نووسیویە چت كە بە گوێرەی وشە وەرگێراوە فرانسییەكە وشەكە واتەی گەمژە یا گەلۆر دەدات. وەرگێڕ.

١٩- ئاوەڵناوە کوردییەکان گەردانناکرێن و کۆیەکانیان هیچ جیاوازییەکیان لە گەڵ تاکەکان نییە.

٢٠- جاری وا هەیە لە حاڵەتی دروستکردنی ئاوەڵناو وا دەبێ ناوەکە بە پێش ئاوەڵناوەکە دەکەوێتەوە. نموونەکان :

- خودا گەورەیە (Dieu est grand (littér. Dieu grand sest .، -
ئەمانە سفین[٤٦] (ils sont blancs (littér. Tous blancs ils sont .، -
ڕۆژهەرات l'ouest .، - هەتاوێکی گەرمە ئەمڕۆ il fait très chaud aujourd'hui (littér. Le soleil est chaud aujourd'hui).

پلەکانی بەراوردکردن Degrés de comparaison

٢١- پلەکانی بەراوردکاری تەقریبەن هەر بە هەمان شێوەی زمانی فارسی دروست دەبن.

٢٢- بۆ ئەوەی ئاوەڵناوی بالاّ superlatif وەدەست بخەین ئەوا وەشوێن ئاوەڵناوی تاکبڕگەیی monosyllabe (تر) دا دەچین، نموونەکان :

چاق[٤٧] bon	چاقتر meilleur
ڕەش noir	ڕەشتر plus noir
سوور rouge	سوورتر plus rouge
قووڵ émoussé	قووڵتر plus émoussé
ئەستوور gros	ئەستوور تر plus gross

٢٣- بۆ دروستکردنی ئاوەڵناوی بالاّ superlatif، ووشەی (زۆر) trop ، beaucoup به شێوه ئەدەبییەکەی بە واتەی " force " دێت دەخەینە پێش ئاوەڵناوی بەراوردکردنەکە comparatif ، نموونەکان :

برسی affamé، برسیتر plus affamé، زۆر برسیتر le plus affamé

---

[٤٦] خۆدزکۆ نووسیویە سفین و بە ترانسکریپسیۆنە لاتینیەکەش هەر سفین *sefin* نووسراوە, کە واتەی سپی دەگەیەنێ. وەرگێڕ.

[٤٧] لێرەش بە هەمان شێوەی ووشەی باوق, لە جیاتی چاك نووسراوە چاق. وەرگێڕ.

تێر rassaié، تێرتر plus rassasié، زۆر تێرتر le plus rassasié

٢٤- ئامرازی پێوەندی conjonction فرانسیی (que) ئەگەر بکەوێتە دوای ئاوەڵناوێکی بەراوردکارییەوە comparatif ئەوا لە زمانی کوردیدا دەبێتە (لە) *le*، نموونەکان :

- کتێبی من لە کتێبی تۆ زۆر چاکترە، mon livre est beaucoup meilleur que le tien (littér. Le livre à moi du livre à toi force meilleure est).
- چاوانی لە زووف رەشترە، les yeux sont bien plus noirs que les cheveux (littér. Les yeux de cheveux force noire est).
- خودا لە پیاو زۆر گەورەترە، Dieu est bien plus grand que l'homme (littér. Dieu de l'homme force haute est).
- ئەسپ لە بارگیر نەجیبترە لاکین ماین لە هەردووکیان چاکترە، un étalon est plus noble qu'une bête de somme; mais la jument vaut mieux que tous les deux.

(کیان) kian ، کۆی (کە) یە.

IV– ژمارەکان DES NUMERATIFS

٢٥– تەنها بە گۆکردن prononciation دەکرێ جیاوازی لە نێوان ژمارە ریزکراوەکانی numératif ordinaires کوردی و فارسی بکرێ، نموونەکان:

چوار quatre .، پێنج cinq.، هاوت[٤٨] sept.، سوت cent .، دوو سوت deux cents.، هتد.، هتد.

٢٦– ژمارە ڕیزکراوەکان بە زێدەکردنی (ومـوون) لە دوای ژمارە بنچینەییەکان cardinaux دروستدەبن. نموونەکان :

چوارموون le qutrième.، پێنجموون le cinquième. هتد

٢٧– بە ژماردنی یەکجار، دووجار ، هتد ووشەی fois لە زمانی کوردیدا بە (جار) وەردەگێڕدرێ، نموونەکان :

یەك جار une fois .، دووجار deux fois.، سێ جار trois fois ، هتد.

---

[٤٨] لە تێکستەکە لە جیاتی حەوت نووسراوە هاوت و لە جیاتی سەت یان سەد نووسراوە سوت. وەرگێڕ.

V- جێناو* PRONOMS

A-جێناوە کەسییە ڕەهایەکان.

٢٨- لە تاکدا، جێناوە کەسییە کوردییەکان بە نزیکییەکی تەواو هاوشێوەی جێناوی کەسین لە زمانی فارسیدا.، بەڵام لە (کۆ) دا بە هیچ شێوەیەك لە یەك ناچن. ئەمەیان گەردانکردنەکەیانە

کەسی یەکەم

singulier تاک

Nominatif: من *moi*،

Génitif :هی من de moi (le mien).،

*Datif :*بە من *à moi.*،

Accusatif :منی me.

Ablatif : لە من de moi،

Locatif : لە مندە dans moi.،

pluriel کۆ

Nominatif: ئێمە *nous*

Génitif :هی ئێمە de nous (notre).،

*Datif :*بە ئێمە *à nous.*،

Accusatif : ئێمەی nous.

Ablatif : لە ئێمە de nous،

Locatif : لە ئێمەدە dans nous.،

---

* برێك لە نووسەرانی کورد لە جیاتی جێناو pronom ووشەی (راناو) بەکاردەهێنن. Pronom ووشەیەکە جێگەی (ناو) دەگرێتەوە و لە بریتی ناویش بەکاردەهێنرێت, بۆیە پێم وایە ووشەی (جێناو) زۆر کوردیتر و خۆشناوازترە وەك لە (راناو). وەرگێر.

کەسی دووەم

singulier تاک

Nominatif: تۆ *toi،*

Génitif : هی تۆ de toi (le tien).،

*Datif :*بە تۆ *à toi.،*

Accusatif : تۆی te.

Ablatif : لە تۆ de toi،

Locatif : لە تۆدە dans toi.،

pluriel کۆ

Nominatif: ئێوە *vous*

Génitif :هی ئێوە de vous (votre).،

*Datif :*بە ئێوە *à vous.،*

Accusatif : ئێوەی vous.

Ablatif : لە ئێوە de vous،

Locatif : لە ئێوەدە dans vous.،

کەسی سێیەم

singulier تاک

*Nominatif:*ئەو *lui.،*

Génitif : هی ئەو d'elle.، de lui ،

*Datif :*بە ئەو *à elle..، à lui،*

Accusatif : ئەوی la.،le

Ablatif : لە ئەوی d'ele.، de lui،

Locatif : لە ئەودە dans elle.، dans lui،

pluriel کۆ

Nominatif: **ئەوان** *elles.، eux*

Génitif : **هی ئەوان** d'elles (leur).، d'eux،

Datif : **بە ئەوان** *à elles.، à eux،*

Accusatif : **ئەوانی** elles.، eux

Ablatif : **لە ئەوان** d'elles.، d'eux،

Locatif : **لە ئەواندە** dans elles.، dans eux،

٢٩- تێبینی ئەوە دەکەین کەوا (کۆ) ی ئێوە vous **و ئەوان** eux **لە جێناوی کەسی سێیەمەوە دادەرێژرێ. تاکی ئەو** lui **هەر وەکوو (شما) و (ایشان) لە زمانی فارسییدا لە جێناوی کەسی سێیەمی تاک (ش)** lui **دادەرێژرێ.**

٣٠- لە چەند حاڵەتێکدا جێناوی تاکی کەسی یەکەم (من) دەتوانرێ بە (ئەز) moi **جێگەی بگردرێتەوە وەك ئەوەی لە دیالێکتی تالیشدا هەیە.**

B- جێناوە کەسییە لکێنراوەکان Pronoms personnels conjonctifs

٣١- دوو جۆرە جێناوی کەسی لکێنراو هەیە :

یەکەمیان ئەوەی کە بەدەگمەن تەنها بە هاوبەش لەگەڵ ناو nom **بەکاردەهێنرێ و ئەوەی کە یارمەتیی گەردانکردنی شێوەی رابووردوو** prétérit **دەدات لە کرداری کوردیدا.**

٣٢- لە جۆری یەکەمیاندا ئەمانە دەگرێتەوە : (م) m، mon .، **(ت)** ton .، **(ی)** son .، **(مان)** mes .، **(تان)** vos .، **(یان)** leurs . **بۆ نموونە هێنانەوە بەم شێوەیە دەگوترێ :**

برینم ma blessure

برینت ta blessure

برینی sa blessure

برینمان nos blessures

برینتان vos blessures
برینیان leurs blessures

٣٣- جۆرەکەی دیکە تەنها بەوەندە لەوەی دیکە جیاوازە، کە هەموو کەسەکان لە (کۆ) و (تاک) دا بە (د) ێك دەستپێدەکات. نموونەکان :

دەم هێشت je laissai
دەت هێشت tu laissas
دەی هێشت il laissa
دەمان هێشت nous laissâmes
دەتان هێشت vous laissâtes
دەیان هێشت ils laissèrent

ئامادەبونی ئەم جێناوانە پێویست بەوە دەکات کە کردارەکە هەمیشە بڕگەی دواییەکەی قرتاو بێ apocopé. لە برێك لە دیالێکتەکانی سلاڤدا[٤٩] هەمان جۆری ناو هەیە کە دەبێ پێیان بڵێین جێناوە کردارییەکان verbaux، بەو پێیەی کە تەنها لەگەڵ کردار verbe دا بە کار دەهێنرێن.

٣٤- دەتوانرێ گیرەکی (ئەفیکس) affixe (د) D رەشبکرێتەوە بە مەرجێك ناوێك جێگەی بگرێتەوە. بەمشێوەیە بۆ نموونە ئەگەر ووشەی خێوەت tente بخەینە بەردەم جێناوە کەسییە لکێنراوەکان و ووشەی (فرۆت) کە ووشەی قرتێنراوی چاوگی فرۆتنە vendre بە تەواوی لەم نموونانەی خوارەوە دەردەبڕین، کاتێك دەگوترێ :

خیوەتم فرۆت je vendis ma tente
خێوەتت فرۆت tu vendis ta tente
خێوەتی فرۆت il vendis sa tente
خێوەتمان فرۆت nous vendîmes nos tentes

---

[٤٩] بە نموونە دەگوترێ *iam byll. Tys byll. On byll. Mysmy byli. Myscie byli. Oni byli.*

vous vendîtes vos tentes **خێوەتتان فرۆت**
ils vendirent leurs tentes **خێوەتیان فرۆت**

٣٥– جێناوە کەسییە لکێنراوەکانی کەسی یەکەمی تاک (م) m **بڕێکجار وەکوو (می)** mi **و هەروەها وەك (موو) ش** mou **گۆدەکرێن.**

C – جێناوی خۆیەتی Pronoms reflechis

٣٦ – لە زمانی کوردیدا تەنها یەك جێناوی خۆیەتی Pronoms reflechis **هەیە ئەویش : (خۆ) یە** soi-même .

٣٧– ئەم جێناوە تەنها بە هاوبەشی لە گەڵ جێناوەکانی دیکەدا گەردانەدەکرێ، وەك بۆ نموونە :

کەسی یەکەم

singulier تاک

Nominatif: **خۆم** *moi-même.*،

Génitif : **هی یا ماڵی خۆم** de moi-même.،

Datif : **بە خۆم** *à moi-même.*،

Accusatif : **خۆمی** moi-même.

Ablatif : **لە خۆم** de moi-même،

Locatif : **لە خۆمدە** dans moi-même.،

pluriel **کۆ**

Nominatif: **خۆمان** *nous-mêmes.*

Génitif : **هی یا ماڵی خۆمان** de nous-mêmes.،

Datif : **بە خۆمان** *à nous-mêmes..*،

Accusatif : **خۆمانی** nous-mêmes.

Ablatif : **لە خۆمان** de nous-mêmes.،

Locatif : **لە خۆماندە** dans nous-mêmes.،

کەسی دووەم

singulier تاک

Nominatif: **خۆی تۆی** *toi-même.*،

Génitif : **هی یا ماڵی خۆی تۆی** de toi-même،

Datif : **بە خۆی تۆی** *à toi-même.*،

Accusatif : **خۆیی تۆیی** toi-même

Ablatif : **لە خۆی تۆی** de toi-même.،

Locatif : **لە خۆی تۆیدە** dans toi-même.،

pluriel کۆ

Nominatif: **خۆتان** *vous-mêmes.*

Génitif : **هی یا ماڵی خۆتان** vous-mêmes.،

Datif : **بە خۆتان** *à vous-mêmes.*،

Accusatif : **خۆتانی** vous-mêmes.

Ablatif : **لە خۆتان** de vous-mêmes،

Locatif :**لە خۆتاندە** dans vous-mêmes.،

کەسی سێیەم

singulier تاک

Nominatif: **خۆی** *lui-même.*،

Génitif : **هی یا ماڵی خۆی** de lui-même.،

Datif : **بە خۆی** *à lui-même..*،

Accusatif : **خۆیی** lui-même

Ablatif : **لە خۆی** de lui-même.،

Locatif : **لە خۆیدە** dans lui-même.،

pluriel کۆ

Nominatif: **خۆیان** *eux-mêmes.*

Génitif : **هی یا ماڵی خۆیان** d’eux-mêmes.،

Datif : به خۆیان *à eux-mêmes..*،
Accusatif : خۆیانی eux-mêmes.
Ablatif : له خۆیان d'eux-mêmes.،
Locatif : له خۆیانده dans eux-mêmes..،

چەند سرنجێك له بارەی جێناوه خۆییەكان

٣٨- بەڕێز Vullers یەكەمین كەس بوو كە تێبینیی ئەوەی كرد[٥٠] كە ووشەی (خود) ی فارسی جگە لە دۆخی ناراستەوخۆی Oblique ووشەی (خو) *khou* هیچی دیكە نییە كە لە سەر شێوەی سانسكرێتی sanscrite دروست دەبێت، واتە لە ڕێگەی پێوەلكانی كۆنسۆنی consonne (د) D ەوە. ڕاستیەكەی لێرەدا بەرەو ڕووی هەمان پێكهاتەی (د) دەبینەوە كە ئامادەبوونی بۆ ئاوەڵكاری شوێن (ظرف مكان **) لە سێ كەسی جێناوی خۆیی پێویستە.**

٣٩- لە دۆخی كارایی nominatif (كۆ) ی جێناوی خۆیی كەسی سێیەمی (خۆیان) دەتوانرێ ووشە زۆر گۆڕاوەكەی variante (خۆیانیان) لە جێگە دابنرێ، نموونەكان :

ils s'aimaient bien entre eux (Littér. eux-**خۆیان خۆشدەوێ** mêmes bien s'aimaient)

لە كرداری (خۆش ئەویستن) [٥١] aimer. Chérir **ەوە.**

٤٠- ئەمانە چەند دەربڕینێكی باون لە لای كوردەكان :

-**خۆی جوان دەكە** il ou elle se fait jeune. C'ets-à-dire s'habille، fait sa toilette.

-**ئابرووی خۆی بە خۆرایی نەبا**) ne te ravale pas pour rien littéralement : l'honneur ton propre gratuitement ne porte pas

(نەبە) بە گوێرەی ئەحمەد خان لێرەدا بەرانبەر بە (مبر) ی فارسی كە واتەی (نەیبە) دەگەیەنێ دەوەستێ.

[٥٠] بڕوانە Institut lingua pers

[٥١] لە تێكستەكە لە جیاتی خۆشەویستی نووسراوە خۆش ئەویستن. وەرگێڕ.

خیوەتی خۆم ma propre tente.

ئەمەیان ئەو دەربڕینانەن کە چۆن لە زمانی فرانسی دەردەبڕێن :

خۆلەمێ je suis ici moi-même

خۆت لەمێ tu es ici toi-même

خۆی لەمێ il est ici lui-même

خۆمان لەمێ nous sommes ici nous-mêmes

خۆتان لەمێ vous êtes ici vous -mêmes

خۆیان لەمێ ils sont ici eux-mêmes

D – جێناوە لێکدراوەکان Pronoms relatifs

٤١– جێناوە لێکدراوەکان لە زمانی کوردیدا لە جێناوە لێکدراوەکانی فارسی دەچن بە جیاوازییەکی کەم لە گۆکردندا.

٤٢– (کە) یاوەکوو (کێ) بەرامبەر بە (کی) کامە دەوەستێ لە زمانی فارسیدا.

٤٣– (چی) بەرامبەر بە (چ) ی فارسی دەوەستێ.

٤٤– وەکوو نموونەیەك بۆ گەردانکردنی ئەم جێناوانە لێرەدا چەند ڕستەیەك دەهێنینەوە کە ئەحمەد خان لە فارسییەوە کردوونی بە کوردی :

– مانگایەکی کە شیر دەدا la vache qui donne du lait .

– پیاوێکی کە چاوم پێکەوت l'homme que mes yeux (mon oeil) ont vu

– جێگەیەکی کە تێی دادەنیشی یا ڕوودەنیشی l'endroit où tu t'es asis، ou bien suer lequel tu t'es assis.

– حەکیمێك کە حەبی منی نەخۆش خست le médecin don't la pillule m'a rendu malade (littér. Me malade fit coucher).

– ژنێکی کە من دوێنێ چاوم پێکەوت la femme que mon oeil a vue hier.

– بیرێکی کە ئاوی دەخۆینەوە le puits don't nous buvons l'eau

– ئەستێرەکان کە زۆر گیشنت (beaucop) les étoiles qui force resplendissent.

پەراوێز : Nota

وەك چۆن لە پێشدا سرنجمان دا نیشانەی یەکانەیی article d'unité (یك) لێرەدا بە واتەی کاری نیشانە (ئامراز) article دێت و هەر لە بەر ئەمەشە دەبێ بە نیشانەی (ئامرازی) le . la ی فرانسی وەریبگێڕین. لەبەر ئەوەی تا ئێستەکە شێوەکانی گەردانکردنی کردار مان باس نەکردووە، بۆیە ئەمانە تێبینی دەکەین کە :

– (دەدا) بۆ کەسی سێیەمی تاك لە شێوەی رابووردووی کرداری (دان) donnerوەرگیراوە.،

– (دانیشی) بۆ کەسی دووەمی تاکی رابووردووی کرداری (نیشتن) s'asseoir و هاوواتای synonyme ی کرداری (روونیشتن) ە s'asseoir dessus .،

– (خست)[52] بۆ کەسی سێیەمی تاکی رابووردووی کرداری تێپەری transitif (خستن) ە fair coucher کە لە زمانی فارسیدا بەرامبەر (خوابانیدن) دەوەستێ.،

– (دەخۆینەوە) بۆ کەسی سێیەمی کۆی کرداری ئێستەی (خواردنەوە) ، بە فرسی (اب خوردن).،

–(گەشن) بۆ کەسی سێیەمی کرداری ئێستەی (گەشین) scintiller. Briller

٤٥– جێناوی لێکدراوی le pronom relatif (کە) ئەگەر بکەوێتە دوای (هەر کەس) quiconque یا هەرچی quoique لەوانەیە بسرێتەوە یا بە گوێرەی ویستی ئاخێوەر بمێنێتەوە، نموونەکان :

---

[52] دەبێ ووشەی (خست) خەوتن و ووشەی (خستن) یش هەر خەوتن بێت. وەرگێڕ.

– به هەر کەس گەیشتی[53] بێژە (dis à chacun tu auras rencontré
littér. à chque personne tu serais arrivé.
– هەرچی گرتت هی تۆیە (tout ce que tu aurais empoigné est à toi
littér. quoi que tu empoignerais tien est).
– هەرکەسێك ببێ. (qui que ce soit (littér. quiconque soit).
– فەرموویە هەرکەس کە پیاو و ژنی دەست دەکەوێ بیکوژن : il ordonna
tomberait entre les ، homme ou femme،chaque personne qui
tuez !،mains

٤٦ – لە پێشدا گوتمان کەوا کوردەکان جێناوە لێکدراوەکان تاوێك بە (کە) و تاوێك بە (کێ) گۆدەکەن، ئەمەیان چەند دەربڕینێکە کە دەکرێ وەکوو نموونە بیهێنینەوە بۆ بەکارهێنانی ڕێزمانیی (کی) :
– تفەنگێکی کە تۆ پێی دەهاوێی le fusil que tu fais tirer
– مندارەکی کە کتێبێکی دڕی l'enfant qui a déchiré un livre
– کتێبێك کە تۆ تیایدا دەخوێنی dedans)، le livre ، dans lequel)
que tu lis.

E – جێناوە نیشانەییەکان Pronoms démonstratifs

٤٧– جێناوی نیشانەیی بۆ دەستنیشانکردنی شتە نزیکەکەکان (ئەم) یە،
ceci.، celle-ci، celui-ci

٤٨– وەختایەك مەبەست لە دەستنیشانکردنی شتە زۆر دوورەکان بێ، ئەوسا نیشانەی (ئەوە) بە کار دەهێنین. cela ، celle-là، celui-là

٤٩– گەردانکردنی ئەم دوو جێناوە هیچ ڕیزپەڕێتیەکی irrégularité تێدا نییە.

[53] گیشتی لە کرداری گیشتنەوە parvenir à, atteindre.

جێناوە نیشانەییەکانی شتە نزیکەکان

singulier تاک

Nominatif: ئەم *celui-ci.*،

Génitif : هی ئەم de celui-ci.،

Datif : بە ئەم *à celui-ci.*،

Accusatif : ئەمی celui-ci.

Ablatif : لە ئەم par celui-ci،

Locatif : لە ئەمدا dans celui-ci.،

pluriel کۆ

Nominatif: ئەمان *ceux-ci.*

Génitif : هی ئەمان de ceux-ci.،

Datif : بە ئەمان *à ceux-ci..*،

Accusatif :ئەمانی ceux-ci

Ablatif : لە ئەمان de ceux-ci.،

Locatif : لە ئەماندا dans ceux-ci.،

جێناوە نیشانەییەکانی شتە دوورەکان

singulier تاک

Nominatif: ئەوە یا ئەو *celui-là..*،

Génitif : هی ئەوە de celui-là..،

Datif : بە ئەوە *à celui-là..*،

Accusatif : ئەوەی celui-là.

Ablatif : لە ئەوە de celui-là.

Locatif : لە ئەوەدا dans celui-là..،

pluriel کۆ

Nominatif: ئەوان *ceux-là.*
Génitif : هی ئەوان de ceux-là.،
Datif : بە ئەوان *à ceux-là..،*
Accusatif :ئەوانی ceux-là
Ablatif : لە ئەوان de ceux-là.،
Locatif : لە ئەواندا dans ceux-là.،

نموونەکان :

– ئەوان سپینە، ئەمان رەشنە ceux-ci sont ،ceux-là sont blancs noirs

– ئەوان کە لە پێش ئێمەدە بوون ceux qui existaient avant nous.

٥٠– (ئەوان) هاوواتای (کیان) ە. Ceux-là

F – جێناوە پرسیارییەکان pronoms intérrogatifs

٥١– جێناوی پرسیاری (کام) lequel ? la quelle ? لە (کۆ) دا (کامیان) ، وەکوو جێناوی نیشانەیی pronom démonstratif (ئەمە) گەردانەکرێ، ئەمەیان چەند نموونەیەکی بەکارهێنانیەتی :

– کامە ئەورات[٥٤] quelle est cette province?

– لە کام جەنگەڵدا کەوت چاوپێکەوت dans quel bois as-tu vu la perdrix (littér. dans le milieu duquel bois la perdrix l'oeil aperçut ?

– خۆت بگوێ (بگە) کام ئیشت تاو کرت si tu as ، toi-même،dis jamais fini une affaire (littér. toi-même dis laquelle ton affair acomplissement ?

---

[٥٤] بە گوێرەی ووشە فرانسییەکە دەبێ ووشەی ئەورات هاوواتای هەرێم بێت. وەرگێڕ.

٥٢- بەکارهێنانی جێناوی پرسیاری (کێ) و (چی)، بە جێناوی پرسیاری (کی) و (چە) quoi ی فارسی دەچێ، نموونەکان:

- کێ دەڕوا ? qui est-ce qui marche (دەروا) لە کرداری (رۆین) marcher ەوە.

- چ دەرێی ? que dis-tu

- چ کتێبێکی دەخوانی ? quel est le livre qye tu lis

- کێ لە تۆی دا qui est-ce qui t'a frappé? (لە تۆی دا لە کرداری (لێدان) frapper وە.

- هی کێیە ? à qui appartient-il (ووشە بە ووشە واتە ? cujus-est)

- کێت کوشت ? qu'as tu tué

- بە کێ دەدا ? à qui a-t-il donné

- لە کێت بیست de qui as-tu e ،? tendu

- نەزانم لە کێم بیست ? je ne sais pas de qui j'ai entendu

- لە کێ وەرگرت ? de qui l'a-t-il pris (وەرگیرت لە کرداری وەرگیرتن enlever، prendre ەوە).

- لە کێمان گوت ? de qui avons-nous parlé

- فکر لە کێ دەکەیەوە (? littér. la pensée de qui fais-tu) à qui pense-tu ? (دەکەیەوە) کەسی سێیەمی تاکی ئێستەی کرداری ڕیزپەری (کرتن) یا (کردن) ە faire

٥٣- جێناوی پرسیاری فرانسی lequel، laquelle d'entre eux بە کوردی دەبێتە (کامیان) بە (کۆ) کە پێشتر باسمان لێ کردووە. نموونەکان :

- کامیان گوتی ? lequel d'entre eux a dit

- کامیانە ئەوەی تۆ دەتەوێ lequel d'entre eux (de celui-là) te plaît ?

٥٤- لە بریتی چ دەتوانین بلێین چوو. نموونەکان :

چوو پیاوێك یا وەکوو پیاوێك چوێ ? qu'estce que cet homme

(بە ئیدیۆتیزمی * idiotisme تایبەتی کوردی دەگووترێ : پیاوێکی چلۆنی
quel est cet homme ? littér. l'homme de quelle coleur est-il ?

G – جێناوی نەناسیاوی Pronoms indéfinis

٥٥– (کیکە) راستەوخۆ دەخرێتە دوای ناو ، بەرانبەر جێناوی نەناسیاوی ئەوی دیکە دێت، نموونەکان :

– رەنگێکیکە une autre couleur

– چشتێکیکە une autre chose

– ئەسپێکی کە بێنە[٥٥] amène un autre cheval

– بیستن چشتێکە و چاوپێکەوتن چشتێکیکە، autre chose est entendre et autre chose voir de ses yeux

(پێکەوتن چاوگی کرداری (کەوتن) ە tomber dessus کە پریپۆزیشنی (بێ) یا (پێ) ی لە پێشدا هاتووە.

٥٦– (یکدگیر) ی فارسی بە کوردی دەبێتە یەکتر وەك لە یەکتریاندا ils se frappaient l'un l'uatre)
لە کرداری (لێدان) frapper ەوە.

٥٧ – جێناوی نەناسیاوی (ئیدی) autre ی ناو ڤۆکابیۆلێرەکانی فەرهەنگەکەی گارزۆنی لە دیالێکتی سلێمانیدا تەنها بە شێوەی ئاوەڵکردار بەکاردەهێنرێ و مانای هێشتا encore ، derechef دەدات، نموونە :

ئیدی چی[٥٦] دەوێ ? que veux-tu encore ?

---

* ئیدیۆتیزم idiotisme : لە ووشەی لاتینی idiotismus هاتووە, واتە (شێوە زمانی تایبەتیی) فۆرم و شێوە دەربرینێکی تایبەت بە زمانێك کە تەرجەمەکردنی بۆ زمانێکی دیکە مەحاڵ بێت, وەرگێر.

[٥٥] بێنە فەرمانی impératif کرداری هێنانە amener, apporter , هێنام j'apporte , , دێنم j'apporterai. etc

[٥٦] بە گوێرەی واتە فرانسییەکە هیچ گومانێکی تێدا نییە, قسە ئاراستەی کەسی دووەمی تاکە, واتە تۆ چیت دەوێ, نەك ئەو چی دەوێ وەك ئەوەی لە تێکستەکەدا وا هاتووە. وەرگێر.

VI – کردارەکان Verbes

٥٨- ڕەگی ڕابووردووی ناتەواو prétérit و ڕەگی ڕابووردووی نادیاری aoriste کردارێك هەر وەك لە زمانی فارسیدا دەبن بە بنچینەی شێوازەکانی گەردانکردنی کردارەکە. هەڵبەت پێشگرە کردارییەکان و ئینفلێکسیۆنی* Inflexion گەردانکردنی کردار conjugaison لە کوردیدا پابەندی یاسای جیاوازن کە من لەبەر کەمی سەرچاوەکانم نەمتوانی دەستنیشانیان بکەم. لێرەدا هەوڵدەدەم شێوازەکانی گەردانیکردنی شەش کرداری کوردی پێشکەش بکەم، وەك چۆن ئەحمەد خان بۆی نووسیومەتەوە.

٥٩- بە هەمان شێوە وەك لە ناو هەموو زمانە ناسراوەکاندا، کرداری بوون être ڕێزپەڕ irrégulier و ناتەواوە.

A – شێوازەکانی گەردانکردنی کرداری بوون être

چاوگ Infinitif

بوون

ئێستا présent

هەم je suis

هەی tu es

ە یا هەیە il est

هەین nous sommes

ئێوە هەن vous êtes

ئەوان هەن ils، elles sont

---

* ئینفلێکسیۆن Inflexion واتە گۆڕینی ڤۆیەلەکان لە ژێر تاسیری فۆنیمە هاوسێیەکاندا, وەرگێڕ

نموونەکان:

ئێوە هەن بۆ من vous êtes avec moi

ئەوان هەن بۆ من vous êtes mon partisan

بۆ شێوەی پرسیارکردن، دەگوترێ

- من کێم ؟ qui suis-je ?
- تۆ کێی ؟ qui es-tu ?
- ئەو کێیە ؟ qui est-il ?
- ئەوە چییە ؟ qu'est-ce que cela ?
- ئێمە کێم ؟ qui sommes-nous ?
- ئێوە کێن ؟ qui êtes-vous ?
- ئەوان کێن؟ ells?،qui sont-ils

بۆ دەستنیشانکردنی ئامادەبوونی کەسێك دەگوترێ :

منم me voici

تۆی te voici

ئەوە le voici

ئێمەین nous voici

ئێوەن vous voici

ئەوانن les voici

- کەس لە مارەوە هەیە؟ y a-t-il quelqu'un dans la maison ?

+ کەس لە مارەوە نییە il n'y a personne à la maison (littér. dans l'intérieur)

- کوردی دەزانی؟ savez –vous la langue kurde ?

+ نەزانم je ne la sais point

کرداری بەردەوام و کاری رابووردوو imparfait et prétérit

بووم je fus،j'étais

tu fus، tu étais بووی
il fut، il était بوو
nous fûmes، nous étions بووین
بوون
vous fûtes، vous étiezn ئێوه بوون
ils furent ، ils étaient ئه‌وان بوون

plus-que-parfait رابووردووی دوور

j’avais été بووبووم
tu avais été بووبووی
il avait été بووبوو
nous avions été بوو بوین
vous aviez été ئێوه بوو بوون
ils avaient été ئه‌وان بوو بوون

future داهاتوو

je serai ده‌بووم
tu seras ده‌بووی
il sera ده‌بوو
nous serons ده‌بووین
vous serez ئێوه ده‌بوون
ils seront ئه‌وان ده‌بوون

impératif فه‌رمان

sois ببه
qu’il soit ببێ
qu'ils soient، que vous soyez، que nous soyons ببین

قەدەغەیی (نەکردەیی) prohibeitif

مەبە ne sois pas، بۆ هەموو کەسەکان.

هەروەها دەگوترێ :

لەمێ مەبە ne sois pas ici (بۆ کەسی سێیەم نەفیکردنەوە بە (ن))، لەمێ نەبێ، qu'il ne soit pas ici

٦٠- دۆخی ئەگەری le conditionnel لە زمانی کوردیدا بە هەمان شێوەی دۆخی داهاتووە futur. نموونەکان :

– ئەگەر ئەو لێم بهێنایە دەبووم[٥٧] s'il n'avait pas empêché, j'y serais

– دەمگرت ئەگەر تۆ لەمێ بوویایەی si tu étais ici،j'aurais pris

– ئەگەر ئەو لەمێ نەبوویایە ئەز دەنووستم je ، moi،s'il n'était pas ici dormirais

– ئەگەر سوار د بووایە لێم دەدا je l'aurais ،s'il montait à cheval frappé

٦١- پێم وایە، بێ ئەوەی بتوانم ئەمە بسەلمێنم، کەوا ناوی بەرکار participe passé ی کرداری ناوی (بوون) ، (*بوویایە*) بێ. هەرچۆنێك بێت، ئەوەی جێگەی گومان نییە ئەوەیە کە *بوویایە* جێناوی کەسی و جێناوی کرداری prenoms verbaux لە پێشدا دێت (بەشی ٣٣) و گەردانکردنەکەی بەو شێوەیە کە لە دواین نموونەدا بینیمان.

B – شێوازەکانی گەردانکردنی کرداری خواردن

چاوگ

خواردن manger

ناوی بەرکار participe passé

---

[٥٧] بە گوێرەی فرانسییەکە واتە ئەگەر ئەو رێگر نەبووایە من لەوێدا دەبوومز ورەگێر.

خوارده mangé

ئێستا و داهاتوو présent et futur

دەخۆم je mangerai،je mange

دەخۆی tu mangeras

دەخوا il mangera،il mange

دەخۆین nous mangerons،geons،nous ma

ئێوە دەخۆن vous mangerez،vous mangez

ئەوان دەخۆن geront،ils mangent. Ils ma

کرداری بەردەوام imparfait

خواردم je mangeais

خواردت tu mangeais

خواردی il mangeait

خواردما[٥٨] nous mangions

خواردتا vous mangiez

خوارديا ils mangeaient

فرمانی رابووردوو prétérit

دەمخوارد je mangeai

دەتخوارد tu mangeas

دەیخوارد il mangea

دەمانخوارد nous mangeâmes

---

[٥٨] خۆدزکۆ هەموو پیتەکانی (ن) کەسەکانی کۆی قووتداوە و نەینووسیوون، پێم وایە سەرچاوەکەی هەڵەکە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، کە واپێدەچێ ئەحمەد خان لە کاتی گۆکردنی ووشەکان بە باشی دەرنەپڕیبێ. وەرگێڕ.

دەتانخوارد vous mangeâtes
دەیانخوارد ils mangèrent

رابووردووی دوور plus-que-parfait

خواردبووم j'avais mangé
خواردبووت tu avais mangé
خواردبوومان il avait mangé
خواردبووما[٥٩] nous avions mangé
خواردبووتان vous aviez mangé
خواردبوویان ils avaient mangé

فەرمان impératif

بخۆ mange
بخوا qu'il mange
بخۆی mangeons
بخۆو (بخۆو) qu'ils mangent

قەدەغەیی (نەکردەیی) prohibitif

مەخۆ ne mange pas
نەخوا qu'il ne mange pas
نەخۆی ne mangeons pas
نەخۆو (نەخۆو) qu'ils ne mangent pas

٦٠٦٣ – بۆ ئەوەی هەرچی زێترە پێ لەسەر فەرمانەکە دابگیرێ، چ بە پۆزەتیف و چ بە نێگەتیف، ئەوا بە پێشگری (دە) دەردەبرێ، نموونەکان:

---

[٥٩] بێگومان راستەکەی (خواردبوومان) ە، بەڵام ئێمە دەستکاریمان نەکرد. وەرگێڕ.

دەبخۆ mange donc
دەمەخۆ ne mange point
ڕاد بوەستە arrête-toi
ڕاد مەوەستە n’arrête pas toi

٦٤- کاتەکانی مۆدی تەمەنناخوازی (دوعاگۆیی) optatif هەمان کاتەکانی شێوازی خەبەرییە indicatif

٦٥- بۆ دروستکردنی کرداری ئەگەری conditionnel، ووشەی (ئەگەر) دەخرێتە کاتی ڕابووردوو. نموونەکان :
- دەمخوارد ئەگەر ئەو بیهێشتبایە je mangerais s'il me le permettait

٦٦- ئەحمەد خان پێی وایە کە هیچ شێوەیەکی تایبەتی نییە بۆ کردارێک کە لە داهاتوودا ڕوو دەدات و هەموو کردارە داهاتووەکانی کوردی وەکوو کرداری ئێستەن و بە پێچەوانەشەوە.

C – شێوازەکانی گەردانکردنی کرداری هاتن[61]
٦٧- کرداری هاتن venir دەرگای ئەم ڕیزپەڕێتیە سەرەکیە دەکاتەوە کە لە فەرماندا impératif (ه) h ه ئەسپیرێ[62] یەکە aspiré دەگۆرێ بۆ (ی) *i* .

---

[60] ژمارەی ڕیزبەندی بابەتەکان لە دوای (٦٢) بە هەڵە نووسراوە (٥٣) و ئیدی بەم شێوەیە بە هەڵە تا کۆتایی ڕۆیشتووە. ئێمە لێرەدا لە چاپە کوردییەکەدا هەموویمان ڕاستکردۆتەوە، وەرگێر.
[61] کرداری هاتن لە شێوەی ئێستادا دوو شێوەی هەیە. یەکێکیان ئەوەی کە ئێمە هێناومانەتەوە، ئەوی دیکەش شێوەی (دەم ئەوە) یە je viens
[62] پیتی (ه) ی ئەسپیرێ، پیتێکە لە برێک زمانە ئەورووپییەکاندا دەکەوێتە سەرەتای ووشە و دەنووسرێ، بەڵام لە خوێندنەوەدا بە جۆرێک بە دەم هەناسکێشرانەوە دەگوترێ، کە بە هیچ

چاوگ

هاتن venir

ناوی بەرکار participe passé

هاتە / هاتی venu

présent et futur ئێستا و داهاتوو

دەهام (دەهێم) je viendria،je viens

دێی tu viendras،tu viens

دێت il viendra،il vient

دێین nous viendrons،nous venons

دێن vous viendrez ،vous venez

دێن ils viendront،ils viennent

imparfait et conditionel کرداری بەردەوام و ئەگەری

هاتم je viendrais،je venais

هاتی tu viendrais،tu venais

هات il viendrait،il venait

هاتین nous viendrions،nous venions

هاتن vous viendriez،vous veniez

ئەوان هاتن ils viendraient،ils venaient

prétérit فرمانی رابووردوو

دەهاتم je vins

دەهاتی tu vins

دەهات il vint

جۆرێك ئاوازی پیتی (ه) ناگووترێ بە نموونە وشەی : ,Haricot (فاسۆلیا) بە (ئاغیكۆ) دەخوێندرێتەوە نەك (هاریكۆ).

دەهاتین nous vînmes
دەهاتن vous vîntes
ئەوان دەهاتن ils vinrent

رابووردووی دوور plus-que-parfait
هاتبووم j'étais venu
هاتبوویت tu étais venu
هاتبوو il était venu
هاتبووین nous étions venus
هاتبوون vous étiez venus
هاتبوون ils étaient venus

فەرمان impératif
بێ viens
بێیت qu'il vienne
بێین venons
بیێن venez
ئەوان بێن qu'ils viennent

D – شێوازەکانی گەردانکردنی کرداری هێشتن s'échapper، laisser

٦٨– دۆخی ئێستای کرداری هێشتن laisser،s'échapper، lâcher **(ر) یك وەردەگرێ و (ھ) یە ئەسپیرێ یەکە** aspiré **دەگۆڕێ بۆ (یٚ). ئەحمەد خان نەیتوانی فەرمانی ئەم کردارەی وە بیر بێتەوە. پێم وایە دەبێ بهێر** *bhir* **بێت، چونکو فەرمانی فارسی هێشتن (هل) ە و کوردەکان زۆربەی کات (ل) دەگۆڕن بۆ (ر).**

چاوگ
lâcher **هێشتن**
participe passé **ناوی بەرکار**
lâché **هێشتی**

présent et futur **ئێستا و داهاتوو**
je lâcherai،je lâche **دەهێرم**
tu lâcheras،tu lâches **دەهێری**
il lâchera **دەهێرێ**
nous lâcherons،nous lâchons **دەهێرین**
vous lâcherz،vous lâchez **دەهێریت**
ils lâcheront،ils lâchent **دەهێرین**

imparfait et conditionel **کرداری بەردەوام و مەرجی**
je lâcherais،je lâchais **هێشتم**
tu lâcherais،tu lâchais **هێشتت**
il lâcherait،il lâchait **هێشتی**
nous lâcherions،nous lâchions **هێچشتمان**
vous lâcheriez،vous lâchiez **هێشتتان**
ils lâcheraient،ils lâchiaent **هێشتیان**

prétérit **فرمانی رابووردوو**
je lâchais **دەمهێشت**
tu lâchas **دەتهێشت**
il lâcha **دەی هێشت**
nous lâchâmes **دەمانهێشت**

vous lâchâtes دەتانهێشت
ils lâchèrent دەیانهێشت

plus-que-parfait **رابووردووی دوور**
j'avais lâché هێشتبووم
tu avais lâché هێشتبووت
il avait lâché هێشتبووی
nous avions lâché هێشتبوومان
vous aviez lâché هێشتبووتان
ils avaient lâché هێشتبوویان

E – شێوازەکانی گەردانکردنی کرداری (کردن) faire
٦٩– ڕەگی ڕابووردووی نادیاری aoriste کرداری کردن (ك) یە و ڕەگی شێوازی رابووردووشی prétérit (کرد)ە.
چاوگ
faire کردن
participe passé ناوی بەرکار
fait کردە

présent et futur **ئێستا و داهاتوو**

je ferai ، je faisدەکەم
tu feras،tu fai دەکەی
il fera، il fait دەکا
nous ferons،nous faisons دەکەین
vous ferez،vous faites دەکەیت
ils feront،ils font دەکەن

imparfait et conditionel **کرداری بەردەوام و مەرجی**

je ferais،je faisais **دەمکرت**

tu ferais،tu faisais **دەتکرت**

il ferait،il faisait **دەیکرت**

nous ferions،nous faisions **دەمانکرت**

vous feriez ، vous faisiez **دەتانکرد**

ils feraient،ils faisaient **دەیانکرت**

prétérit **فرمانی ڕابووردوو**

je fis **کردم**

tu fis **کردت**

il fit **کردی**

nous fîmes **کردمان**

vous fîtes **کردتان**

ils firent **کردیان**

plus-que-parfait **رابووردووی دوور**

j'ais fait **کردبووم**

tu avais fait **کردبووت**

il avait fait **کردبووی**

nous avions fait **کردبوومان**

vous aviez fait **کردبووتان**

ils avaient fait **کردبوویان**

impératif فەرمان

fais **دەکی**

qu'il fasse **بکا**

faisons **بکەین**

faites, بکەیت

qu’ils fassent بکەنت

prohibitif قەدەغەیی (نەکردەیی)

ne fais pas مەکە

qu’il ne fasse pas نەکا

ne faisons pas نەکەین

ne faites pas نەکەیت

qu’ils ne fassent pas نەکەنت

E – شێوازی گەردانکردنی کرداری دان donner

٧٠– ناوی بەرکاری participe passé کرداری (دان) donner بە شێوەیەکی ڕێزپەر دروست دەبێ.[٦٣]

چاوگ

donner دان

participe passé ناوی بەرکار

donné دا

présent et futur ئێستا و داهاتوو

je donnerai،je donne دەدەم

tu donneras،tu donnes دەدەی

il donnera،il donne دەدە

nous donnerons،nous donnons دەدەین

---

[٦٣] ژمارەی ریزبەندی بابەتەکان لێرەدا هاتۆتەوە سەر ژمارە ٥٩ بەڵام ئێمە بە گوێرەی زنجیرەکانی پێشوو راستمانکردۆتەوە. وەرگێڕ.

دەتەیت vous donnerez،vous donnez
دەتەنت ils donneront،ils donnent

کرداری بەردەوام و مەرجی imparfait et conditionel

دامدا je donnerais،je donnais
داتدا tu donnerais،tu donnais
دەیدا il donnerait،il donnait
دەماندا nous donnerions،nous donnions
دەتاندا vous donneriez،vous donniez
دەیاندا ils donneraient،ils donnaient

فرمانی ڕابووردوو prétérit

دام je donnai
دات tu donnas
دای il donna
دامان nous donnâmes
داتان vous donnâtes
دایان ils donnèrent

ڕابووردووی دوور plus-que-parfait

دابووم j’avais donné
دابووت tu avais donné
دابووی il avait donné
دابوومان nous avions donné
دابووتان vous aviez donné
دابوویان ils avaient donné

impératif فەرمان

بدە donne

بدا qu'il donne

بدەین donnons

بدەیت donnez

بدەنت qu'ils donnent

E – **شێوازی گەردانکردنی کرداری ویستن** désirer

٧١– کرداری ویستن désirer، demander ، **ڕەگی ڕابووردووی نادیاری** aoriste (**وێ**)**یە و ڕەگی شێوازی ڕابووردووش** prétérit (**ویست**) **ە.**

فەرمان بۆ کەسی دووەمی تاك (بتەوێ) یە و بۆ (بوێ).

چاوگ

ویستن désirer

ناوی بەرکار participe passé

ویستی désiré

présent ئێستا

دەمەوێ je désire

دەتەوێ tu désires

دەیەوێ il désire

دەمانەوێ nous désirons

دەتانەوێ vous désirez

دەیانەوێ ils désirent

imparfait et conditionel کرداری بەردەوام و مەرجی

دەمەویست je désirerais، je désirais

دەتەویست tu désirerais، tu désirais

دەیویست il désirerait،il désirait
دەمانویست nous désirerions،nous désirions
دەتانویست vous désireriez،vous désiriez
دەیانویست ils désireraient،ils désiraient

فرمانی ڕابووردوو prétérit

ویستم je désirai
ویستت tu désiras
ویستی il désira
ویستمان nous désirâmes
ویستتان vous désirâtes
ویستیان ils désirèrent

ڕابووردووی دوور plus-que-parfait

ویستبووم j'avais désiré
ویستبووت tu avais désiré
ویستبووی il avait désiré
ویستبوومان nous avions désiré
ویستبووتان vous aviez désiré
ویستبوویان ils avaient désiré

فەرمان impératif

بتەوێ désire
بیەوێ qu'il désire
بمانەوێ désirons
بتانەوێ désirez
بیانەوێ qu'ils désirent

قەدەغەیی (نەکردەیی) prohibitif

نەتەوێ ne désire pas

نەیەوێ qu’il ne désire pas

نەمانەوێ ne désirons pas

نەتانەوێ ne désirez pas

نەیانەوێ qu’ils ne désirent pas

ئەحمەد خان نەیتوانی ئەوە لێکبداتەوە بۆچی ئەم کردارە لە کەسی دووەمی تاکی قەدەغەییدا نەفیەکەی (مە) *mé* وەرناگرێ، بەڵکو(نە) *ne* وەردەگرێ.

E – شێوازی گەردانکردنی کرداری گوتن parler

٧٢– هەردوو رەگی ئەم شێوازی گەردانیکردنە بێگومان دەگەڕێتەوە بۆ دوو کرداری (گووتن) کە هاوواتای کرداری فارسی (گفتن) و (دەر) کە (دێیەرم) تورکەکانی رۆژهەلات و (dire) ی فرانسیمان وە بیر دەهێنێتەوە.

چاوگ

گووتن parler

ناوی بەرکار participe passé

گووتی parlé

ئێستا و داهاتوو présent et futur

دەرێم etc، ou je dis ; je parlerai،je parle

دەرێی ou tu dis،tu parles

دەرێ ou il dit،il parle

دەرێین ou nous disons ،nous parlons

دەرێیت ou vous dites،vous parlez

دەرێن ou ils disent، ils parlent

کرداری بەردەوام و مەرجی imparfait et conditionel

دەمگوت je parlerais،je parlais

دەتگوت tu parlerais،tu parlais

دەیگوت il parlerait،il parlat

دەمانگوت nous parlerions،nous parlions

دەتانگوت vous parleriez،vous aprliez

دەیانگوت ils parleraient،ils parlaient

فرمانی رابووردوو prétérit

گوتم je parlais

کوتت tu parlas

گوتی il parla

گوتمان nous parlâmes

گوتتان vous parlâtes

گوتیان ils parlèrent

رابووردووی دوور plus-que-parfait

گوتبووم j’avais parlé

گوتبووت tu avais parlé

گوتبووی il avait parlé

گوتبوومان nous avions parlé

گوتبووتان vous aviez parlé

گوتبوویان ils avaient parlé

فەرمان impératif

بریۤ parle

برێی qu’il parle

برێین prlons

بڕێت parlez

بڕێنت qu’il parlent

قەدەغەیی (نەکردەیی) prohibitif

مەڕێ ne parle pas

نەڕێی qu’il ne parle pas

نەڕێین ne parlons pas

نەڕێیت ne parlez pas

نەڕێنت qu’ils ne parlent pas

بەوەی ئەم هەشت نموونەی گەردانکردنە وەك چۆن ئەحمەد خان نووسیویە دەخەینە بەردەم ڕۆژهەڵاتناسەکان، ئێمە لاف ئەوە لێ نادەین کە شێوازی گەردانکردنی کرداری کوردیمان تەواو کردبێ کە وا دەردەکەوێ دەوڵەمەند و هەمەچەشنەیە. بە پێچەوانەوە، من وای بۆ دەچم، دەستەوجێ هەر کە توانیمان ژمارەیەکی تەواوی تێکستی ڕەسەنمان دەست بکەوێ هێشتا زۆر هەڵە و پەڵەی تێداماوە بۆ ڕاستکردنەوە. بەڵگەی ئەمە ئەوەیە کە لەو نموونانەی لە زاری شارییەکان کۆمان کردۆتەوە، برێکجار شێوەی گەردانکردنی ئاوەها دەبینین کە دەکرێ هێشتا شێوازەکانی گەردانکردنی کردارەکانی خۆمانی پێ تەواو بکەین. بەم جۆرە بە نموونە :

– فکر لە کێ دەکەیەوە؟. A qui penses-tu ? (littér. la pensé de qui fais-tu ?)

– ئاگر بکەوە fais du feu،allume

– ئاگرم کردەوە j’allumais

– ئاگرت کردەوە tu alluamis

– ئاگری کردەوە il allumait

– ئاگرمان کردەوە nous allumions

– ئاگرتان کردەوە vous allumiez

– ئاگریان کردەوە ils allumaient

یا وەکوو :

– دەمخوارد بوو ئەگەر تۆ نەهاتیای j’aurais mangé، si tu ، n'étais pas venu

– دەمگرت ئەگەر تۆ لەمێ بوویایێ. J’aurais pris،si tu étais ici

– ئەگەر ئەو لەمێ نەبویایە ئەز دەنووستم. S’il n'était pas ici، je dormirais

– ئەگەر سوار بویایە لێم دەدا. (S’il était monté (à cheval، j’aurais frappé،etc.etc.

جا، ئێمە بە هیچ شێوەیەك (دەكەیەوە) ، (كردەوە) ، (بكەوە) لە ناو شێوازەكانی گەردانكردنی كرداری (كردن) نابیینین كە بێگومان نە (هاتبای) لە شێوازەكانی گەردانكردنی كرداری (هاتن)، (نە بوویتایە) ، (نەبوویایە) ، (دەبوایە) سەر بە شێوازەكانی گەردانیكردنی كرداری (بوون) نین.

٧٣– گەردانكردنی كردارە لێكدراوەكان هەروەكو زمانی فارسی وایە، واتە پێشگرە كرداربیەكان و برێكجاریش بەركار le régime دەبێ بكەوێتە ناوەراستی كردار و بەشی ئاخاوتنی گەردانكراو déclinable یا گەردانەكراو indéclinable كە دەچێتە ناو پێكهاتەی ئەم كردارەوە. نموونەی كرداری لێدان frapper وەردەگرین:

لە سەگەكانی دا il bat les chiens

لە تۆی دا il t'a frappé

لێی مەدە ne frappe point

نموونەی كرداری گەشكردن scintiller،.briller (littér. faure l'éclat)

– خەرووز گەش بكەرەوە la braise scintille

نموونەی كرداری ڕاچێشتان (ڕاكێشان) s’étendre، s’allonger

= ڕادەكشێم .je m’étendre.

٧٤- مۆدی تەمەنناخوازی وەك لە فارسیدا لە ڕێگەی گەردانکردنی(کاشکێ) یەوە دەبێت. نموونەکان:

کاشکی دەهاتییە ئەمێ ! plaise à dieu qu'ils viennent tous !

کاشکی نەتدەنووسین ! ah ! que n'eussent-ils pas écrit !

٧٥- (il faut) لە کوردیدا بە واتەی (دەبێ) دێت.، (il ne faut pas = نابێ) .، (il convient = دەشێ).، (il ne convient pas =ناشێ).

VIII- ئاوەڵکردار Adverbes

٧٦- ئاوەڵکرداری کاتەکانی کوردی بە نزیکەیی هەموویان بنچینەیان فارسی یا عەرەبییە:

ئەمرۆ aujourd'hi

سبحەی یا سبحەینێ demain

دوو سبحەینێ après-demain

سێ سبحەینێ dans trois jours d'ici

شەو و ڕۆژێك (une nuit et un jour)، l'espace de vingt-quatre heures

بەری بەیان[٦٤] à l'aube du jour

ئەمسار cette année

پار l'année dernière

پێرار l'avant-dernière année

هەموو ڕۆژێك tous les jours

زوی یا زوو vite

چاوقووچاندنێ dans un clin d'oeil (لە کرداری قووچاندن fermer) ەوە.

---

[٦٤] هاو واتای لە گەر گزنگە، لە لە گەر و لزنگ، première lueures du jour; لە گەر گزنگ دەچمێ (دەچمێ). Je partirai à l'aube du jour.

ئەمشەو cettee nuit
دویێ یا وەکوو دوێن hier
ئەدویێ avant-hier
جومعە semaine
ئەم جومعە cette semaine
نیمەڕۆ à midi
ئێوارە à la tombé de la nuit
نیوەشەو à minuit ،à la brume
درەنگ tard
هێواش lentement
ئەمێستە à présent
لە پاشان après
پاش یا پێش avant
لە پێشدا avant de ….
دایم یا هەمیشە toujours
دیسان encore.، دیسان هات il est venu derechef
وەقتیش quelquefois
زووتر چاتر، یا تا زووتر چاتر plus c'est vite et mieux c'est .، کەی quand ?
تاکەی jusqu’à quand ?

٧٦– ئاوەڵکردارەکانی شوێنیش بریتین لە:

نزیك près
زۆر ڕێگە یا زۆر ڕا (ڕێ). loin (littér. beaucoup de chemin est).
پێش دەم près، tout près (littér. avant la bouch)
پشت سەر derrière (littér. à la nuque).
پاش یا پێش derrière

له پاشۆ par derrière

ئەمێ یا لەمێ ici

ئەوێ là

هەر لەمێ ici-même ، de ce côté-ci ; هاوواتای (ئەملا)یە.

هەر ئەوێ là، de ce côté-là هاوواتای (ئەولا) یە.

لەئەمێ en deça

له ئەوێ au delà، et dans cet endroit

ئەوێ لا là-bas

هەموو جێگە partout

رستە ناس و Phraséologie

I

ترەنسکریپسیۆن و مانا ئەدەبیەکەی

١– کەیفت ، ton état .، خۆش bon.، ە .est

٢– خودا Dieu.، خۆشت bon à toi.، بکا (لە کرداری (کردن) ەوە qu'il fasse .، نەختێك un peu.، سەرم ma tête .، دەچیٚ elle devient، elle fait لە کرداری (چوون) ەوە، devenir، marcher ، s'en aller (شدن بە فارسی) .، هەرامەتمە، littér. le rhume à moi est . کوردەکان وەکو پەند ئاسا دەڵێن بە هەرامەتم رام بوارد، j'en suis quitte pour un enrouement، c'est-à-dire ، je me suis tiré de cette faire plus facilement que je n'ai espéré کوردەکان هەروەها دەڵێن : بە هەرامەت رای بوارد il en quitte pour une bagatelle، littér. moyennant le rhume، il fit son chemin.

٤– کۆی یا ئەکۆیە (بکجا ی فارسی) où، en quel endroit? .، دەچم je vais (لە کرداری هاتنەوە) .،ماڵەوە dans ma propriété، c'est-à-dire ، chez moi .، دەخۆم afin que je mange، لە کرداری (خواردن) ەوە .، بەعەقڵ raison la à، c'est-à-dire probablement .، سەرمام le froid à moi.، بووم (لە کرداری بوونەوە، il est à moi

٤– دێی tu viens(أی لە فارسیدا) لە کرداری هاتن venir ەوە.

٥– لە (پریپۆزیشن) de .، هاتم j'arrive، هاوواتای دێمەوە .، کوتار marchandise .، هێناوە elle apporta.، هاتە est venu.، فرەنە ، فرەنگی européen. و پڕن ils sont pleins.، چشتی (چیز ، بە فارسی) une chose.، چاك beau .، جوان neuf ; frais، jeune .

٦– هیچت کڕی as-tu acheté quelque chose ? (لە خریدن – ی فارسییەوە).

٧– چ لەون c'est-à-dire de quelle manière ? quelle couleur، comment ? پارە (بە تورکی پەرە *para*) .، –ەم نییە il n'est pas à moi.

٨– ەم پیٚ نەبوو، je n'ai rien sur moi.، هیچ aucune chose، rie .، خۆرایی gratuitement، pour rien .

٩– دراوت ton argent یا وەکوو زەرت ton or.، دەویٚ ? désires-tu لە کرداری ئەویستن désirer. و بت بە تۆ à toi.، دەم que je donne لە کردار ی (دان) donner.، بە قەرز à titre de prêt.، منە جێناوی هەیی prono.pss. هی منە .، هی تۆیە مـضاف الیە رەهای (تۆ) یە، de toi، le tien.، یە est، appartient.

١٠–١٢– بیه viens (بیا ی فارسی) .، بچین partons، allons-nous-au لە کرداری
(چوون) ەوە هاوواتای بڕۆین (لە رویشتن marcher) ەوە.، لە پەیدا à la recherche.
apprès .، بکرین afin que nous achetions.، لەویَ ئاوەڵکاری là، où .، پڵاو du riz
cuit à l’eau.، بخۆی afin que tu manges (لە خواردنەوە) .، لە گەر avec.، بەرخ
agneau.، بادینجان aubergine.، بیدمیشك
eau de fleur de saule، boisson favorite des Persanes .، بخۆینەوە tu boiras لە
(خواردن) ەوە ، لە گەڵ سوینی ن (لە فارسی اب خوردن).

II

ترەنسکریپسیۆن و مانا ئەدەبیەکەی

١– بوومایە que j'eusse été لە کرداری (بوون).

٢– دەزانی sais-tu ? ،. چیم دەکرد ce que je ferais ،. مزگەوت mosquée ،. یەکم دەکرت une (mosquée) je ferais ،. لە نزیك Près de ex proniquo.

٣– حەوش cour ،. گەورە grand. spacieux ،. ببوایە لە کرداری (بوون) ،. حەوز étang. Pièce d'eau ،. فوارە jet d'eau (بە عەرەبی فوارە) . و لە ناوەراستا (دەربڕینێکی کوردیە)، بە شێوەی ئەدەبی. واتە لە ناوەوە tout droit .

٤– پێهەڵدەستام، je me lèverais لە کرداری *پێ هەستان* se lever en sursaut، ریزپەریەکەی لە بەدوایەکداهاتنی پتە بزوێنی (ا) و پیتی بێدەنگی (ل) ە، لە ئێستا دا دەبێتە هەڵدەستم، لە شێوەی رابووردوودا (هەڵسابووم).، لە شێوەی فەرمان دا impératif (هەڵسە)، لە نەکردەیی proibitif (هەڵمەستە).، زگ ventre.، ناشتا qui n'a pris aucune nourriture à jeun .، لە پێش avant (بە فارسی از پیش) ،. نوێژ prière (بە فارسی نماز[65]) ،. دەچمە و هاوواتای دەچم، لە کرداری (چوون) یا (شوون) aller .

٥– چاوت پێ دەکەوێ، لە کرداری لێکدراوی چاوت پێ کەوتن Laisser ses yeux tomber sur quelque objet voir. ،. ناتر barbuer ئەو کەسەی کاری تراشین و شێلانی گەرماوچییەکانە.، بە پیرمەوە venir à la rencontre de quelqu'un (لە فارسی بپیش امدن).، کەوش (بە عەرەبی کفش) pantoufle، هەڵدەگرێ لە کرداری لێکدراوی هەڵگرتن، enlever، prendre. Emporter quelque chose pour en avoir soin.

٦– ژێر ئاواوە دەدەم littér، je donne dessous lui، c'est-à-dire j'y entre (ژێر، بە فارسی زیر، dessous) ،. جل vêteement ،. دادەکەنم j'ote لە کرداری داکەندن dépouiller، ôter، écorcher ،. روت nu ،. دەکەمەوە je me fais، شێوەی ئێستەی کرداری (کردن).

٧– پەشتەمار servitte، tablier de bain ،. دەگرمەوە je prends شێوەی ئێستەی کرداری (گرتن) ،. حەوزخانە هاو واتای خەزانە ، ناوی ئەو بەشەی گەرماوە کە کە هەموو پێویستیەکانی موو هەڵگرتنی لێدەکرێ و گەرماوێکە پرە لە ئاوی گەرم ،. رادەکشێم، لە کرداری (راکشان) s'étendre، se coucher de toute sa longueur.

٨– ئاوی شلە eau tiède، دەمشێلێ pétrir، macérer، maasser ،. جومشکەم jointure de deux os، littér، la place du mouvement ،. دەتەقێنێ لە کرداری (تەقین) faire résonner quelque chose، produire du bruit ،. ئەژنۆم mes henoux ،. ئەستۆم

[65] خۆدزکۆ نووسیویە نیاز کە بێگومان ئەمە هەڵەی چاپە. وەرگێڕ.

mon cou.، شانه dos، épine dorsale.، ئانیش، coude.، کیس bourse، پەڕۆیەکی
خورییە لە گەرماوی رۆژهەڵاتدا پێستی پێ دەسوون.، شار، (بە فارسی شال)، کوردەکان
هەمیشە پیتی (ل) وەکوو (ر) گۆ دەکەن.، چرک toute sorte de souillure، épiderme
morte qui se laisse facilement enlever.

٩– داروو drogue، بۆ سابوونی موولابەر، کە فارسەکان پێی دەڵێن نورە.، پێ pied .،
دەگرێ il prend، il peint، pour il enduit .، تەمیز propre، pur ، هاوواتای ووشەی
(پاك) ە .، دەتاشێ il rase لە کرداری تاشین (بە فارسی تراشیدن) .، ردێن barbre.، دەکا
il fait .

١٠– قەدەرێك un peu.، سارد frais، froid .، پێدا دەکا il met dessus لە کرداری
پێداکردن mettre dessus، enfoncer .، دەرێ je vais، je sors لە کرداری (هاتن) ەوە .،
بووەوە لە کرداری بوون .، دەرەوە بە پێچەوانەی مارەوە dedans. هەڵبەت ئەم ووشەی
دواییە تەنها لە کاتی قسەکردن لە بارەی بەشی ناوەوەی ماڵەوە بەکاردەهێنرێ، کە ژنانی تێدا
دەژین، بەشی دەرەوە کە پێشوازیی پیاوانی لێ دەکرێ پێی دەڵێن ژوورەوە l'éxtérieur،
دەرەوە وەك لای فارسەکان (بیرونی) و (ئەندەروونی) . چێشت le déjeuner (بە فارسی
چاشت) .، تشتێك une chose، quelque chose .، هورده petit، menu .، لە پاشان après
cela.، دیوانخانە salle d'audience.، شکات plainte، grief (بە عەرەبی شکایت) .،
پرسین demander، écouter les griefs .

١١– شکاتکەر celui qui se plaint.، خۆیان، (کۆی .plur (خۆ) یە soi-même.، دەکەن
ils font.، فەرز دەکەم je fais la supposition.، برای حالەتی مەفعولیەی acusati ی
ووشەی (برا) یە.، کوشتووە il a tué.، ئەمر دەکا il fait
l'ordre، il ordone .، پێك دێ il est possible، on peut .، بکرێ لە کرداری (کردن) ەوە
faire. وا دەردەکەوێ کە ئەم کردارە لە کوردیدا دوو فەرمانی هەبێ : بکە و بکرێ .، قاتیل
فەقیرە le meurtrier est pauvre .، ئەوەتا voci لە ئەوە ceciو ئا il est لە گەڵ پیتی (
ت) یەکی خۆشئاوازی ئەوەی هاوواتای (ئەوەی) یە ceci est

١٢– قاتل meurtrier. لەم سەربوردەیەدا، ووشەگەلێکی زۆری عەرەبی تێدایە، چونکە باسی
پرۆسێسێك دەکات بە گوێرەی یاسای عەرەبی قورئان. بدا il donnera لە (دان) ەوە.، هەموو
سارێك، بۆ هەموو سارێك tous les ans.، سەت (بە فارسی صد) cent.، تا jusqu'à ce
que.، خوێکە prix du sang، some convenue pour le rachat de la vie d'un
meurtrier.، تەواو entièrement (بە عەرەبی تمام).، منیش et moi aussi، quant à
moi.، دەستهەڵگرتن لە retirer la main de، renoncer à quelque c'est-à-dir
chose.، هەقی خۆم حاڵەتی مەفعولیە . mon droit، les honoraires

١٣- جوێك un juif(بە ئینگلیزی jew) .، كڕیوە il acheta لە كرداری (كڕین) ەوە achter .، گرانیەكە cherté، disette، famine .، دا il donna .، چوار quatre .، پێنسەت (بە فارسی پنج صد) .، دێنیّ il rapportait ، c'est-à-dire il vaut ، لە كرداری (هێنان) ەوە apporter. ئێمە پێشتر ئەو كردارانە دەناسین كە (ه) یە ئەسپیرێیەكە aspiré دەگۆڕێ بە é (یّ) لە شێوازەكانی گەردانكرندا. ئەم یّ، ceci، cet achat .، زۆر beaucoup.، یّ est.، دەستنێمەوە je reprends لە كرداری (ئەستاندن) ەوە saisir(بە فارسی ستاندن) .، دەدەم je donne.، جێناوی (ەمەوە) دەگەڕێتەوە بۆ باخچەكە.، ئینتها ناوێكی substantif عەرەبییە بە شێوەی ئاوەڵكردار بە كار هێنراوە enfin.، زۆر beaucoup، trop .، قالە قال discussion tapage. لێرەدا كردارێك هەیە كە بە مانای بڕواتەوە دێت، بە شێوەیەكی ئەدەبی واتە j'aurais fait rebrousser chemin.، لە كرداری بێلایەنی ڕۆین aller، كردارێكی تێپەر ڕویشتن faire revenir، ramener، faire rendre دروست دبیّ.

١٤- ئەمانە pour nous dat.plur. .، دەگوییێم je dirai.، زین دەكەن faites seller.، ڕاو subst.chasse ، ناوی ڕاوكردنە.، بەراز ، نێرە بەرازی كێوی، مێیەكەی پێدەڵێن مالۆس و بەچكەكەیان كودا بەرازە.، هەمان aussitôt que.، ئێمە nous.، دەچینە nous arrivâmes، nous atteignîmes.، چەم un courant d'eau et son lit.، ئێكانەك ئەو بەرازەی بە تەنیا دەژی، كە لە گەڵ مێگەڵەكەی ناڕوات (ئۆدینیك).

١٥- لایەكەوە les côtés، de part et d'autre .، دوای كەوتن traquer، suivre derrière quelqu'un. بە نموونە دەگووترێ بە دوای هات il marchait après lui. دەرێن ils disaient (بە فارسی نامەرد) نامەرت coquin، vaurien .، نەكەی qu'il ne fasse point.، نەهاوێژن ne tirez pas لە كرداری (هاوێتن) tirer du fusil، de l'arc، etc ەوە .، قەبالق foule، cohue .، زۆرە il y a beaucoup .

١٦- شیر (بە فارسی شمشیر) sabre، épée .، پرتاوكردن exciter، encourager ، littér. faire plein d'ardeur.، ئاوزنگ étrier.، كەوت، لێدان frapper لە كرداری (كەوتن) ەوە. دەزانین كە ڕۆژهەڵاتیەكان سوود لە زین وەردەگرن بۆ نوقرچە ژەنین لە ئەسپەكانیان، وەك چۆن ئێمە سوود لە مەهماز éperon وەردەگرین.، بەری دوایی après lui، à ses trousses .، دانیّ mettez-vous، poursuivez-le c'est-à-dire لە كرداری (دانان) ەوە (بە فارسی نهادن) placer، mettre .

١٧- ڕاوگەر chasseur لە ڕاو la chasse ەوە.، پەڕیوە (بە فارسی پرا كندە) dispérsé، épars كە لەوێوە كرداری براوبوون se disperser، s'éparpiller هاتوە.، هەموو (بە فارسی همە) .، لایەكی côté.، دەگلیّ ils tombent لە كرداری (گلان) choir، tomber de haut ەوە.، فۆتە turban، coiffure des kurdes .، پەڕیە ils se dénouent، ils se détachent .

١٨– كوڕی گەورەم mon fils grand (aîné).، سوار بووە étant monté.، نەجدی باشترین رەگەزی ئەسپی عەرەبییە.، دوای par derrière و دوای کەوتن tomber par derrière، serre de près، c’est-à-dire suivre quelqu’un toiut près.، مان demeure، séjour، مان هەڵگرتن demeure prendre، s’établir.، بە زاراوەی ڕاوکردنی ئاژەڵانی دڕندە بە سەگان vénerie ئەم ووشەیە ئەو ساتانە دەگەیەنێ کە گیاندارێکی ڕەدوونراو ڕادەوەستێ بۆ ئەوەی دژ بە سەگەکان یا دژ بە راوچی بەرگری لە خۆی بکات.

١٩– دەچێ il vas.، سەری ئێکانێك à la tête du sangulier، c’est-à-dire de front.، تاو دەدا لە کرداری تاودان (بە فارسی تاب دادن) donner de l’ardeur، c’est-à-dire se ruer sur quelqu’un، s’élancer avec violence. لە قسە کردن لە بارەی باڵدەیەکی گۆشتخۆر کە خۆی فرێدەداتە سەر نێچیرەکەی، کوردەکان دەڵێن لنگدان donner un élan.، لێی de lui (بە فارسی از او).، لێی تاپچینە il lui échappa، il s’en est sauvé لە کرداری تاپچین se replier.، چاو پێکەوتن (la vue) l’endroit où les yeux tombent.، موهلیکە danger، péril (بە عەرەبی مهلکە).، رمێکی حاڵەتی مەفعولی (رمێك) une lance، un javelot.، پێدادا لە کرداری پێدان jetter de haut en bas.، بە تەرحێك هەرسێ ووشەکە لە فارسی و لە عەرەبییەوە دارێژراون.، ئێکانێکی datif، au sanglier.، رای گرتن (بە فارسی راو گرفتن) copuer le chemin à quelqu’un، intercepter le passage.، رای گرت il le priva du mouvement، il l'abattit، il le fit s'affaisser

٢٠– لەولا de ce côté.، لا بۆ ئەو لا.، چووبوو étant allé. دەربڕینی لەولا چووبووە دەرەوە لەو دەربرینە کوردیانەیە واتە دەرچوون لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر، وەك چۆن شمشێرێك یان گوللەیەك دەردەچێ. دەرەوە en dehors.، لەم کورتکراوەی لەم هەموو یە.، لا یا لاوە دەربرینێکی ئاوەڵکارییە وەك لە فارسیدا de tous d’une part et d’autre، این سو ان سو.، گرد autour، à l'entour و بوونەوە étaient arrivés.، دەیان پاچی کەسیی سێیەمی کۆی کرداری پاچین mettre en pièce، brise، hacher à coup redoublés. و کوت miette، débris.، کرد un morceau، plus grand que قووت une tranche.

٢١– کەیف plaisir، jouissance.، خۆشیان agréable adj.، suave.، حارم (حاڵم) mon état moral.، حارم نەبوو je n’en pouvais plus، c’est-à-dire je me sentais débordé par trop de plaisir.، دەستم کردە ayant fait mon bras، c’est-à-dire ayant entouré avec mon bras.، ئەستۆی accus.cou.، نێوچەوانەوە subs. baiser.، پێم گووت je lui ai dit.، پێی (بە فارسی (بوی) بە وی) à lui.، بە راستی en

en effet،vérité ،. کوڕی من mon fils،mon garçon ،. دەستت ta main ،. نەیەشێ qu'elle ne souffre pas ،. فارسەکان هەمان دەربرینیان هەیە (دستت درد نکند) que ta main ne fasse mal[66]

٢٢- یەملك le manger وشەیەکی عوسمانلییە ،. قەراغ bord،rivage ،. چەمێك un petite rivière،cours d'eau ،. دابەزین littér. nous descenddons de la selle de nos chevaux ،. هەوا زۆر خۆش بوو l'air force beau était ،. کیلەرچی وشەیەکی عوسمانلیە کیلێرجی، ئەو ئەفسەرەی کە ئەرکی پاراستنی ئازووقەی خواردنی پێ سپێردراوە ،. سوفرە (بە فارسی سفرە) nappe ،. داخست il dépoloya لە کرداری (داخستن) ەوە et aussi fermer، étendre،qui signifi déployer . بەمشێوە بە نموونە دەگووترێ دایخەن faites-le coucher pour appliquer la bastonnade. ئەم کردارە لە کاتی ئێستادا لە شێوازی خەبەریدا à l'indicatif دوو شێوەی هەیە : دەخەم و هەروەها دا یدەخەم. وا دەردەکەوێ لە کردارە کوردیانەی کە بە پیتی (د) دەستپێدەکەن، دەتوانرێ ئەم پیتە بێدەنگە conssone ڕەشبکرێتەوە دوای پێشگری préfixe دە، هەروەك ئێستە لە دەیان پاچی بینیمان کە ... دەبێ بنووسرێ s'écrire دەیان دەپاچین. پلاو riz assoaisonné avec du beurre، des viandes، etc. بریانی l'agneau rôti et farci ،. etc، بۆ باسێکی بە داوێن لە بارەی .. خواردنەکانی پاشا خوێنەر دەگەڕێنینەوە سەر ئەو قۆکابیولێرانەی کە لە کۆتایی ئەم باسەدا دەبینرێن. نانێك un pain ،littér. se dit généralement de toute sorte de repas ،. چاك délicieux، charmant،beau ،. مان خوارد nous mangeons ،. حاسری (وە الحاصل) bref،finalement .

---

[66] بروانە کتێبی *Grammaire persane* ەکەی من، لا. ١٥٣.

هۆنراوە

کوردەکان حەز بە گۆرانی چڕین دەکەن و بە سەرپێی سووک و ئاسان شیعر دەهۆننەوە. بەداخەوە کوردەکان بە دوای ئەوە ناگەڕێن پارچە گۆرانییەکانیان بنووسنەوە. جگە لە دابلی یەناوبانگ، کە پێشتر باسمان لێکرد، هۆنەرێکی بەهرەوەری دیکەشیان هەیە، بابەتاهیر، کە لە هەمەدان لە دیک بووە و پێم وا بێ لە کۆتایی سەدەی حەڤدەهەمدا[٦٧] ژیابێ. بابە تاهیر هەڵبژاردەیەکی لە سەرلەبەری بەرهەمەکانی لە دوای خۆی بەجێ هێشتووە، کە بریتین لە حەفتا و دوو چوارین و غەزەلێك. ئەو گلەیی و سەرزەنشتەی لە دابل مان کرد بەوەی بە هیچ شێوەیەك ووشە کوردیەکانی بەکارنەهێناوە، دەشێ لە بابەتاهیریشی بکەین، کە پێکهاتەی ووشەکانی زێتر فارسین لەوەی کوردی بن. ئێمە لێرە دوو نموونە بەدەستەوە دەدەین.

I

بەنفشەی جوبیاران هەفتە بە
هەلالە کۆهساران هەفتە بە
منادی کوردەکان شیلێران بە
وەفای گل عذاران هەفتە بە[٦٨]

[٦٧] وادیارە ئەمە هەڵەی چاپ بێت, دەنا بابا تایەر لە نیوەی دووەمی سەدەی دەیەمدا ژیاوە (٩٣٧=١٠١٠). وەرگێڕ.

[٦٨] شایانی گوتنە هەمان چوارین لە وتارێکیClement HUART بە زمانی فرانسی ساڵی ١٨٨٥ چوارینەکانی بابا تاهیری تەرجەمە کردووە بۆ فرانسی بە تێکستە ئۆریژینالەکەشەوە، ئەم چوارینە لەوێدا بەم شێوەیە هاتووە:
الالە کوهسارون هفتە بی
بنوشە جو کنارون هفتە بی
منادی می کرم شهرو بشهرو
وفای گلعذارون هفتە بی

ئەم نموونەیە تەنها چوار ووشەی کوردی تێدابە : بە یا بوو il est.، هەلالە بە فارسی لالە coquelicot.، شلێران کۆی شلێرە torrent de montagnes.

II

سەری سوچی سەری خوناوە رێژی
بچم و واچیم از این عالم بەدەر چم
نووسیم نامە بە یاری جانی
ئەگەر دووری وەشێ تا دوورتر چم

Vois-tu cette branche, dont un bout brûle et dont l’autre bout vers de la sève ? C’est l’image de mon cœur, qui brûle et qui saigne à la fois. Je partirai, pauvre et oublié, je m’en irai de ce monde, et, de l’autre monde, j’écrirai une lettre à l’idole de mon âme, pour lui dire : « Si mon absence peut te faire du plaisir, j’irai encore plus loin.

سوچی (بە فارسی میسوزد) il brûle.، خوناوە (خونابە بە فارسی) sang.، رێژی qui coule comme de l'eau.، il verse، il coule (میریزید بە فارسی).، بچم هاوواتای (وەشیم) ە j’irai، لە کرداری شدن.، بەدەر à la porte، بە فارسی دربدرشدن، C’est-à-dire en vrai mendiant rôder d'une porte à l'autre’، وەشێ il ets agréable، il est beau (وەش).

ئێمە هەرگیز هۆنراوەکانی دابل مان نەبینوە، بەڵام ئەگەر هۆنراوەکانی لە بابەتاهیری هاونیشتمانی شایاتر نییە بۆ لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی، بابچین

بنۆڕە: Clément Huart, *Les quatraine de bâbâ Tâhir 'Uryân*, In *Journal Asiatique*, huitième série, tome VI, ١٨٨٥, p. ٥٣٥.

زێتر لە کوردستان، لە لای شوان و جووتیارە نەخوێندەوارەکانی ناو وەڵات بۆی بگەڕێین.

ئا خۆدزکۆ

(کۆتاییەکەی لە ژمارەیەکی داهاتوودایە)

پاشهوٚ

بیبلیۆگرافیای
سەرچاوە ڕۆژئاوییەکان
لە بارەی زمانی کوردییەوە

بەرایی:

خوێندەواری هێژا، ئەم بیبلیۆگرافیایەی بەردەستتان تایبەتە بەو کتێب و وتارانەی بە زمانە ئەوروپییەکان لەبارەی زمانی کوردییەوە نوسراون و تەنها تەرخانی ئەو سەرچاوانە کراوەی کە لە زمانی کوردی دەکۆڵنەوە. ئەم بیبلیۆگرافییە بە ئەنقەست لەسەر شێوەی ساڵدا نووسراوە تا بزانرێ ناسینی زمانی کوردی بە چ قۆناغێکدا تێپەڕیووە. ئەمڕۆ ئێمە لە هەموو کاتێک زیاتر پێویستمان بە ناوەندێکی کوردناسیی هەیە کە هەموو ئەو سەرچاوانە کۆیکاتەوە و لێکۆڵینەوە و توێژینەوەیان لەسەر بکات و بە شەرح و لێکدانەوەش تەرجەمەی کوردیان بکات. ئەگەر ئەم بیبلیۆگرافییە تەواوی ئەو نوسینانە نەبێت لە بارەی زمانی کوردییەوە کە بە زمانەکانی (فرانسی، ئەلمانی، ئینگلیزی و ئیتالیایی) نووسراون ئەوا بە دڵنیاییەوە بەشی زۆرترینیانە و ئەگەر تاک و تەراش شتێکم بەسەردا تێپەریبووبێ ئەوا داوای لێبووردن دەکەم و گەلێك هیوادارم ئەمکارە خزمەتێك بەو کەسانە بکات کە لەم بوارەدا کار دەکەن و خەریکی تۆژینەوەن لە زمانی کوردی..

١٧٨٧

١-**Garzoni, Maurizio**, *Grammatica e vocabulario della lingua kurda.*. Roma, Stamperia della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, (٢٨٨p).

١٨١٤

٢-Klaproth, J, *Kurdisches Worterverzeichnis mit dem Persischen und anderen verwandten Sprachen verglichen*- In Fundgruben des Orient, Vienne, Bd. ٤ p. ٣١٢-٣٢١.

١٨٥٧

٣-Chodzko, A, *Etudes philologiques sur la langue kurde (dialecte de Soléimanié).* Journal Asiatique, V. ٩, Paris, p.٢٩٧-٣٥٦.

٤-Peter Lerch, *Forschungen über die Kurden und iranischen Nordchaldäer*, St- Petersburg, ٣ Bde, ١٠٤p+ ٢٢٥p+ ١٢٤p.

١٨٦٤

٥-Frederich Müller,*Beiträge zur Kenntniss des neupersischen Dialekte,* Teil. II. *Kurmângi-Dialekt des Kurdensprache,* In Sitzungsberichte des Philosophisch-historischen Classe, Jagrgang ١٨٦٤, Heft ١ Bis III, Wien, ٤٦, p. ٤٥٠-٤٨٠.

١٨٦٥

٦-Frederich Müller,*Beiträge zur Kenntniss des neupersischen Dialekte,* Teil. III. *Zaza-Dialekt des Kurdensprache,* In Sitzungsberichte des Philosophisch-historischen Classe, Jagrgang ١٨٦٤, Heft ١ und II, Wien, ٤٨, p. ٢٢٧-٢٤٥.

١٨٧٢

٧-**Samuel, A, Rhea**, *Brief Grammar and Vocabulary of the Kurdish language of the Hakkari district.* In: Journal of the American Oriental Society, New Haven, Tenth volume, p.١١٨-١٥٥

١٨٧٣

٨-**Ferdinand Justi**, *Die Kurdischen Spiranten*, Marburg, (٢٩ p).

١٨٧٨

٩-**Ferdinand Justi**, *Les noms d'animaux en kurde*, Paris, Imprimerie Nationale, ٣٢ pp.

١٨٨٠

١٠-**Ferdinand Justi,** *Kurdsche Grammatik*, Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaft, St-Petresburg, (٢٥٦p).

١٨٧٩

١١-**Alexandre Jaba, A,** *Dictionnaire kurde-français*. Publié par Ferdinand Justi, F. Ed. Académie Impériale des Sciences. St. Petersbourg,

١٨٨٣

١٢-**Wilchelm Eug,** *La langue des Kurdes*, Paris.

١٨٨٤

١٣-**Houtum-Schindler,** *Beitrage zum Kurdischen wortschatze*. In :*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, ٣٨, Leipzig, p. ٤٣-١١٦..

١٨٨٨

١٤-**Houtum-Schindler,** *Beitrage zum Kurdischen wortschatze*. In :*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, ٤٢, Leipzig, p. ٧٣-٧٩

١٨٨٧

١٥-**Prim, E. & Socin, A**, *Kurdische Sammlungen im Dialekte des Turabdin*, . St. Petersbourg,.

١٨٩٧

١٦-**Hugo Makas,** *Kurdische texte im kurmandji-dialecte aus der gegend von Märdîn*,. St. Petersbourg-Leningrad, (١٣٦p), (١٩١٨, ١٩٢٤).

١٨٩٨-١٩٠١

١٧-**Albert Socin,** *Die Sprache des Kurden*, In Grundriss der Iranischen Philologie, I, ٢, Strassburg, p. ٢٤٩-٢٨٦.

١٩٠٠

١٨-**Hugo makas,** *Kurdisch Studien: ١. Eine Probe des Dialektes von Diarbekir, ٢. Ein Gedicht aus Gâwar, ٣. Jezidengebete*, Heidelberg, (٥٤ p).

١٩٠١

١٩-Oskar Mann, *Kurdisch-persische Forschungen: Ergebnisse einer von ١٩٠١-١٩٠٣ in Persien augeführten Forschungsreise von Oscar man nun Carl Hadank,* Berlin.

١٩٠٣

٢٠-Albert Von Coq, *Kurdische Texte*, Berlin, ٢ Bde, ١٦٨+١١٨ p.

١٩٠٤

٢١-Morgan, J. de, *Mission Scientifique en Perse*. Tome V. Etudes Linguistiques. ١ère partie : dialectes kurdes, langue et dialectes du Nord de Perse, Paris, Imprimerie Nationale. Ernest Leroux, éditeurs.

١٩٠٦

٢٢-Mann, Oskar, *Die Mundart der Mukri-kurden*. Vol I, Berlin, (٣٠٨ + ٥٨ p).

١٩٠٩

٢٣-Mann, Oskar, *Die Mundart der Mukri-kurden*. Vol II, Berlin, (٤٧٨ p.).

٢٤-Soane, E, B, *Notes on a Kurdish dialect, The Shadi branch of Kermandji*, In J.R.A.S, pt. IV, p. ٨٩٥-٩٢١.

١٩١١

٢٥-Adjarian, H., *Recueil de mots kurdes en dialecte de Novo-Bayazet*, In Mémoires de la Société Linguistique de Paris, Paris, vol. ١٦. p.٣٤٩-٣٨٣.

١٩١٢

٢٦-Soane, E, B, *Notes on a Kurdish dialect, Sulaimania (Southern Turkish Kurdistan),* In J.R.A.S, II, pt. IV, Oct, p. ٨٩١-٩٤٠.

١٩١٣

٢٧-Soane, E.B, *Grammar of the Kurmandji or Kurdish language*, London, Luzac & Co. (٢٨٩ p).

١٩١٩

٢٨-Fossum,L,O, *A pratical Kurdish Grammar*. Minneapolis, Augsburg Pulishing House.

٢٩-Soane, E.B, *Elemontary Kurmanji grammer (Sulaimania district),* Bagdad, (١٩٧ p).

١٩٢١

٣٠-Christensen Arthur, *Les dialectes d'Awromen et de Pawa,* Copenhagen**.**

١٩٢٢

٣١-Jardine, Captain R.F, *A grammar of the Kurds of Mosul division and surrounding districts of Kurdistan*, Bagdad, Government Press.

٣٢-Soane, E.B, *Notes on the phonology of Southern Kurmandji,* In J.R.A.S, April, pt. II, p. ١٩١-٢٢٦.

١٩٢٦

٣٣-Beidar, Paul, *Grammaire kurde. Régions de Zakho et d'Amadia*. Paris, Paul Geuthner.

٣٤-Hadank, H, K, *Die Mundarten von Khunsar, Mahallat, Natanz, Nayin Samman, Sîven und Sô-Kohrud Bearbeitet.* Berlin et Leipzig, Walter de Gruyter.

١٩٢٧

٣٥-Ivanow, W, *Notes on the Khorassani Kurdish*. In Journal and Proceedings of the Asiatie Society of Bengal, vol. XXIII, p.١٦٧-٢٣٦.

١٩٣٠

٣٦-Hadank, H, K, Mundarten der Gürân, obesonders das Kândûläî, Auramânî und Bâdschälânî, Berlin, Band II, ٤٧٨ p.

١٩٣١

٣٧-Edmonds, C, J, *Suggestions for the Use of Latin Character in the Writing of Kurdish*, In Journal of the Rpyal Asiatic society, p. ٢٧-٤٦.

١٩٣٢

٣٨-Hadank, H, K, Munderten der Zâzâ, hanptschlich aus Siwerek und Kor, Berlin, Band IV, ٣٩٨ p.

١٩٣٣

٣٩-Edmonds, C, J, *Some Developments in the use of Latin Character for the Writing of Kurdish*, In The Journal of the Royal Asiatic society, p. ٦٢٩-٦٥٠.

١٩٣٨

٤٠-**Hadank, K,** *Untersuchungen um west Kurdistan Boti und Ezâdi*, Berlin.

١٩٤٣

٤١-**Minorsky, V**, *The Guran*, In BSOAS, p. ٧٥-١٠٣.

١٩٤٤

٤٢-**Basile Nikitine**, Le pluriel en-T, In l'Ethnographie (Bulletin de la société d'ethnographie de Paris**)**, Paris, n° ٤٢, pp. ١٣٧-١٥١.

١٩٥٣

٤٣-**Beidar Khan, Kamuran Aali**, *Langue kurde. Eléments de grammaire* (extraits des cours donnés à l'Ecole Nationale des langues Orientales vivantes) Paris. ١ère édition, Paris, ١٩٥٣. ٢ème édition, ١٩٦٤.

١٩٥٤

٤٤-**Mackenzie, D, N,** *Gender in Kurdish*, In BSOAS, ١٦, p. ٥٢٩-٥٤١.

١٩٥٥

٤٥-**Edmonds, C.J**, *Prepositions and personnel affixes in Southern kurdish* BSOAS, XVII/٣, pp. ٤٩٠-٥٠٢.

١٩٥٦

٤٦-**Mackenzie, D.N**, *Bâjalânî* In: BSOAS, vol XVIII, part ٣, pp: ٤١٨- ٤٣٥.

١٩٥٨

٤٧-Ernest Mccarus, *A Kurdish grammar, descriptive analysis of the Kurdish of Sulaimanya*, Iraq, American Counncil of Learned Societies. Nex york, ١٣٨ pages.

١٩٥٩

٤٨-Stig Wikander, *Recueil de texts Kourmandji*, Ed. Acta universitatis Upsaliensis: ١٠, Wesbaden.

٤٩-Mohammed Mokri, *Les vents du Kurdistan*, In Journal Asiatique, Paris, p. ٤٧٢-٥٠٥.

١٩٦١

٥٠-Mackenzie, D.N, *Kurdish dialect studies*. London, Oxford University Press. vol . ١, XXI, ٢٤٧ p.

١٩٦٢

٥١-Mackenzie, D.N, *Kurdish dialect studies*. London, Oxford University Press. vol. ٢, XIV, ٣٧٨P.

١٩٦٥

٥٢-Taufiq Wahby, *The origines of the Kurds and their language,* In Kurdistan, N° ٩-١٠, (١٦p).

١٩٦٦

٥٣-Mackenzie, D, N, *The Dialect of Awroman, grammatical sketch, texte, and vocabulary*, ١٩٦٦, Kobenhaven, (١٤١) p.

٥٤-**Mackenzie, D, N,** *The origine of Kurdish.* In: Transactions of the Philological Society, p. ٦٨-٨٦.

١٩٦٧

٥٥-**Jamal Jalal ABDULLA & Mccarus, E.N**, *Kurdish basic course, Dialect of Sulaimania, Iraq*. Ann Arbor, University of Miching Press, VIII, ٤٨٢ pages.

١٩٦٨

٥٦-**Joyce Blau,** *Kurdish kurmandji texts : introduction, Selection and Glossary*, Wiesbaden.

١٩٧٠

٥٧-**Celadat beder-Khan & Roger Lescot,** *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji),* Librairie d'Amérique d'Orient, Paris, (٣٧٢p).

١٩٧٥

٥٨-**Joyce Blau,** *Le kurde de Amâdiya et de djabal Sindjar: Analyse linguistique, textes folkloriques, glossaires*, Ed. Klincksieck, Paris,

١٩٧٩

٥٩-**Alessandro Coletti**, Grammatica e dizionario della ligua Curda, con esercizi et letture Soràni, Mukri. Vol. I, Grammatico esercizi Letture. ١ère édition revue, Rome, ٩٢ pages.

٦٠-**Teodora Bynon,** The Ergative construction in Kurdish, In BSOAS, vol XLII, part II, p. ٢١١-٢٢٣.

١٩٨٠

٧٠-**Joyce Blau,** Gurani et Zaza, In Compendium linguarum Iranicarunm, Wesbaden, p. ٣٣٦-٣٤٠.

٧١-**Joyce Blau,** *Manuel de Kuurde (Dialecte Sorani),* Ed. Klincksieck, Paris, (٢٨٧p).

١٩٨٣

٧٢-**Fuad Hama Khorshid**, *Kurdish Language and the Geographical distribution of its dialects*, Translated int English by: Kadhim Sa'aden, Bagdad.Ishbeelia Press.

١٩٨٨

٧٣-**Martin Van Bruinesse**n, *Les Kurdes et leur langue au XVIIème siècle: Notes d'Evliya Celebi sur les dialectes kurdes,* in *Studia Kurdica*, n° ٥, p. ١٣-٣٤.

١٩٩٠

٧٤-**Fuad Kamal,** *On the origins, development and State of the Kurdish language*, in Yearbook of the Kurdish Academy, p. ١١-٢١

١٩٩٢

٧٥-**Amir Hassanpour**, Nationalism and language in Kurdistan ١٩١٨-١٩٨٥, Ed. Mellen Research University Press, San francisco.

١٩٩٣

٧٦-**Michiel leezenberg,** *Gorani influence on Central Kurdish: Substratum or prestige Borrowing?* Amstrdam, Institute for Logic, University of Amstrdam, ILLC prepublication Series ٩٣-٠٣.

١٩٩٥

٧٧-**Hamid Mahamedi,** *Notes on some phonological Developments in Kurdish*, In the International Journal of Kurdish Studies, ٨, N° ١-٢, p. ٧٩-٩٣.
٧٨-**Mackenzie, D, N,** Notes en Southern Zaza (Dimilî), In Proceedings of the second European conference of Iranian Studies, Roma: Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Orient, p. ٤٠١-٤١٤.

١٩٩٨

٧٩-**Selcan, Zülfü,** Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim Dialekt), Berlin, Wissenschaft-und-Technik-Verlag, XIII+٧٣٠ p.
٨٠- **Amir Hassanpour**, *The identity of Hewrami speakers: reflections on the theory and ideology of comparative philology*. In Anthology of Gorani Kurdish Poetrym Edited by Anwar Soltani Soane Trust for Kurdistn, London, p. ٣٥-٤٩.

١٩٩٩

٨١-**Joyce Blau & Veys Barak,** *Manuel de Kuurde (kurmanji),* Ed. L'Harmattan, (٢٢٥p).

٢٠٠٠

٨٢-**Ismaïl Kamandâr FATTAH**, *Les dialectes kurdes méridionaux: étude linguistique et dialectologique,* Ed. Acta Iranica : ٣٧, (٩١٩p).

٢٠٠٢

٨٣-**Mohammed Mokri**, *La morphologie du verbe kurde*, In *Journal Asiatique*, t. ٢٩٠, ١, p. ٣١-٥٢

٢٠٠٣
٨٤-**Mohammed Mokri,** *Grammaire et lexique comparés des dialectes kurdes*, Ed. Kharthala, Paris, (٩٠٨p).

BSOAS: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
J.R.A.S: Journal of The Royal Asiatic Society.

فەرهەنگۆکی زمانناسی

کوردی	فرەنسیی
کۆنسۆن	consonne
پیتە بزۆێن	voyelle
بزوێنی دوولانە	diphthong
ڕێنووس	orthographe
ترەنسکریپسیۆن	transcription
زایەند	genre
تاکبرگە	monosyllabe
دۆخی کارایی تاك	nominatif singulie
حاڵەتی ناراستەوخۆ (ئۆبليك)	oblique
ژێنێتیف (حالەتی مظاف الیه)	génétif
تەواوکەر	complément
پريپۆزسیۆن	préposition
دۆخی بەرکارێتی	acusatif
بانگکردن	le vocatif
ئەبلاتیف	l’ablatif
کاری تێپەر	transitif
هاوواتا	synonyme
جێناوی نیشانەیی	pronoms démonstratifs
ریزپەرێتی	irrégularité
جێناوی پرسیاری	pronom intérrogatif
جێناوی نەناسیاوی	pronom indéfinis
رابوردووی نادیار	aoriste
ئێستا	présent

infinitif	چاوگ
préfise	پێشگر
imparfait	کرداری بەردەوام
postposition	پۆستپۆزیسیۆن
le numératif cardinal	ژمارەی بنچینەیی
le numératif ordinaire	ژمارەی ریزکراوەیی
article d'unité	ئامرازی یەکەیی
adjectif	ئاوەڵناو
accord grammatical	رێککەوتنی رێزمانی
superlatif	ئاوەڵناوی باڵا
conjonction	ئامرازی پەیوەندی
étymologie	ئێتیمۆلۆژی
locatif	ئاوەڵکاری شوێن
prononciation	گۆکردن
plus-que-parfait	رابووردووی دوور
future	داهاتوو
impératif	فەرمان
prohibetif	قەدەغەیی
conditionnel	دۆخی مەرجی
participe passé	ناوی بەرکار
participe présent	ناوی کارا
pronoms verbaux	جێناوە کرداریيەکان
mode optatif	شێوازی تەمەنناخوازی
indicatif	شێوازی خەبەری
aspiré	ئەسپیرێ
verbe composé	کرداریی لێکدراو

le régime	بەركار
déclinable	گەردانكراو
indéclinable	گەردانەنەكراو
pronom	جێناو (راناو)
pronom personnel absolu	جێناوی كەسی ڕەها
prénom personnel conjonctif	جێناویی كەسیی پەیوەست
prétérit	شێوازی رابووردوو
apocopé	ووشەی دوا برگە قرتاو
affixe	گیرەك
pronom réfléchi	جێناوی خۆیەتی
variante	ووشەی گۆڕاو (بریتی)
paradugme	شێوازەكانی گەردانكردن
phrasélogie	رستەناسی
passé	رابوردوو
conjugotion	گەردانكردن
verbe composé	كرداری لێكدراو
adverbe	ئاوەڵكار (كردار)
dérivation	دارشتن
lettre	پیت
phrase	رستە
le datif	دۆخی بەركاری ناراستەوخۆ
	پلەكانی ئاوەڵناو

ڕیزبەندی ئەلفوبێی
زاراوە ڕێزمانییەکان

(ئا)

ئێتمۆلۆژی

ئاوەڵکار

ئاوەڵکاری شوێن

ئاوەڵناو

ئاوەڵناوی باڵا

ئامرازی پەیوەندی

ئێستا

ئینلیکسیۆن

(ب)

بانگکردن

بەرکار

(پ)

پریپۆزسیۆن

پۆستپۆزسیۆن

پلەکانی بەراوردکردن

(ت)

تاکی کارایی

(ج)

جێناو

جێناوە کەسییە ڕەهایەکان

جێناوە کەسییە لکێنراوەکان

جێناوە کردارییەکان

جێناوی خۆیەتی

جێناوە نیشانەییەکان

جێناوە پرسیارییەکان

جێناوی نەناسیاوی

(چ)

چاوگ

(د)

دیفتۆنگ (بزوێنی دولانە)

دۆخی ناڕاستەوخۆ

داهاتوو

دۆخی ئەگەری

دۆخی ئیزافە

(ر)

ابووردووی نادیار

رابوردووی ناتەواو

رابووردووی دوور

رێککەوتنی زمانەوانی

رێزپەر، رێزپەڕێتی

(ژ)

ژمارەی بنچینەیی

ژمارەکان

ژمارە ریزکراوەکان

(ش)

شێوەی رابووردوو

شێوازی خەبەری

(ف)

فەرمان

(ڤ)

ڤۆیەل

(ق)

قەدەغەیی

(ك)

کردار

کرداری بێردەوام

(گ)

گۆکردن

گیرەك

گەردانکردنی کردار

(م)

مۆدی تەمەنناخوازی

(ن)

نیشانە (ئامراز)

ناوی بەرکار

ناو

(هـ)

(هـ)ی ئەسپیرێ

(ی)

یەکەی پێوانەیی